

Közelítési kísérletek Tompa László életművéhez

Tompa Zsófia

Tisztuló (torz)kép (II.)

(Meg)új(uló) olvasati lehetőségek Tompa László életművében

2. 3. Iránytűk a kincshez (2.): Járt utakon a Tompa-versek felé

2. 3. 1. Más kincsek között: Feljegyzések a Tompa-lírárt bemutató néhány antológiáról

A Tompa László költészetéről szóló szakirodalmon túl életművével leginkább a korszak verseit egy csokorba gyűjtő antológiákban találkozhat az erdélyi magyar líra iránt érdeklődő olvasó. Ha számba vesszük a legismertebb válogatásokat,¹ azt látjuk, hogy az antológiák a jelenlegi tudásunk szerint összesen kétszázkilencvenhét Tompa-versből csupán mintegy ötven verset tesznek közkinccsé,² azaz az életmű mindössze egyhatodát, ráadásul a válogatásokban nagy gyakorisággal ismétlődik a versek jelentős része. Természetesen egy antológia nem mutathat fel a maga egészében egy életművet, csupán megízleltetheti az olvasóval egy-egy szerző költői világát — a tematikus antológiák esetében pedig megmutathatja azt, hogy az egyes alkotók milyen szövegekkel csatlakoztak az adott kor-

¹ Az antológiák vizsgálata során az alábbi köteteket néztem át: **1.** *Az Erdélyi Helikon költői (1928–1944)*, szerk. SZEMPLÉR Ferenc, Bukarest, Kriterion, 1973.; **2.** *Erdélyi csillagok: Romániai magyar írók antológiája*, szerk. CZINE Mihály, Bp., Népszava, 1988. **3.** *Isten kezében: Romániai magyar költők istenes versei*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1992.; **4.** *Hazabív a bússág: Romániai magyar költők vallomásai a szülőföldről*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1993.; **5.** *Erdélyi költők antológiája*, szerk. POMOGÁTS Béla, Bp., Éghajlat, 2011.

² A kétszázkilencvenhét versből kilenc csak kéziratban maradt fenn, így ezeket a költeményeket természetesen nem ismerhették az antológiák szerkesztői. A kiadatlan verskéziratokat a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum őrzi. A versek címét és lelőhelyének pontos adatait tanulmányom II/2.4.1. fejezetében, a verskéziratok fényképeit és átiratait pedig a mellékletben közlöm.

szak egy-egy főbb dallamához.³ A jellegzetesnek tekinthető és ezért gyakrabban vizsgált és bemutatott erdélyi témák valóban nemes fényében azonban sok, a válogatás szempontjaiba vagy a kiemelt témák világába nem illeszkedő vers az ismeretlenség árnyékban maradhat, holott tematikus kívülállósága nem jelent poétikai sikerületlenséget.

Mindenképpen szeretném hangsúlyozni, hogy az alább bemutatott erdélyi versantológiákat *semmiképp sem* kritikával szeretném illetni. Magam is ezekből a válogatásokból tanultam, s tanulom az erdélyi magyar lírát — ez a tanulmány sem jöhetett volna létre e szép válogatások megtermékenyítő segítségével. Gondolatmenetemmel csupán azt kísérlem meg felmutatni, hogy a meglévő és szépen mozgatott, átörökitett szövegek *mellett, velük egyidőben* (és nem az ismeretebb szövegeket kizárva vagy alulértékelve) milyen más árnyalatokat találhatunk Tompa László költészetének szövegerdejében.

Az Erdélyi Helikon költői (1928–1944) című antológia szerkesztője, az egykor maga is helikoni költő, Szemlér Ferenc, szellemi vendégségbe hív bennünket a marosvécsi Kemény-kastély Kós Károly tervezte helikoni asztalához. Leültet, és kezünkbe adja e könyvet, melyben feltárul előttünk a helikoni költők munkásságának teljes horizontja. Az *Erdélyi Helikon* költőinek antológiáját olvasván úgy érezhetjük, hogy a különböző népek, különböző világnézetek közötti szellemi és lelki közösség megteremtését jelképező „asztalnál” ülünk — hiszen az asztal (még ha nem is a maga tárgyi valóságában, de a közös étkezés, a testi-szellemi vendégség attribútumaként) a homéroszi eposzoktól és az evangéliumoktól kezdve, antikvitásban és kereszténységben egyaránt gyökerező európai kultúránkban mindig a vendégség, a befogadó és átalakító együttlét helyszíne. Csodálatos gyűjtemény ez az antológia, hiszen benne helyet kapott valamennyi költő — ám még ez az igen gazdag válogatás sem mutathatta fel a Tompa-líra minden árnyalatát⁴: hiányoznak például az intenzív és sok verset termő szerelmi poézis színei, melyről a Tompa-líra közvetlen kortársak utáni recepciótörténetében is alig-alig esik szó, pedig saját korának olvasói rendre hangsúlyozták e versek férfi-

³ A tematikus antológiák közül talán leggazdagabbak az *Isten kezében* és a *Hazahív a hűség* c. kötetek, melyek az erdélyi magyar költészet két fő szálát, az Istenhez és a szülőföldhöz kötődő érzések sok mellékszálú, gazdag szövedékét mutatja fel a helikoni–transzszilvanista poézistól kezdve a kortárs költők verseiig.

⁴ *Az Erdélyi Helikon költői (1928–1944)*, szerk. SZEMPLÉR Ferenc, Bukarest, Kriterion, 1973. A kötet a költőtől az alábbi verseket közli: *Alkonyati eltűnődés, Anyám kinéz az ablakon, Az arany kebel, Diogenész lámpájával, Egy levélbeli kérdésre, Egy volt vadásszal...*, *Erdélyi télben, Évnek őszen, kedvnek őszen, Higgadt tavaszi ének, Ilona tavaszi tánca, Immár úgy van, Lélekháborgásra — csillapítónak, Lófűrösztés, Meghitt szavak egy elköltözötthöz, Minden fény hunytán...*, *Minek ma vers? Őszi hajításban, Régi vers egy téli sétáról, Sasok viharban, Sziddbártha újból eltűnik, Tavaszi ének, Téren, Vallomás sötét titkokról, Vers.*

szenvedélyét elemzéseikben: „Íme a költészet élő vize: vér az és vágy, a jólismert partokhoz csapkodó. [...] a férfias szenvedély költője Tompa László.”^{5, 6}

A Czine Mihály szerkesztésében napvilágot látott *Erdélyi csillagok* az anyaországi antológiák közül a Tompa-líra tekintetében — nem a versek számában, hanem a válogatás szemléletmódjában — figyelemre méltóan sokszínű: a kötet mindössze öt Tompa-verse (*Az aranykehely*, *Diogenész lámpájával*, *Erdélyi télben*, *Lófűrösztés* és *Sziddhártha újból eltűnik*) a költői életmű sokfényű gazdagságára talán legérzékenyebb válogatást adja.⁷ *Az aranykehely*ben egyrészt felragyog előttünk egyfajta metaforikus önarckép — minden, a Tompa-líra sok önarcképénél hagyományosan jelenlévő, transzszilvanista jellegű tájmotívumot nélkülözve! —, másrészt a szövegben megjelenő, kehelyformáló ötvösmunka autoreferenciális olvasattal akár a költői tevékenység, s benne konkrétan a szonettformálás autopoetikus képe is lehet.⁸ A *Diogenész lámpájával* „minden versszaka ezzel az egyszónyi refrénnel végződik: ember.”⁹ Az antik vándormotívumot sajátosan továbbbörökítő szerepvers szintén a Tompa-líra nem transzszilvanista jellegű vidékéről származik — miközben a költemény különös lélekvándorlással később egy székelly festő jellegzetesen székelly arcú Diogenészt ábrázoló képének ihletője lesz.¹⁰ Az antológia harmadik Tompa-verse, az *Erdélyi télben* azonban már az erdélyi táj emblematikus motívumaiban gazdag versszöve, melyben „míg havat pallva a Budvár körül / Sors szele sír... kiugró bérceken / Toportyán dudál — s véreimmal a tél / Felbonthatatlanul egybeölel.” Hó, tél, szél (talán a Kölcsey *Huszáját* is megidéző „sors szele”), kiugró bércek és dudáló toportyánok, vagy a vers egy másik szakaszában a „csillagokat kérde” kutatott sorsértelem — mind az utókor előtt is ismertebb Tompa-líra jellegzetes tájainak elemei. Az *Erdélyi télben*-t az erdélyi csillagok között a *Lófűrösztés*, ez az „alighanem leghíresebb székelly vers” követi¹¹, végül e két emblematikus Tompa-vers után a *Sziddhártha újból eltűnik* izgalmas világába kalauzolja¹² búcsúzunk Tompa László költészetétől. Nem merít azonban ez a néhány vers bemutatásával is igen széles horizontot felrajzoló antológia sem a költő szerelmi poézisének gazdag kútjából, vagy bibliai motívumokból táplálkozó, istenkereső vagy Istennel viaskodó szövegeiből.

⁵ MOLTER Károly, *Határőr*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 133–134.

⁶ Tompa László szerelmi poézisére részletesebben tanulmányom III. fejezeteiben térek ki.

⁷ *Erdélyi csillagok: Romániai magyar írók antológiája*, szerk. CZINE Mihály, Bp., Népszava, 1988, 47–53. Az antológiában közölt Tompa-versek: *Az aranykehely*, *Diogenész lámpájával*, *Erdélyi télben*, *Lófűrösztés*, *Sziddhártha újból eltűnik*.

⁸ *Az aranykehely* című szonettéről és a Tompa-versek formáiról részletesebben tanulmányom III/3. fejezetében szólok.

⁹ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskönyvéről*, Híd, 1940. nov. 22., 14.

¹⁰ A Tompa-líra képzőművészeti utóéletéről tanulmányom IV. fejezetében szólok.

¹¹ A *Lófűrösztés* tanulmányom IV.3. fejezetében mutatom be részletesen.

¹² A verset részletesebben tanulmányom II/2.2.3.1. fejezetében elemeztem.

Az *Isten kezében*¹³ című, egyedülállóan gazdag tematikus válogatás azonban kifejezetten az istenkapcsolat végtelen gazdag témakörére fókuszál. A kötet felmutatja a magyar líra sok „mellőzött vagy elfelejtett alkotóját és alkotását”¹⁴, hiszen a szerkesztő szándéka az volt, hogy „olyan szellemi és lelki tájakra hívj[a] a kedves olvasót, ahová az [akkor] elmúlt négy és fél évtizedben, amikor — Horváth Imre szavaival — »Isten trónja üresen áll«-t, belépni nem volt szabad”¹⁵: pedig „a krisztusi reményperspektíva jelentette a legfőbb transzcendens támaszt és fogódzót [...] a szégyenteljes trianoni országdarabolás után”, mikor „az elszakított erdélyi magyarság [...] vallásos magatartását katartikusan hatotta át veszélybe került önazonosságának emelkedett, átszellemült védelme; a múltból fakadó nyelvi, kulturális, hitbéli identitás [...] ragaszkodó féltése.”¹⁶ Ebben a féltésben „az »Örök-Úr« változatlanágát hirdette a komor székely hegyek és az »erdélyi végzet« alatt, »erdélyi télben« az unitárius neveltetésű¹⁷ Tompa László is, és hogy »nincs segedelmünk / Magunkon kívül, csak az Isten!«”¹⁸ A kötet *Kereslek, Ez olyan idő, Isten kezében* és *Az utolsó Miatyánk* című ciklusai összesen hat Tompa-verset közölnek — nem járják be azonban így sem (hiszen egy antológia erejéig talán be nem is járhatják) az istenkereső Tompa-líra összes tájait, például Tompa László izgalmas bibliai intertextuális utalásokat rejtő vagy épp ószövetségi vagy bibliai beszédmódokat parafrázáló költeményeinek világát.¹⁹

Ez előbbi szép kötet testvére, a szintén nagy jelentőségű *Hazabív a bűség*, az erdélyi magyar líra legismertebb és minden bizonnyal leggazdagabb tájaira vezet.²⁰ „Mindannyiunknak azt üzenik a kötet költői, hogy hordozzuk megadóan helyhez és időhöz kötöttségünk »láthatatlan bilincs«-ét, mert aki eltemeti szülőföldjét, [...] »a hegyeket egyenlővé teszi a sík földdel, hogy magának zugot sehol

¹³ *Isten kezében: Romániai magyar költők istenes versei*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1992. A kötet Tompa Lászlótól az alábbi verseket közli: *Ég és föld között, Éjszaka felé, Erdélyi aratás, Meghalt szavak egy elköltözöttbőz, Őszi szántás székely hegyek alatt, Zenét*.

¹⁴ LISZTÓCZKY László, *Beköszöntő = Isten kezében...*, i. m., 5.

¹⁵ Uo., 5.

¹⁶ BERTHA Zoltán, *Istenélmény az újabb erdélyi lírában*, <http://eirolalom.ro/tanulmany/item/957-istenelmeny-az-ujabb-erdelyi-liraban.html#.VNy7cPmG-VM>.

¹⁷ Tompa László édesanyja, Pálffy Berta, unitárius volt.

¹⁸ BERTHA, *Istenélmény...*, i. m. (A szövegben közölt idézet az *Őszi szántás székely hegyek alatt* c. versből való (TOMPA László, *Őszi szántás székely hegyek alatt* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 139.)

¹⁹ A Tompa-líra bibliai motívumairól részletesebben tanulmányom III. fejezetében szólok.

²⁰ *Hazabív a bűség: Romániai magyar költők vallomásai a szülőföldről*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1993. A kötet Tompa László életművéből az alábbi verseket közli: *A beteg Dsida Jenőhöz, Alkalmi vers, Erdélyi magaslaton, Erdélyi szántóvető estéje, Erdélyi télben, Este egy székely festőnél, Halálba menők üdvözlése, Jönnek, Kelj fel, és járj!*, *Lófürösztés, Magányos fenyő, Mind menetelünk, Nyájas őszi Udvarhelyen, Őszi üdvözlés, Régi út porában, Rőghöz kötve, Új Dévavára épül, Vallomás*.

ne találhasson.«²¹ A gazdag válogatásban szereplő Tompa-verseken túl fokozottan fontos szerepet töltenek be Tompa László költészetében az önismeret (pl. *Szikkavár*) és a mindenkor titokzatos Másik megismerésének metaforikus tájai (pl. a *Mesetáltoson*), azok a Tompa-verstájak és Tompa-hazák, melyek úgy építkeznek az erdélyi haza jellegzetes motívumaiból, hogy eközben autoreferenciálisak: ön-nön vers voltukkal is izgalmas vonatkozásban állnak (pl. *Éjjeli havazásban*)²² — ezekkel a szövegekkel azonban nem találkozhatunk a nemes antológiában.

Az *Erdélyi költők antológiájában*²³ kiemelt figyelmet érdemel az a transzszilvanista-helikoni líra mind szélesebb horizontú vizsgálatához szellemi iránytűként szolgáló, utóhangként írt kiváló tanulmány, mely a világirodalom paradigmaváltásainak fényében vizsgálja a transzszilvanista-helikoni poézis jelentőségét és specifikumait. A kötetben közölt Tompa-versek elsősorban az erdélyiség nagy témáit körüljáró írások — így ez a válogatás érintetlenül hagyja a Tompa-líra más, izgalmas vidékeit.²⁴

A *magyar költészet antológiája*²⁵ impozáns, szép kötete három Tompa-verset is közöl, ami abban az időben, amikor már alig-alig emlékeznek nevére, egy a teljes magyar költészet kincsestárából (és nem csupán, sőt elsősorban nem erdélyi versekből!) válogató antológiában mindenképpen a megbecsültség jele. Ám a kötetet forgatva meglepetten állhat a Tompa László költészetét ismerő olvasó a versválasztás előtt: miért éppen ez a három vers került bele a gyűjteménybe? Hiszen közülük az egyik (*Mester?...*) Tompa László élő poétikai erővel már kevésbé rendelkező alkotói korszakának²⁶ darabja, a másik (*Személyvonat, III. osztály*) pedig egy olyan korai vers, amelynek szociálisan érzékeny hangneméből éppen a kései Tompa-líra alkalmi jellegű, gyengébb költemények fakadtak. A valamiképp a teljes magyar költészet kincsestárát felmutatni kívánó antológiát forgatván azok az olvasók, akik az összmagyar líra iránt érdeklődve találkoznak Tompa László nevével, e három vers ismeretével hiányos, s némiképp torz képet kaphatnak csak a székelyudvarhelyi lírikus költészetéről.

A fent bemutatott antológiák az életműnek mindössze egy hatodát mozgatják, és elsősorban az erdélyiség nagy témáihoz kötődő, emblematikusabbnak tekinthető Tompa-verseket közlik. Ezek a versek az életmű és az összmagyar irodalom fontos darabjai — de árnyékukban elhalványulnak, s idővel akár el is tűnhetnek a

²¹ Tamási Áron szavait idézi: LISZTÓCZKY László, *Beköszöntő = Hazahív a bússág...*, i. m., 6.

²² E verstájakról bővebben tanulmányom III. és IV. fejezeteiben szólok.

²³ *Erdélyi költők antológiája*, szerk. POMOGÁTS Béla, Bp., Éghajlat, 2011.

²⁴ Az antológia Tompa Lászlótól az alábbi verseket közli: *Erdélyi végzet alatt, Új Dévára épül, Multi-jövő mesgyéjén, Erdélyi szántó-vető estéje, Kiáltás, Erdélyi magaslaton, Ne félj!, Székely-ünnepi vers, Lőfiiröszítés*.

²⁵ *A magyar költészet antológiája*, szerk. FERENCZ Győző, Bp., Osiris, 2003. A válogatásban az alábbi Tompa-versek kaptak helyet: *Havasi tájékon, Személyvonat, III. osztály, Mester?...*

²⁶ Tompa László 1945 utáni költészetéről részletesebben tanulmányom II/2.2.3.1. fejezetében szóltam.

Tompa-líra más vonásai: Tompa László költészetéről csupán címszavaink maradnak. Éppen ezért ennek az életműnek az esetében is itt lehet az ideje, hogy oldjuk „a címszószerűséget az emlékezésben” — és a néhányverses költőként „kanonizált” Tompa László költészetét körüljárva e poézis értékeit átmentsük: másként „(Mentés másként!).”²⁷

2. 3. 2. Előttünk a kincstár: Feljegyzések Tompa László összes verseinek kiadásáról

A Tompa László halála óta eltelt öt évtizedben nem látott még napvilágot olyan önálló verseskötet, mely lehetőség szerint a költő összes költeményét tartalmazná. Tompa-versekkel új kiadásban a költő halála után sokáig egyáltalán nem találkozhattunk, majd némiképp fordulópontot jelentett Tompa költészetének recepciójában az életművéből szép válogatást közlő *Tavaszi eső zenéje*²⁸, melyet e tanulmány előző fejezetében bemutatott antológiák követtek. Önálló válogatás azonban csak néhány esztendeje, majdnem harminc évvel a *Tavaszi eső zenéje* után jelent meg Tompától újra, *Erdélyi végzet alatt* címmel²⁹. A legújabb, igényes kivitelű, szép kötetek a közelmúltban, Tompa László születésének 130., majd halálának 50. évfordulója kapcsán láttak napvilágot, a költő tiszteletére: ezek a *Válogatott versek*³⁰ és az *Erdélyi magaslaton*.³¹ Ám ezek az újabb, összegyűjtött verseket tartalmazó kiadások sem teljesek: nem közlik többek között a költő kéziratos hagyatékában található, mindezidáig kiadatlan verseket, sem azokat a szövegeket, melyek folyóiratokban megjelentek ugyan Tompa László életében, végül azonban a költő nem válogatta be őket egyetlen kötetébe sem.

Tompa László „sorokat, mondatokat költő ember volt, de a legigazabbak közül való: örökös riadalomban élő azért, hogy csak a legfontosabb és legpontosabb maradjon papíron!”³² A költő kéziratos hagyatékában több száz verses kézirat található: néhány közülük teljes egészében olyan, kézzel írt szöveg, jelentős részük pedig olyan gépirat, melyen a költő saját szövegei kapcsán tett kézírásos feljegyzései, megjegyzései olvashatók: *ultima manus*ok ezek, melyek jelzik a Tom-

²⁷ Az idézőjelben közölt gondolatokat Hegedűs Imre János Kuncz Aladár prózája kapcsán fogalmazta meg, az ő szavait vonatkoztattam Tompa László költészetére (HEGEDŰS Imre János, *Választutakon: Kuncz Aladárról*, <http://www.eirolalom.ro/tanulmany/item/1154-valaszutakon-kuncz-aladarrol.html#.VOSjECzRmyM>).

²⁸ TOMPA László, *Tavaszi eső zenéje*, Kolozsvár, Dacia, 1980.

²⁹ TOMPA László, *Erdélyi végzet alatt*, Szeged, Lazi, 2007.

³⁰ TOMPA László, *Válogatott versek*, Csíkszereda, Hargita, 2013.

³¹; TOMPA László, *Erdélyi magaslaton*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2014.

³² FARKAS Árpád, *Gátzúgásban* = F. Á., *Asszonyidő: Publicisztikai írások*, Bukarest, Kriterion, 1983.

pa László életében utoljára megjelent szövegkiadásokhoz képest változásokat kívánó szerzői szándékokat.³³

A kéziratos hagyaték tanúsága szerint is verseit egy teljes élethosszon át rendre újra átnéző, javító, módosító költőnek tehát a mai napig nincs filológiai gondossággal összeállított, egy lehetőség szerint összes költeményét tartalmazó verseskötete. Pedig a kéziratok olyan szövegeket és szövegváltozatokat rejtenek, melyek egyrészt bővíthetik a meglévő szövegkorpuszt, másrészt felülírhatják a korábbi kiadások téves szöveg-hagyományait: így nem csupán mennyiségileg tehetnének teljessé egy a költő összes verseit közlő szövegkiadást, hanem izgalmas vonásokkal gazdagíthatnák is a Tomba-líráról alkotott elképzeléseinket. Tévesen ráadásul nem csupán egyes versek hagyományozódhatnak, hanem sérülhetnek akár a szerző által tudatosan megkomponált kötetkompozíciók is. Erre példa az *Erdélyi végzet alatt* című, más szempontból természetesen megbecsüléssel üdvözlendő válogatáskötet, mely a benne közölt nyolcvanöt vers záróverseként szerepelteti Tomba László életműnyitó versét, a *Rejtett kincs tudóját*, mely egy kötetkompozíció elején szerepelve valamiképp a teljes életmű olvasatát is befolyásolhatja.³⁴

Egy összes költeményeket tartalmazó, filológiai kutatásokon alapuló tudatos kötetkompozíció elkészítésével³⁵ tehát — utószóként esetleg egy a költő líráját bemutató tanulmánnyal — méltó módon őrződhetne meg és hagyományozódhatna tovább a helikoni triász harmadik, mára szinte ismeretlenné lett alkotójának a vélnél sokkal gazdagabb életműve.

³³ Tomba László feltehetőleg egész életén át tudatosan csiszolgatta, javítgatta korábban már megjelent verseit: ezt bizonyíthatja, ha összevetjük két, egymástól több évtizednyi távolságban született versének kéziratát. Az 1913-ban született *Napok, szürke szekerek* című vers kéziratának rektóján a következő költői feljegyzés olvasható: „Először a nagyváradi *Tavas* c. hetilapban jelent meg (1920. 9. sz.). Azóta néhány szóval változtatva. Ez a végleges szöveg.” (HRM–TLH: 7688/1011.) A kései, csak 1961-ben megjelent *Eljött hozzám a világ...* című vers kéziratán ez a kommentár áll: „(Átdolgozott részekkel, az *Igaz Szó* megjegyzései nyomán.) (Néhány szó módosítással a közlés után is.)” (HRM–TLH: 7688/941.) A két *ultima manu* tanulmányom **13.1.** és **13.2. mellékletében** közlöm. (Egészen precíz kommentárokkal is találkozhatunk a kéziratokon, mint például az 1958-as *Mester?...* című vers kéziratának verzóján: „Ez a végleges szöveg. Az *Igaz Szó* 1958. májusi (5) számában való megjelenése után javítva néhány szóval. Az *Igaz Szó*-ban az 5. és 6. szakasz rendje hibás, fölcserélve.” (HRM–TLH: 7688/1011.)

³⁴ A *Rejtett kincs tudója* életműnyitó szerepéről részletesebben a tanulmányom III/2. fejezetében közölt elemzésben szólok.

³⁵ Az összes verseket közlő kötetkompozíció összeállítását disszertációm készítésével egy időben megkezdtem.

2. 3. 3. Kincses találkozások: Feljegyzések a Tompa-versek ajánlásairól

„Mostanság, testvér, sokszor megidézek.”
(Tompai László: *Őszi üdvözlés*)

A költői életmű gazdag bemutatásához és a téves szöveg hagyomány jelentésteltetett felülírásához tartozhatna többek között a Tompa-versek ajánlálshálójának kibogozása, rekonstruálása is. Az újabb szövegkiadások ellenére a válogatásokban közölt versek mennyiségét tekintve a mai napig az 1963-as *Versek* című Tompa-kötet a legteljesebb, mely viszonylagos teljessége kapcsán a később készülő kötetek alapjául is szolgálhat: ebben a kötetben azonban sok vers elől lehagyták a költő ajánlásait, feltételezhetően azért, mert az ajánlások által feltáruló, jelentésteltetett szellemi utalásrendszer a kötet megjelenésének időszakában nem volt vállalható.

Az ajánlások ugyanis pretextusokként is értelmezhetők, lévén, hogy bennük „valami elleplezett jut kifejezésre”: hiszen „a pretextusok olyan szövegek, amelyeket olyasvalami alapján interpretálunk, amiről azok nyíltan nem szólnak. Az, amiről szólnak, ürügy pusztán, amely mögött elrejtőzködik az »értelem«, és ennélfogva az interpretáció feladata lesz, hogy az ürügyön átlásson és kiderítse azt, ami valójában kifejezésre jut benne. Az igazi értelemre való visszatérés” ebben az esetben olyan, „mint a rejtjelezés feloldása.”³⁶ A Tompa-versek ajánlásai élénk rajzolják a költő szellemi és személyes kapcsolatrendszerének szálait — nem beszélve arról, hogy a helikoni alkotók között máskülönben is igen szép hagyománya volt az ajánlásoknak, hiszen ezek a láthatatlan szellemi szálak jelenthették az összekapaszkodás titkos kötelékeit az alkotókra nehezedő sorshelyzetben. Az ajánlások kincses találkozások alkotó és alkotó, ember és ember között.

Ilyen, idővel a versek elől elkopott, jelentésteltetett ajánlások szólnak például Áprily Lajosnak a *Régi út porában*, báró Kemény Jánosnak az *Ábel számonkérése*, Berde Máriának az *Ádám kacag?*, Kovács Lászlónak az *Egy volt vadásszal*, Kuncz Aladárnak az *Erdélyi magaslaton*, Kós Károlynak az *Őszi üdvözlés*, valamint Reményik Sándornak a *Sziddhártha újból eltűnik* című versek előtt. Ajánlott versként tekinthetünk továbbá *A beteg Dsida Jenőhöz* című versre is — hiszen itt lényegében maga a cím az ajánlás —, mely idővel *A beteg költőhöz* címmel láthatott csak napvilágot.

Egy-egy ajánlás különös színekkel, fényekkel gazdagíthatja egy vers jelentésének holdudvarát. holdudvarát. A báró Kemény Jánosnak ajánlott *Ábel számonkérése* esetében például a következőképpen:

Kain, szavam rád most vádat kiált:
Szólj, hová tetted az atyádfiát?

³⁶ GADAMER, *Szöveg és interpretáció...*, i. m., 31.

Tagadnál? Bujnál? Vitát kezdenél? —
Hisz kezeden még s Ábelé a vér!

Nemrég a földnek békés tereit
Együtt bírtátok —: szilaj és szelíd.

Ám ölni bujtott önzés, gyűlölet,
S a föld legott siralmak völgye lett.
Ábelt Kain, — a jószágot a rút
Vadság megölte, s a nap elborult.

A testvérkézben megzúdult dorong
Zúz, csapkod most is, átok s kín jajong...
[...]
S békéd sehol, egy zugod, hol saját
Öcséd jaját folyvást ne hallanád.
[...]
S te mégis egyre késel, makacsul,
Hogy jobb ösvényre térj, s megigazulj?!

Vagy: mikor fogsz már tébolyod sötét
Szirtjein holtan zuzódni szerteszét?

(Ábel számonkérése)³⁷

Az *Őszösvetség* egyik legismertebb történetét parafrázál, és a versbe a *Zsoltárok könyve* siralomvölgy-motívumát is beépítő versszöveg 1926-ban, az első marosvécsi találkozó évében született. Az ajánlás miatt a vers esetleg a Kemény János összehívta helikoni íróközösség születése gondolatának szellemi támogatásaként, megerősítésként is értelmezhető, hiszen az írók helikoni szellemi közössége éppen a „káini testvérvizsálók” felé emelkedve próbálta a megmaradást szolgálni.

Ennek testvérvérse lehet valamiképp Kádár Imre *Új Iliász felé* című, Kemény Jánosné bárónénak és a vécsi Helikonnak ajánlott költeménye, mely az *Erdélyi Helikon* folyóirat születésekor keletkezett, s mely szintén az irodalom archaikus forrásaihoz, antik-keresztény gyökereinkhez nyúl vissza: a homéroszi eposzok és a görög mitológia képeiből építkező versszöveg zárszavában a *Miatyánk* egyik szöveghelyét idézi.

Repült a hír: leomlott Ilion,
alatta áll és bomlik az idő, —

³⁷ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 20.

de kriptá nyílt, felkelt s járva járt
üszkös romok között az Építő.

Sakál ugatta, kísértet huhogta,
hinárba húzta ilioni gyász, —
földről éig lendült az Építő:
Ilion volt, de van az Iliász.

Jöhet Ananké, zordon istenek,
áll s él az új vár, szent, örök jelen,
mit szellem épít ronthatatlanul,
véges hazák fölött a Végtelen.

Szellemhazánk az égő Gondolat,
s lehet bár sorsunk átok és tövis,
mi alkotunk új örök Iliont,
miként a mennyben, itt a földön is.

(Kádár Imre: *Új Iliász felé*)

A fenti vers feltételezhető Építőjének, Kós Károlynak ajánlja Tompa László az *Őszi üdvözlétet* — ajánlását sok kötetben szintén elköptatta a vers elől az idő.

Most rőt és hervad körül minden erdő —
De az ég kékje tavasszal se kékebb!
Erdőaljbán, kék ég alatt megállva,
Mostanság, testvér, sokszor megidézek.

És látlak. Te is így lesed az erdőt,
Sztánán, hol annyi halom fut halomnak.
Látsz-e ott most kis piros lángokat, mondd,
Amint a földből itt-ott föllobognak?

Én láttam egyszer... Oh, még soha erdőt
Oly csodás őszi pompában ragyogni!
Azt hittem akkor, hogy a magam őszi
Pompája is éppen úgy ragyog ki.

De rossz-émlékű évek megcsúfoltak,
Rám kinvihar jött, füst és pernye szállott —
S ma az újulás minden hite nélkül,
Megperzselődve, kifosztottan állok.

[...]

Benned, ha szólalsz: Erdély lelke szólal —
 Lelke az ónak, s az időtelennek —
 Hangodat hallva: kürtszót hallok olykor,
 Mely nekem is még életről izenget.

(Tompá László: *Őszi üdvözlét*)

A Tompa-lírában a lírai én jellegzetes, erdővel eggyé válásának, erdővé válásának képei a Kós Károlynak ajánlott versben is visszaköszönnek. Az ősz mint a lángoló színű levelek föllobogása a versszövegben előrehaladva a valóságosan el-
 égő erdő képévé alakul: az élet erdejének, a személyes sors erdejének pusztulásává. Talán ez a lángoló erdő-kép tér majd vissza később vándormotívumként Farkas Árpád *Apáink arcán* vagy Oláh István *Tompá László lovasai* című versében.³⁸ Az utolsó szakasz Kós Károly szellemi vezető szerepének sűrű, metaforikus kifejezése, hiszen a Kós Károly-i hang, kiáltó szó az időtlen Erdély kürtszavaként visszhangzott erdélyi erdőkben és erdélyi szívekben egyaránt.

A másképpen időtlenséget idéző költőtárshoz, Dsida Jenőhöz szól Tompa *A beteg Dsida Jenőhöz* című versben. A veretes szonettforma a formaművész Dsida előtt tiszteleg: a „mester”-nek méltán nevezett, „örök csodagyermek” előtt. E vers eredeti címe a versszakoktól elválaszthatatlan jelentésalkotó erővel bír, hiszen főhajtás (is) ez az írás az egy költőnemzedéknyi idővel fiatalabb Dsida művészete előtt. Maga az utókor, a recepciótörténet is messzemenőig igazolja Dsida költészetének a helikoni társak közül kitűnő, időtlen erejét — méltó hát, hogy visszakapja eredeti, igaz(i) címét a szöveg.

Testvér, gyöngyszínű sejtelmek, hibátlan
 Rímek mestere — mester már a kezdés
 Korán alig túl —, hallom, láz epeszt, és
 Fekszel rendetlen szívvel, kínziláltan.

Te, férfiben is örök csodagyermek,
 Szépségkívő, a vers vitéze, hidd el,
 Ma szükség van rád ékes rímeiddel,
 Melyek zsvajra zengéssel felelnek.

Manap az embert annyi nyers, garázda
 Rikoltás, jelszó, síp, dob hajkurássza —
 Igézni kell, hogy félelmet felejtse,

³⁸ A verseket tanulmányom IV. fejezetében idézem.

Hát te is igézd: minden bajt lerázva,
Kelj, zendülj ismét — áll és vár a verseny —,
S inkább, ha tetszik, kapj hibát e versben!

(*A beteg Dsida Jenőhöz*)

A „zsivajra zengéssel” felelő rímek, az „igézni kell, hogy félelmet felejtsem” verssorok mögött rejlő történelmi valósághoz hasonló tapasztalatokat sejtethet talán a Kovács Lászlónak ajánlott *Egy volt vadásszal* verssora: „az oktanul kiontott / Vértől már borzadt.”

Egy volt-vadással beszéltem az este — —
Rég nem vadászik —: eladta fegyvereit, kutyaít.
„Nyerskoszton” él, s az oktanul kiontott
Vértől már borzadt, álmában is elejtett
Vadakat látott, — szemük csupa vád volt.
Hát abbahagyta...

(*Egy volt vadásszal*)

Poétikailag igen izgalmas, ahogy a „vad” és a „vád” hangzóhasonlóságai egy jelentésmezőbe terelik e két szót — s különösen figyelemre méltó ez a jelentés-egybeterelés annak ismeretében, hogy milyen fontos vándormotívum a vad, a vadászat Tompa László lírájában.³⁹ Fontos szellemi, emberi kapcsolatot sejtet a versajánlás Tompa László és Kovács László között, hiszen a vers későbbi szakaszaiban megfogalmazott személyes tapasztalatok ezekben az években nem voltak bárkinek elmondhatók:

A sok erőszak, mely erdei vadnál
Űzöttebb vaddá alázta az embert,
Egy rejteket sem hagyván meg, ahol bár
Perc nyugta legyen, sőt könyveim közt is
Megborzaszt sokszor [...].
Ilyenkor izzó, vad indulat űz fel,
Ki, ki, levegőre, rohanni mezőn át,
S kiáltani: nem, nem! Nem kell az enyészet,
A gyász, a halál már!

(*Egy volt vadásszal*)

³⁹ A vadászat- és vad-motívumról részletesebben tanulmányom III. fejezetében szólok.

Ez a néhány kiemelt példa⁴⁰ is illusztrálhatja talán az ajánlások versjelentéshez szorosan hozzátartozó valóságát, és az ajánlálók irodalomtörténeti jelentőségű kapcsolatrendszereket magukban rejtő és ezt felmutató, feltáró jelentőségét.

2. 4. Új iránytűk — új kincsek (1.)

Egy teljes(ebb) költői és műfordítói életmű feltár(ul)ásának reménye

2. 4. 1. Új kincsekre lelve:

Gondolattöredékek a kéziratban fennmaradt versekről és verstöredékekről

Tompá László kéziratos hagyatéka nyolc olyan verset vagy verstöredéket tartalmaz, mely nyomtatásban sohasem jelent meg, így teljességgel ismeretlen vers(töredék)nek számít. E nyolc közül hat versnek jelezte ugyan létezését Kicsi Antal bibliográfiája, a szövegeket azonban a monográfus nem közölte — két verscím pedig még a Kicsi-bibliográfiában sem szerepel.

A kéziratos hagyaték tanúsága alapján Tompa László az olvasók előtt ez idáig ismeretlen, kiadatlan versei a következők: *A menekülő* (töredék), *Borszéki emlék*, *Érzem, hogy hátra még egy tartozásom* (töredék), *Fehér csúcson*, *Játék*⁴¹, *Késői felelet*⁴², *Mondtad, velem jössz!* és *Tiszta torzkép*. A szövegeket és a versek kézíratairól készített felvételeimet tanulmányom mellékletében közlöm.

2. 4. 1. 1. Tűnődések a *Borszéki emlékről*⁴³

A versben a Tompa-líra hagyományos motívumai úgy vannak jelen, akár egy torz tükörben. A más költeményekben intenzív poétikai szerepet kapó, szimbolikus „ős-fenyvesek” és a „nagy hegyek” itt: érzéketlenek. Már-már expresszionistává válik a szöveg a halott arcán mászkáló légy képével, mely akár Baudelaire *Egy dögét* is megidézheti.

Ez a vers is egyfajta önarckép, s bár hagyományos Tompa-motívumokból építkezik, ironikus távolságtartásával felülírja e líra önarcképeit és saját halál áb-

⁴⁰ Az Áprily Lajosnak ajánlott *Régi út porában*-ról a Tompa-Árpily levelezés tárgyalásakor, a Berde Máriának ajánlott *Ádám kacag?*-ről a Tompa-Berde levelezés bemutatásakor, a Kuncz Aladárnak ajánlott *Erdélyi magaslaton*-ról pedig Kuncz Aladár Babitsnak írt levele kapcsán szólok majd részletesebben tanulmányom II/3. fejezetében. A *Sziddhártha újból eltűnik* c. verset tanulmányom II/2.2.3.1. fejezetében már bővebben elemeztem — mindenképpen továbbgondolásra érdemes azonban, hogy Tompa László miért éppen Reményik Sándornak ajánlotta ezt az életműve egészében is igen izgalmas és különleges helyet elfoglaló költeményét.

⁴¹ A verset nem említi Kicsi Antal bibliográfiája sem.

⁴² A verset nem említi Kicsi Antal bibliográfiája sem.

⁴³ A verset és a verskéziratot tanulmányom **14.1.1. mellékletében** közlöm.

rázolásait. A „hegyek” a „legyek”-re rímél, ezzel a vers poétikai síkján, az összecsengett hangzók szintén is felszámolódik, torzul valamiképp a hagyományosan Tompa László költészetéhez köthető komoly, komor hangvétel: a megszokott olvasati lehetőségek felülíródnak.

Figyelemre méltó, hogy a korabeli szakirodalomban férfiasként számon tartott Tompa-lírában rendre felbukkan a hold: e változó, bizonytalan, női minőség. De hol a nap, a férfi ősjelképe? Alig-alig találkozunk vele.

2. 4. 1. 2. Tűnődések a *Fehér csúcson-ról*⁴⁴

A hegycsúcs jellegzetes, transzcendens Tompa-jelkép — és a helikoni-transzszilvanista verstípus alapképe is egyben. Ám a hó hidege, mely máskor a nem akart, csupán ránk méretett sorsként bekövetkező dermedtség, elnémulás és a keserű halál elővétele, itt vágyott, enyhítő balzsamként jelenik meg: balzsamként, mely a megnyugvás, a gyógyulás gyakori motívuma a költőibb bibliai könyvekben. A versbéli „erdőszél” hasonlóképpen a végső megérkezés előképe, előjele. Kiút vezet már az élet erdejéből — és a gondolatjelek mint lábnyomok jelzik e kiutat a szövegtestben. Az élet végét elővételezi a megkonduló (lélek)harang és a későbbi szárnysuhanás is (egyaránt a keresztény kultúrkör motívumai), és ezt teszi a közelgő naplemente is, miközben „csendít” és a „csend itt” rímtalálkozása a vers akusztikai síkján is létrehozza a nyugtató harangozást.

A búsongó, „tépett fenyő” képe mintha egy életművön belüli metamorfózison átesett önmintertextus volna: a saját elmúlás a saját, nagy emblematikus kép, a rendületlenül helytálló „magányos fenyő” szimbólumának átírásával fejeződik ki. A „könnygyöngyök” képében a valóságos jég és a sírás képe ötvöződik: mintha maga a fenyő sírná e gyöngyöket, s néhány versszakkal később sírásához csatlakoznának a csillagok — s a gondolatjelek mint a szövegkép hulló könnyei.

A „de” dacos nekirugaszkodásában a régi magányos fenyő „én nem!” ellenállása visszhangzik — de már csak egy pillanatra. A fehérség túlnő a tél horizontján, és az odaátba vezet. A „hallva hallok halk hívás”-t lágy hangú alliterációi és *figura etymologica*-ja — a Tompa-lírában máskor rendre mind kemény hangok és szavak teremtik ezeket a költői eszközöket! — a vers akusztikai szintjén is megjelenítik a halk hívást, melynek hangja kivezető hívogatás, kivezető út a még egyszer utoljára megkísérelt egykori keménységből. A „hószínnél is szebb, sugárzó szín” — mely távolibb asszociációval megidézheti a befogadóban Jézus színeváltozását, a szövegen átragyogó isteni fényt, mikor Krisztus „ruhája ragyogóvá lett, olyan fehérre, amilyenné nem tud fehéríteni egyetlen kelmefestő sem a földön” — átragyogja a Tompa-líra megszokott, ismerős, az életmű jelentős részét bebo-

⁴⁴ A verset és a verskéziratot tanulmányom 14.1.2. mellékletében közlöm.

rító „sötét burkait”, ahogyan Németh László jellemezte kritikájában a Tompa-versek sötétségét.⁴⁵

Figyelemre méltó, hogy a hagyatékban keletkezési évszám nélkül található verset Németh Lászlónak ajánlja Tompa — így felmerülhet bennünk a kérdés, hogy vajon mikor születhetett e szöveg, s milyen fényt vethet e vers és ajánlása a két szerző szellemi kapcsolatára?

Németh László a költő *Hol vagy, ember?* című verseskötetéről írt, néhány ponton vallomásos esszébe forduló kritikája az egyik legszebb szöveg a Tompa Lászlóról szóló szakirodalomban. Az írás nemcsak a Tompa-lírárt, hanem Németh László emberi alakját is közelebb hozhatja hozzánk, új vonásokat ragyogtatva fel jól ismert arcán — a szövegből pedig kirajzolódik egy halvány, de talán irodalomtörténeti értékkel is bíró szál, mely e két alkotót egymáshoz fűzi.

„Tizennégy évvel ezelőtt egy jószándékú folyóiratszerkesztő azzal bízott meg — írja Németh —, hogy az erdélyi irodalomról összefoglaló tanulmányt írjak. Az volt az első nagyobb tanulmányom, s én óriási készüléssel s nem kis költséggel mentem neki. Ami erdélyi könyv, füzet a Múzeum-körút táján felkutatható volt, összevásároltam és elolvastam. Erdélyből akkorra már átnyúlt hozzánk egy-két nagy név; én azonban, olvasóimat a művek közt bandukoltatva, két ismeretlen nevet raktam a legmagasabbra, egyet az erdélyi próza, a másikat az erdélyi költészet csúcsára. A prózaíró, Tamási Áront, azóta mindenki ismeri; a költőt magam is majdhogyan elfeledtem. Romániai utamon voltam házában; láttam a nehéz világot, melyben él. [...]

Most, hogy Erdély visszatért, ő is föllátogatott Székelyudvarhelyről. [...]

Egy-két verset megmutatok a feleségemnek is. Na, ezt még, kíváncsi újabb és újabb, hogy felolvassam. Már rég dolgoznom kellene, de a kis füzet⁴⁶ nem engedi, hogy letegyem. Így telik el a délelőtt. Feleségem a gyerekekre javít, én meg Tompa László verseit szavalom.

De ez a versről versre mélyülő testvéri érzés! A füzet bennem jár, mint egy kérdés vagy szemrehányás. Foglalkozni kell vele; fölvenni, letenni, járkálni. Mi lenne, hogy ha róla írnék? [...]

A végső érzésem iránta: szégyelem magam s szeretném azt a tizennégy évet az első és mostani találkozásunk közt valahogy jóvá tenni.”⁴⁷

Feltételezés bár, de talán nem alaptalan, hogy Tompa László éppen e saját költészete motívumait belülről átlényegítő vers megírásával és ajánló odaajándékozásával fogadta el, mi több: hálálta meg Németh László „jóvátételét”.

⁴⁵ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskönyvéről*, Híd, 1940. nov.

⁴⁶ Tompa László *Hol vagy, ember?* c. kötete.

⁴⁷ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskötetéről*, Híd, 1940. nov. 22., 13.

2. 4. 1. 3. Tűnődések a *Játékról*⁴⁸

Íme, a nap! Íme, e játék, amely a költői életmű egészét tekintve szövegjáték is lehet, amennyiben ragyogásával kontrázza a „zord Tompa”⁴⁹-verseket. A „szívét fogva nyögve szenved[ő]” „bús akárki” ironikus ábrázolásával ez a vers mintha fölülírná a Tompa-líra nagyon is komolyan vett, komor önarcképeit, és a költő korai szerelmi lírájának jellegzetes hangvételét is.

Erős zárlat a vers végén a játszókra boruló éj képe — a szöveggépben a gondolatjelek mint az éj palástja: takaró, vagy anyai kötény rájuk-borulása? Hisz hol lehetne megnyugvása máshol, mint egy anya kötényében, a gyermekeknek? S ha nem gyermekek? Ha csak „gyerekszeszéllyel”, játszásból azok? Ha a palást, az öl nem más, mint a „kipirult arcú” szerelem öle? Vagy ha egészen komoly, életjáték a szöveg? S akkor a végső, boldog elalvás képe egyben a halálé is?

2. 4. 1. 4. Tűnődések a *Késői felelet*ről⁵⁰

Nyilvánvaló szerelmi vershelyzet, melyet tovább erősít a szerelmi poézisben gyakran alkalmazott szonettforma. Talán a legintimebb Tompa-vers — lehet, hogy éppen a szöveg intimitása indokolja a nyilvános közlés hiányát?

A „bújócskázó szavak” képe finom önreferencialitással is bír, s akár a Tompa-lírában oly gyakran használt, mélyen jelentéstelített enjambement-ok metaforája is lehetne. A soráthajlások gyakran bátor gondolati kitörések stilisztikai alakzatai a Tompa-versekben:⁵¹ elmozdulást, kilépést jelentenek a hagyományos gondolati térből. Az érdesnek, keménynek tartott Tompa-versek az enjambement-okban felülírják önnön érdességüket és keménységüket.

A gondolatjel is autopoetikus jelként értelmezhető: itt a szóvesztés, a szavak nem találásának szövegtestbéli tükröződése lehet, míg a szonett formai zártsága a kibeszélhetetlen öröm versformai megnyilvánulásaként állhat előttünk. Talán ezért a szerelmi költészet egyik formai alapképlete ez a „műfaj”, a szonett? Hiszen „a szonett kötöttsége olyan intenzív és ambivalens érzelmeket képes kifejezni, amely indokoltá teszi, hogy sokan a szonetról mint műfajról beszélnek.”⁵²

Az utolsó versszak soráthajlása, a „hulljak is szét/atomjaimra” versképi kifejeződése szintén rendkívül jelentéstelített. Az „atomjaimra” hullás mint jelképes

⁴⁸ A verset és a verskéziratot tanulmányom **14.1.3. mellékletében** közlöm.

⁴⁹ KOVÁCS András Ferenc, *Búcsú a fenyvesektől* = K.A.F., *Kompletórium*, Pécs, Jelenkor, 2000, 363.

⁵⁰ A verset és a verskéziratot tanulmányom **14.1.4. mellékletében** közlöm.

⁵¹ Erről a formai-poétikai jegyről bővebben szólok tanulmányom III. fejezetében.

⁵² MIHÁLYI Anikó, *A babitsi szonettforma és annak továbbélése Borbély Szilárd Halotti pompa című kötetében* = *Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Napkút, 2015, 386–392.

meghalás a szerelmi beteljesedés tetőpontját idézheti, melyet a francia nyelv „egy kis halál”-nak nevez.

2. 4. 1. 5. Tűnődések a *Mondtad, velem jössz!* című versről⁵³

Lásd, mennyi piros láng lobog az őszben!
 Mintha egy végtelen gyújtózsínor
 Hálózta volna be titkon a földet,
 Hogy kigyújtsa minden maradék tüzet,
 Amely most körül csomókban piroslik —
 Vagy mintha egy roppant földalatti kohó
 Lökdöste volna izzó anyagát fel,
 Hogy szétfreccsentse réten, berken, erdőn —

Igen intenzív, képalkotásában már-már expresszionista jellegű versindítás. A helikoni-transzszilvanista líra motívum- és jelképrendszerének kitágítására irányuló, meglepően bátor és a jellegzetes motívumkészletet újraértelmező költői kísérleteknek lehetünk tanúi e kézirat olvasóiként. Nincs leírva a szövegben, hogy „lomb” — de látjuk a „körül csomókban” pirosuló lombokat (érdekes, hogy a „lomb” Tompánál más versekben is „csomó” képében van jelen); késleltetve olvashatjuk a szövegben a szót is, hogy „erdő” (az egyik leggyakoribb Tompa-motívum) — de látjuk az első pillanattól az őszi erdőt izzón felragyogni. A jól ismert, Kós Károlynak ajánlott *Őszi üdvözlés*-ben is tűzzé lesz az erdő — de mennyire másként! Itt „gyújtózsínor” van, „föld alatti kohó” ég, mely lökdösi, szétfreccsenti erőit: csupa expresszív intenzitás. Akár a következő versszakban felhangzó „szirénasikoly”, amely (szintén expresszív alliterációval kifejezve) „vészt visít”.

„Lehet, nekem is dőlnöm kell maholnap”: ebben a vers közepén található sorban leírt dőlésben maga a szöveg is visszadől a hagyományosabb képalkotási formák világába. A „csak te maradtál felém hajló águl” kedvest, hitvest megszólító képe a népköltészet szerelmi motívumait idézi — az egymásba hajlékony ágakként fonódó képsort indító dőlésben pedig félve sejtjük „a magányos fenyő” halálát, pusztulását.

S lehet, nekem is dőlnöm kell maholnap —
 S támaszom nem lesz, ha szédülni kezdek.
 Csak te maradtál felém hajló águl
 Félve kapkodó szívemnek, kezemnek.

⁵³ A verset és a verskéziratot tanulmányom 14.1.5. mellékletében közlöm.

Két fa. Akár Dsida költészetében a jegenyék (*Jegenyék*), vagy később Kányádinál a nyárfák szerelmi szimbolikája (*Két nyárfá*).

A „mondtad, velem jössz” refrén egyre gyötrőbb és gyötrődőbb, rendre fokozódó, anaforikus ismétlése, majd az utolsó előtti szakasz intenzív kezdősorában a „mondtad” ismétlésből való elhagyása („Mondtad, velem jössz, velem jössz, velem jössz!”) paradox módon a „nem jössz velem” belső élményét és valóságát vetíti előre: a csillagtalan, „fekete, vak ég” alatti egyedül maradás félelmét, míg a háttérben mint halálba hívó szirénhang sír a sziréna: vonzásának nem lehet ellenállni. Akár egy rituális haláltáncban — letépve, mint fojtogató ruhát, egy „értelmetlen élet” nyűgeit —, a szirén(a)hang a mélybe ugrásba von, miközben a versben kezdettől izzó kohó fénye az éjszakában metamorfózison esik át: már nem mint valóságos kohó, hanem mint belső kohó vagy mint a túlvilági pokol ég, és pereme az „egy lendület után” a hídról való alávetődés képét indukálja (ezt erősíti a lent „vörösén izzó lávató” képe), s ezzel a haláltánc jellegű ábrázolással a vers talán Arany János *Hidavatását* vagy Madách *Tragédiáját* is megidézi.

Jöjj is velem, jöjj! Lásd, hív a kohófény!
 És hogy piroslik — — Kezeddel a kezemben
 (Mint két gyerek egy régi meséskönyvben)
 Induljunk titkos meseútra ketten.

A meséskönyv és a hívogató kohó képe Jancsi és Juliska történetét idézheti bennünk — hisz könnyen társítható egymáshoz a kohó és a kemence fogalma is —, s közben ezzel a *mise en abyme* felségterületére tévedt képalkotással talán e vers lesz maga a könyv, melyből e mesét olvashatjuk, és melyben maga a verszöveg útja a „titkos meseút”. A verszárlat „a fütötten liheg” szókapcsolattól kezdve egyre inkább fokozódó erotikája végül a testi egyesülés képzetkörébe vonja ezt az utazást, melynek végén gondolatjelek jelzik az élet megszakadását — és a betelejesülés(é)t:

Ott lesz alkalmunk, hogy szájához férjünk —
 Ott egymással még egyszer szembenézünk,
 Megsímogatlak, hogy most már ne fájlalj
 Itt hagyni semmit, s szoros karolással
 Átfogva egymást, egy lendület után,
 E sötét földről együtt lobbanunk el
 Piros halállal, forró szép halállal — —

2. 4. 1. 6. Tűnődések a *Tiszta torzképről*⁵⁴

A vers a mindenkori Másik megismerhetetlenségének alaptapasztalatát fogalmazza meg: „ember-sorsunk ős-nyomorúságá[t]” — és kiterjeszthető egy vers vagy egy költői életmű megismerhetetlenségére is.

A magunkba zártságot, a megfejthetetlenséget („Nem tudom, ki volt!”) különös módon erősíti a versforma: a szonett. Hiszen „»minden szonett egy szabadság-óhajtás, egy kitörési kísérlet a dolgok és determinációk rabságából.« A korlátok ellenére, vagy talán éppen a korlátok között megélhető szabadság vágyának így válik metaforájává maga a szonettforma.”⁵⁵ Akár ebben a versben, melyben „egyre fokozódik mind a lírai én, mind a szerep-én bezártsága önmagába, illetve a szövegbe és annak formájába.”⁵⁶

A „tisztá” akár kettős értelmű szó is lehet: nemcsak a „tisztaság” értelmében használható, hanem abban az értelemben is, ahogy a tisztaság rokonfogalmaként valami „tisztára”, azaz „teljesen/teljességgel az/olyan” (pl. teljesen/teljességgel torzkép). A vers keletkezési idejéről és körülményeiről a kézirat nem tesz tanúságot — de könnyen elképzelhető, hogy a költemény eredeti megszólítottja az a szintén székelyudvarhelyi Tomcsa Sándor, aki karikatúráival rendre megörökítette kora eseményeit és kortársait: köztük Tompa Lászlót is.⁵⁷ A feltételezett, de egy valamilyen formában mindenképpen létező konkrét helyzetből és megszólításból a szöveg azonban minden emberi kapcsolat legmélyebb, feloldhatatlan megtapasztalásába vezet: sohasem láthatjuk meg teljességgel egymást.

A *Tiszta torzkép* megnyithatja előttünk az életmű új olvasati lehetőségeit, és a Tompa-versek újraolvasása felé terelhet bennünket.

2. 4. 1. 7. Tűnődések *A menekülőről*⁵⁸

A töredék egyfajta önintertextualitással egy másik Tompa-verset, *A lisztes bohóc énekel* idézi meg — így a bohóc vándormotívummá lesz a versek között.

A hang egy zugból kelt, hol egy bohóc
Fújta keserves-vidám, lisztes arccal
Okarinának mondott hangszerét.

⁵⁴ A verset és a verskéziratot tanulmányom **14.1.6. mellékletében** közlöm.

⁵⁵ MIHÁLYI Anikó, *A babitsi szonettforma és annak továbbélése Borbély Szilárd Halotti pompa című kötetében = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Napkút, 2015, 386–392.

⁵⁶ *Uo.*

⁵⁷ Tomcsa Sándor Tompa Lászlóról készült karikatúráiról részletesebben tanulmányom IV.4.4.3. fejezetében szólok.

⁵⁸ A verset és a verskéziratot tanulmányom **14.2.1. mellékletében** közlöm.

Te föl sem vetted forró vallomását,
Míg szívem minden hangban benne búgott,
Mintha én volnék az a bús bohóc —

(*A menekülő*)

Hódolat, s kézcsók, szép kisasszonyok!
S szép úrfiak, víg legyen éjszakátok!
Ti bizakodva most mind arra vártok,
Hogy okot nyujtsak hahotáznotok.

Hajhó! fejemre süveget csapok.
S tréfálkozom, fintort fintorra vágok.
Ne is sejtsétek, hogy a sorsom átok,
S belül a szívem csendesen zokog.

Arcom redőit liszt és gúny takarja,
Rigmust csattintva hajlok jobbra, balra.
Nincs célom más, csak tetszések.

De mégis inkább füty, szidalom érjen,
Mintsem — látván, hogy lassan hull a vérem —
Fölöttem szánakozni kezdjétek.

(*A lisztes bohóc énekel*)

A bohóchoz hasonló jelentésréteget mozgat a maszk is, ez a Tompa László lírájából alig ismert, pedig több szerepversében is nagy hangsúlyt kapó motívum, mely később majd Tompa Gábor költészetében, rájátszásában köszön vissza.⁵⁹ És ha a nevető bohóc valójában szomorú, akkor miért ne lehetne a kemény Tompa-líra is olykor nem kemény? Lágy talán, vagy ironikus, vagy rejtőzködő?

A sátor, az elérhetetlen magasan lebegő kötél és nőalak az elérhetetlen szerelem allegóriája — hiszen a szerelem is belső kötéltánc, ellentétes irányok küzdelme és összekeveredése, egyfajta „emelkedő zuhanás”. A vers alaphelyzete a mai befogadóban Pilinszky *Korlátját*, a bohóc képe Weöres Sándor *Szerenádját* is megidézheti a mai befogadóban. Természetesen nincs szó e három vers közötti valóságos kölcsönhatásról (ám annál inkább mutathatók ki Pilinszky-hatásnyomok Tompa Gábor lírájában!): csupán az emberi léthelyzet megtapasztalásának szellemi, érzelmi rokonsága teremthette meg a hasonló képeket.

⁵⁹ A Tompa-líra szerepeiről és álarcairól tanulmányom III/3. fejeztében, Tompa Gábor költészetéről pedig a tanulmány IV/2. fejeztében szólok részletesebben.

A versben felbukkannak a Tompa-líra más, ismerősebb motívumai is: a lilium, a férfivágy, a nyelv mint „rímcsongettyű”. A sóvárgó dal „esenkedésében” (költői szóalkotás talán?) benne élnek az „esdekelní” és az „elesni” jelentésrétegei is: e három szó jelentésmezői több ponton metszik egymást.

Sajnos csak torzó e vers — de van-e olyan szerelmi történet, melynek pont lehet a végén?

2. 4. 1. 8. Tűnődések az *Érzem, hogy hátra még egy tartozásom* kezdetű töredékről⁶⁰

Befejezetlen vers, a Tompa-költészetben fel-felbukkanó hitvesi líra egy darabja — s amennyiben ez, akkor Tompa Lászlóné Molnár Margit halála után született, kései költemény.

A fennmaradt/elkészült két versszak és a lapalji töredéksorok alapján elképzelhető, hogy ez az írás is Tompa kedves versformájában, szerelmes verseinek kedvelt formájában született: szonettnek készült.

2. 4. 2. Kincs-változatok: Gondolattöredékek ismert Tompa-versek ismeretlen variációiról

2. 4. 2. 1. Tűnődések a *Lélekvarásról*⁶¹

Izgalmas része a költői hagyatéknek a *Lélekvarás* című vers gépirata, melyen a költő következő feljegyzése olvasható:

„Az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság az 1922. évi november hó elején Kolozsváron az erdélyi magyar írás néhány művelőjével Petőfi-hetet szándékozott rendezni — ez a vers arra az alkalomra készült. Az ünnepség terve azonban megvalósulás közben elakadván: a vers akkor nem került előadásra.”

A versnek e megjegyzés ismeretében igen izgalmas, kettős olvasati lehetősége születik. Ennek a megjegyzésnek a hiányában a versszöveg a krisztusi tanítványok pünkösdi Szentlélek-hívása — ám ha egy Petőfi tiszteletére rendezett ünnepi hétre készült, akkor teljességgel megfeleltethető a költő, a költőmester lelkehívásának, s ezzel az erdélyi magyar költészet sajátos sorshelyzetében az anyaországi költészeténél jóval tovább megmaradó, fennmaradó romantikus-messianisztikus költőszerephez kötődik. A vers minden egyes pontján fennálló kettős olvasati lehetőség mindenképpen figyelemre méltó, egészen modern telje-

⁶⁰ A verset és a verskéziratot tanulmányom **14.2.2. mellékletében** közlöm.

⁶¹ A verset és a verskéziratot tanulmányom **15.1. mellékletében** közlöm.

sítménye Tompa László költészetének. Ahogy a Szentlélek megadta a nyelveken beszélés adományát az apostoloknak pünkösdkor, úgy adhatja meg a költészet adományát a poétáknak mesterük, Petőfi lelke. A Petőfire vonatkoztatott értelmezési síkon Petőfi költészetének „szent lángja” és „ereje” mint abszolút követendő poétikai minta tételeződik, s ez kiterjeszthető a Petőfi által képviselt költői szerepvállalás minta voltára is. Petőfi tisztelete a kortárs erdélyi magyar lírában, irodalmi beszédmódban is jelen van, például erre a jelenségre reflektál érzékenyen Farkas Árpád *Fehéregyháza, 1849* című versében.

„A végzetes útszakasz, a *via crucis*. Székely Partium, kis Partium! Öleld át az ismeretlen sírhelyet! [...] Tengeráramlatok kerülnek meg így sziklaszirteket. Ő volt itt a tenger, a föltámadott tenger, félkörívben körbejárta a Székely Partiumot, ezáltal ezt, a világ végére szakadt terület a történelem és a mondák földjévé avatta.”⁶²

Látod, Sándor, úgy szopja koponyádat
e föld, mint cseresznyét az unott kisgyerek;
mélyében fojtott forradalmak hálnak,
s gondolja, addig is még
eljátszik Veled.

Fogai között forgat. Tört cseresznyeszáraz,
merednek mennybe fénylő csontjaid,
csupán az inged hófehér világa
rothad a mélyben, férgeket vakít.

Bolond egy föld ez, látod. Örül, hogy
veled játszhat. S csak tépi magát:
„szeret — nem szeret?”
Erdély hegyei közt a kósza árnyak:
meg-meglazuló idegrendszered.

Hálónk. Vergődünk benne némán.
S szavaid is, a cikkanó halak,
nőnek az álmok morzsa-maradékán,
s szunnyad a nép a villámos ég alatt.

Ne bántsad érte, Sándor,
elég kín így is az, hogy szomorú

⁶² HEGEDŰS Imre János, *Székely Partium: szerelmes földrajz*, <http://www.eirodalom.ro/publicisztika/item/1269-szekely-partium-szerelmes-foldrajz.html#.VOQj5SzRmyM>

fű nő Segesvárnál a koponyádból,
s még dúl a mélyben az a háború.

(Farkas Árpád: *Fehéregyháza*, 1849)⁶³

A bibliai képek és motívumok, a bibliás jegyek a transzszilvanista poétika jegyeivel ötvöződnek a *Lélekvárásban*. A vers mottója — ahogy más Tompa-versek esetében is — bizonyítja, hogy Tompa László a Károli-féle *Bibliát* használta forrásszöveggént. A protestáns bibliai nyelv retorikai hatása a Tompa-líra költői nyelvében is megmutatkozik: darabosságában, inverzióiban, *figura etymologicáiban*.

A gondolatjel mint a dadogás vagy mint a szakadék képe jelenik meg a szövegben: önreprezentációs írásjelnek minősül, ahogy e líra más darabjaiban is. Az *Apostolok Cselekedeteiből* a mottó *mise en abyme*-ként magában tükrözi a teljes versvilágot.

A Tompa-líra jellegzetes fa-motívumaihoz kapcsolódhat a „kidől” ige mint a halál, a pusztulás metaforikus kifejezése — „Így próbált lelkünk is majd megnyugodva / Térhet meg hozzád, nem fog fájni dőlünk” —, mely a halál ismétlődő metaforája Tompa László költészetében.

2. 4. 2. 2. Tűnődések az *Éjjeli havazásban*⁶⁴ és *Ne félj!* című vers változatairól⁶⁵

Az *Éjjeli havazásban* első szövegváltozatában a testi zaklatottság expresszívabb, nyersebb képei dominálnak. Az első változatban található, a hangzók szintjén is zaklatottabb „tüdöm zihál” a szava-vesztettségre is utalhat — a későbbi „verejték lep”, intenzitása ellenére is ennél enyhébb kép, mely eredendően az ötödök szakasz első változatban található utolsó sorában kapott helyet: „S hideg verejték ver ki már a láztúl.” Ez a sor változik meg teljes egészében a későbbi szövegvariánsban: „Ha nem vigyázok: elgáncsol kajánul” (a „kis fintor ördög”). Ez a szövegváltoztatás szolid mágikus realizmussal a figyelmet a lírai én testi-szellemi állapotáról a kísértéssel vívott küzdelem metafizikai síkjára tereli.

Hasonló sikokon történik módosulás a *Ne félj!* esetében is. Az első közlés második sorában a súlyos „béklyóz” ige később a lényegesen lágyabb „takar”-ra változik — ám ellenkező előjelű változás történik a harmadik versszak első sorában, hol a „nem remegve — —” határozója kemény parancssá szikárul: „Te csak állj helyt keményen — —”. A legszembetűnőbb azonban a verszárlat módosulása: az egyértelműen Krisztus szenvedését idéző első változat (talán a romantikus messianisztikus költőszerep-felfogás öröksége is ez).

⁶³ FARKAS ÁRPÁD, *Apáink arcán = Hazabív a búság: Romániai magyar költők vallomásai a szülőföldről*, szerk. LISZTÓCZKY LÁSZLÓ, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1993, 158.

⁶⁴ A versváltozatokat és a verskéziratokat tanulmányom 15.2. mellékletében közlöm.

⁶⁵ A versváltozatokat és a verskéziratokat tanulmányom 15.3. mellékletében közlöm.

A *Ne félj!* akár életmű-rendező versnek, pontosabban életmű-rendező gondolatnak is tekinthető Tompa László költészetében. Túl e konkrét versen ugyanis ismétlődő kötet cím ez a sor: Tompa egy új és két, összegyűjtött verseit tartalmazó válogatáskötetének is ezt a címet adta.⁶⁶ Ez a „ne félj!” biztatás az erdélyi sorsban nélkülözhetetlen helytállásra — ezzel egyidőben azonban egy kiemelten fontos krisztusi, evangéliumi ige lélekvándorlása is lehet („Ne féljtek!”). A felszólítás egyfajta önmegszólító biztatásként ráadásul az emblematikussá vált *Magányos fenyő*-ben is felcsendül:

Én, amíg minden omlik, összedül,
Gyökereimmal e kopár fokon
— Bús székely fenyő — megkapaszkodom,
S állok daccal, társ nélkül, egyedül.

S míg havat dob rám, hóköpenyt,
egy szeles nap, vagy egy vad éj,
Így biztatom magam: ne félj,
te tovább tartasz mint a tél!

(*Magányos fenyő*)

2. 4. 2. 3. *Én nem!* — *Magányos fenyő*⁶⁷ Tűnődések egy emblematikus Tompa-vers szövegváltozatairól

Izgalmas irodalomtörténeti adalék, hogy az emblematikussá vált *Magányos fenyő* címe kezdetben *Én nem!* volt: folyóiratbeli közlésként így is látott először napvilágot a *Pásztortűz* hasábjain.⁶⁸

A címváltoztatás metaforikussá tágítja a jelentésmezőt, s valószínűleg a vers mind a kortársakra, mind a későbbi nemzedékekre tett hatásához is jelentős mértékben hozzájárult. Ahogy hozzájárulhatott ehhez az első négy sor radikális megváltoztatása is.

Jaj, hogy hörög, esd és fuldokol
A szélcibálta bús bokor!
Az ágakról levert levelek
A levegőben lengenek.

(*Én nem!*)

⁶⁶ TOMPA László, *Ne félj! Versek*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1929.;

⁶⁷ A versváltozatokat és a verskéziratokat tanulmányom **15.4. mellékletében** közlöm.

⁶⁸ TOMPA László, *Én nem!*, *Pásztortűz*, 1922/3, 73.

Hogy görnyed, mint aki bűnt lakol,
 Az őszcibálta bús bokor!
 Az ágról leverte levelek
 A szélben föl- s le-kerengenek.

(*Magányos fenyő*)

A „hörög, esd és fuldokol” igéket a metaforikus, a bokrot a maga képi valóságában is élénk rajzoló „görnyed” ige váltja fel, a halmozás alakzata helyett pedig egy metafizikai sík felé nyitó hasonlat áll előttünk: a „mint aki bűnt lakol” szoros összefüggésbe hozható a határainkon túlra szakadt erdélyi magyar líra sorskérdéseivel, s valamiképp a *Himnusz*t is megidézheti a befogadói tudatban („Megbűnhődte már e nép...”). A „szélcibálta” jelző helyett álló „őszcibálta” is talán elmélyültebbnek tekinthető: aktiválja az ősz toposzához kapcsolódó képzeteket (az élet elmúlását, a közelgő halált). A „levegőben lengenek” lágyan alliteráló szókapcsolata is keményebbé válik, mind a hangzók, mind a tőlük elválaszthatatlan jelentés síkján, hiszen a „lengés” könnyedségéhez képest a „szélben föl- s le-kerengés” jóval zaklatottabb, hányattatottabb (levél-)sorsot sejtet, ahogy a Tompa-lírában gyakran jelentéstelített „szél” tevékenysége is intenzívebb és expreszszívebb a puszta levegőénél.

A fenti alfejezetekben bemutatott versvariációk segítségével egyrészt betekintést nyerhetünk az udvarhelyi költő versfaragó műhelyében zajlott alkotómunkába, másrészt a változatok közti különbségek felmutatják egy Tompa László lehetőség szerint összes verseit tartalmazó kötet összeállításához nélkülözhetetlenül szükséges filológiai munkák fontosságát és lehetséges izgalmait.⁶⁹

2. 4. 3. Kincs-csere: néhány gondolat Tompa László műfordításairól

Bár kevesbé tartják róla számon, Tompa László a versfaragás mellett műfordítással is foglalkozott: a mesék világát szerető és ezt gyakran saját költeményeiben is kedves témájává avató költő fordított Andersentől, valamint a világirodalom kiváló alkotóitól: Goethétől, Schillertől, Hölderlintől, Rilketől és Nietzsche-től, de más szerzők verseit is átültette magyar nyelvre.⁷⁰

⁶⁹ Tompa László lehetőség szerint összes verseinek kiadásában mindenképp fontosnak tartanám — kísérő láb- vagy végjegyzettként — az eltérő szövegváltozatok közlését is.

⁷⁰ Tompa által fordított szerzők: Hans Christian ANDERSEN, Matthias CLAUDIUS, Hermann CONRADI, Richard DEHMEL, Josef Carl Freiherr von EICHENDORFF, Hoffmann von FALLERSLEBEN, Arthur FITGER, Franz Karl GINZKEI, Johann Wolfgang GOETHE, Martin GREIF, Leo GREINER, Friedrich HEBBEL, Heinrich HEINE, Paul HEYSE, Friedrich HÖLDERLIN, Gottfried KELLER, Nicolaus LENAU, Marie MADELEINE, Conrad Ferdinand MEYER, Alfred MOMBERT, Eduard MÖRIKE, Börries Freiherr von MÜNCHHAUSEN,

Műfordítói munkásságának legnagyobb ünnepét talán az jelenthette, hogy 1942. november 14-én a budapesti Nemzeti Színház az ő fordításában adta elő Schiller *Don Carlos*-át.⁷¹ Tompa ekkor a frankfurti Meissner-féle rendezői példányt használta munkájához, a bemutató után egy esztendővel azonban már így nyilatkozott: „Lelki ügyem a Don Carlos teljes fordítása.”⁷² „Műfordításai közül kiűnnek még Gottfried Keller svájci költő verseinek fordításai.”⁷³

Egy teljes költői életmű kiadásának része lehet a versfordító Tompa munkássága is, hiszen a költő műfordításai eddig csupán folyóiratokban jelentek meg vagy csak kéziratban maradtak ránk — verseskötetében nem kaptak helyet. Kéziratban ránk maradt versfordítás többek között Marie Eugénie delle Grazie a *Cigányzene* sorozatból vett részleteivel, illetve Theodor Storm *Reggele* — mindegyik műben jellegzetes Tompa László-i stílusjegyekkel.⁷⁴

Műfordítói munkásságával Tompa László a helikoni szerzők nyugatos színvonalú tevékenységnek részese — hiszen „az *Erdélyi Helikon* írói már tudatában voltak annak, hogy kitekintés és európai tájékozódás nélkül az alkotómunkát provincializmus húzza le.”⁷⁵ „Csak az időtlen mondanivaló a költészet, s hogy milyen jól tudja ezt Tompa, abból is látszik, hogy miket fordított idegen költők-től magyarra, még jóval Schiller *Don Carlos*-a előtt. Emlékszem, egyszer Dehmel Richárdnak örökszép pályaversét magyarította, a szenvedély kevély keveredését a szépséggel. Máskor meg a magyar versírás élő legjobbjával versenyt fordította az ilmenau-i Goethe altatódalát, az *Über alle Gipfel* is *Ruh*-t, a természet

Friedrich NIETZSCHE, Conrad NIESE, Fritz PHILIPPI, Gustav RENNER, Reiner Maria RILKE, Hugo SALS, Friedrich SCHILLER, Theodor STORM, Stefan ZWEIG. (A költő műfordításainak jegyzékét lásd: KICSI Antal, *Tompa László*, Bukarest, Kriterion, 1978, 292–294.)

⁷¹ A színház, az erdélyi magyar színjátszás ügye fontos szerepet töltött és tölt be a család, mindenekelőtt Tompa László leszármazottainak életében. A költő legidősebb fia, a növénydekei és társulati tagjai által nagyra becsült rendező, színészpédagógus, Tompa Miklós. Az ő munkájának, valamint Kemény János író anyagi támogatásának köszönhetően nyithatta meg kapuit 1946-ban a „mára már csak legendássá foszlott” Székely Színház, melyet 1966-ig maga Tompa Miklós vezetett. A Marosvásárhelyi Nemzeti Színház Magyar Tagozata 1997 óta — a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet egykori rektora előtt tisztelegve — a Tompa Miklós Társulat nevet viseli. Tompa László unokája, Miklós fiának gyermeke, Tompa Gábor pedig a Kolozsvári Állami Magyar Színház igazgatója és főrendezője — igazgatása alatt az intézmény európai hírű színházi műhellyé vált. (BÉRCZES László, *Székely körvasút: Tompa Miklós mesél*, Bp., Pesti Szalon, 1995.)

⁷² KOVÁCS Péter, *i. m.*, 7.

⁷³ *Tompa László ünnepése*, Székely Közélet, 1943. december 18., 2.

⁷⁴ A szövegeket és a kéziratról készült felvételeket tanulmányom **17. mellékletében** közlöm.

⁷⁵ BOKA László, *Érték/határ/érték 1.: Gondolatok az erdélyi irodalom önreflexív stratégiáiról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről*, <http://www.eirolalom.ro/tanulmany/item/1786-ertek-hatar-ertek-1.html#.VOa0GyzRmyM>

álmorahajlását egyetlen zenei futamban. E fordításokban, mint a prózájában is, Tompa László maradt.”⁷⁶

A Goethe-vers fordítástörténete figyelemre méltóan gazdag a magyar irodalomban: a verset többek között Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád, Weöres Sándor és Tandori Dezső is lefordította.⁷⁷ Goethe versének több, Tompa Lászlótól származó fordításváltozatát tanulmányom mellékletében közlöm. Izgalmas, hogy a Goethe-mű fordítása is jellegzetesen Tompa László-i elemekkel tördelt, gondolatjelekkel szabdalt: hiszen „minden fordítás, még az úgynevezett szó szerinti visszaadás is, egyfajta interpretáció.”⁷⁸ Érdemes volna ennek okán módszeresen összevetni Tompa László műfordításait a versek idegen nyelvű eredetijével: ebben az összevetésben ugyanis megmutatkozhatna, hogy miként van jelen az eredendően a Tompa-lírához tartozó poétikai világ az átültetett, lefordított — azaz a Tompa László által interpretált — szövegekben.

A verseit is rendre újraíró, csiszológató Tompa a műfordításokkal is hasonlóképpen cselekedett — erről tanúskodik a *Pásztortűz*-ben olvasható alábbi megjegyzés: „Tompá László különben a szóban forgó verseket újból lefordította. Érdemesnek tartjuk a múlt számban közölt és az új fordítások közötti eltéréseket, amelyek úgy értelmi mint hangulatszínézési tekintetben elég számottevőek, itt közreadni.”⁷⁹

A világirodalomban Tompa László nem csupán műfordítóként van jelen: a fordított szerzők között is helyet kér magának az irodalmi Helikonon. Néhány költeményét németre, több mint félszáz versét pedig román nyelvre fordították a lírája szépségeire felfigyelő alkotók. Tompa bibliográfiája kiegészíthető azzal az izgalmas adattal, hogy bő évtizeddel ezelőtt a költő egy anya-motívumot⁸⁰ bontogató verse, az *Anyám kinéz az ablakon* finn fordításban látott napvilágot, és a szöveghez kísérő ismertetőt is írt fordítója, Sinikka Pohjola.^{81, 82}

Izgalmas volna összevetni a Tompa-fordításokat a *Nyugat* nagy fordítói, „szép hűtlenei” által fordított szerzők azonos szövegeivel, fordításaival — és megvizs-

⁷⁶ MOLTER Károly, *Határőr*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 137.

⁷⁷ SCHALK Endre Kornél, *A Vándor éji dala fordításairól*, <http://schalkendrekornel.wordpress.com/2008/11/12/a-vandor-eji-dala-forditasairol/>.

⁷⁸ GADAMER, Hans-Georg, *Szöveg és interpretáció = Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi, 1991, 26.

⁷⁹ REMÉNYIK Sándor, *Tompá László Keller-fordításaiból*, *Pásztortűz*, 1922/19, 539.

⁸⁰ A Tompa-líra anya-motívumairól bővebben lásd tanulmányom későbbi fejezetét.

⁸¹ TOMPA László, *Äitini katsoo ulos ikekunasta*, ford. POHJOLA, Sinikka, *Suomi-Unkari*, 2004. febr. 24.

⁸² A finn fordítás kapcsán fontos utalni a Tompa-líra északi tájoltságára: az északi motívumok ugyanis a költő több versében is igen gazdag jelentéshálót szőnek.

gálni, hogyan hatottak Tompa saját lírájára a fordított versek.⁸³ Ennek a kérdés-körnek a kidolgozása egy újabb önálló tanulmány, önálló monográfiai fejezet témáját szolgáltathatja.

2. 5. Új iránytűk — új kincsek (2.)

Gondolatok az író és az olvasó Tompa Lászlóról

2. 5. 1. Tompa, az elbeszélő

A versek és műfordítások mellett a hagyatéék izgalmas prózakéziratokat is tartalmaz: például kiadatlan elbeszélések, novellák kézirateit. Talán erről a műfajról tudunk Tompa életműve kapcsán a legkevesebbet — igaz, meglehetősen kevés szépprózát is írt. Egy Tompa László összes verseit és műfordításait tartalmazó kötet harmadik egysége lehetne akár egy novelláit, elbeszéléseit tartalmazó fejezet is: ezzel egy kötetben napvilágot láthatna Tompa László teljes szépirodalmi — költői, műfordítói és szépírói — munkássága.

A kéziratok hagyatéka tartalmazza a *Diadal* című, igen fiatalkori elbeszélést, e még az első versközlések előtti időkből származó írást.⁸⁴ A szerelmi történetet elbeszélő szöveg motívumaiban, témájában Tompa László fiatalkori szerelmi poézisével, valamint a levélbetétekkel gazdagított romantikus elbeszélések világával rokon.

„Ma magam vágom el életem fonalát. Oly csodálatosan teljes mértékű, hibátlanul tökéletes üdvösségben fürdött meg szívem, hogy ezután már csak [...] siralomházi virrasztásként [...] hatna rám bármi, a mi számomra még az élet serlegének fenekén megmaradhatott. Mivel tehát további létezésemnek semmi célját se látom, visszahullok a ködös semmiség ölébe, a honnan a végzet erőszakos kézzel, megkérdésem és beleegyezésem nélkül, a hajamnál fogva előránczigált. Csak egy ily pillanatra vártam mindig, hogy, ha már itt voltam, ne kelljen minden édes emlék nélkül, üres kézzel távoznom. Ez a pillanat megérkezett — fényesebben is, mint remélni mertem —, és én megyek innen. Meghalok! S téged, Teremtőm, a ki ellen eget ostromló daczczal annyiszor lázadoztam: áldalak. Ezért a halálért megbocsátom neked, hogy születtem, éltem!”⁸⁵

⁸³ Molter Károly például így nyilatkozik egy helyütt Tompa költészetéről: „Megragadó ez az akaratos férfikedv és egykedvűség, mely Heine *Atta Troll*-jára üt néha, mikor iróniája csillog.” (MOLTER Károly, *Határőr*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 135.)

⁸⁴ A novella kéziratának első oldaláról készült felvételt tanulmányom **18. 1. mellékletében** közlöm.

⁸⁵ Részlet a kézirat 16–17. oldaláról.

A *Pokázánov zongoraművész Erdélyben* érdekes határműfajon mozgó prózaszöveg.⁸⁶ Nem tisztán elbeszélés ez, hanem egy személyes történet, visszaemlékezés, esszé — elbeszélés jellegű formában. A szöveget végigkíséri a biografikus és a narratori én kettős jelenléte. A befogadót a szöveg végig bizonytalanságban tartja afelől, hogy fiktív történetet vagy valós visszaemlékezést olvas-e — és ha egy megtörtént látogatás emlékét rögzíti Tompa ebben a vallomásszerű írásában, akkor hol jelölhetők ki, vagy egyáltalán kijelölhetők-e valóság és fikció határai?

„Pokázánov Pavlovics orosz zongoraművész a gyorsan sűrűsödő koratéli szürkületben a félreeső kis erdélyi város kávéházának egyik tükörablakán belül várakozva ült. [...] a vidéki városka egyetlen hoteljének szerkesztőjére várakozott. [...]

A mező nagy része nem látszott a ködtől, mely lassan, mint sűrűsödő szürke függöny ereszkedett le rá, úgy, hogy mögötte sok száz kilométeres síkságok végtelenségét sejtette a felajzott fantázia. Egy-két közeli, kopasz nyírfán néhány szomorú, vén varjú merengett. Egy részlet orosz pusztal!”⁸⁷

Egy érdekes, későbbi vizsgálat tárgya lehet e szövegek elméleti vizsgálata, valamint, hogy milyen magyar- és világirodalmi forrásokból táplálkoznak, továbbá, hogy hogyan illeszkednek a századforduló novellisztikájába ezek az írások: hiszen a kéziratos feljegyzései tanúsága szerint igen olvasott és széleskörűen művelt Tompa finom érzékenységgel reagált saját műveiben olvasmányélményeire.

2. 5. 2. Az olvasó, aki ír — az író, aki olvas:

Gondolattöredékek, feljegyzések Tompa László (bábeli) könyvtáráról

„Eljött hozzám a világ.”
(Tompa László)

Izgalmas szellemi jelenség, hogy nem csupán egy költői életmű lehet hatással vizsgálója életművére, hanem a vizsgáló látásmódja is valamiképpen hatással bír a vizsgált költői világra, hiszen:

Árnyék mögött Fény ragyog,
nagyobb mögött — még nagyobb,
amire nézek: az vagyok.⁸⁸

⁸⁶ A mű kéziratának első oldaláról készült felvételt tanulmányom **18. 2. mellékletében** közlöm.

⁸⁷ Részletek a kézirat 1. és 12. oldaláról.

⁸⁸ GYÖKÖSSY Endre, *Negatívumok pozitívumai*, Bp., Szent Gellért, 1994.

Egy alkotóról nemcsak úgy tájékozódhatunk, hogy saját műveit vizsgáljuk, hanem képet alkothatunk róla akkor is, ha filológiai kutatásaink során abba az irányba tekintünk, amelybe maga a költő is nézett. Tompa László kéziratos feljegyzéseiből, idézetként lejegyzett olvasmányélményeiből összeállítható volna akár egy kisebb, kiadásra méltó izgalmas palimpszeszt is — hiszen e töredékek a mindenkori emberi tudás és léttapasztalat mozaikszerűségének tükörképei („ami van, széthull darabokra”⁸⁹), hol a mozaikdarabkákat mégis valami egyetlen, nagy erő tartja egyben, végtelen számú láthatatlan vonzás megtartó erejével.

A palimpszeszt „az összes szerzők összes műveiből — vagy megközelítőleg abból — kivont szövegek hálózata. Szövegének megkomponálása tehát előzetes olvasatot követel, és *omnis lectio est selectio*. Az olvasat által véghezvitt választás az írott szöveg rendjében ölt teret. Ez a rend rejtett üzenetet hordoz. Nevezetesen, hogy az általa továbbított tézis tartalma, az általa artikulált gondolat értelme csak az egész által válik láthatóvá. Az egyes szövegekből kivont töredékek így egyetlen összefüggő szőláncnak a láncszemei, egyetlen egésznek a szegmentumai.”⁹⁰

Izgalmas szöveguniverzumba vezet bennünket az a (költői) kérdés, hogy vajon kapcsolatban állnak-e egymással Tompa László olvasmányélményei és költői művei? Hogy az olvasmányok és a saját írások közötti összefüggések milyen erők lehetnek, méltón illusztrálja a költő alábbi, mindössze egysoros feljegyzésének története.

„Együtt volt a kincs s nem váltottatok ki» (Szabó Lőrinc: Szapáry Péter)⁹¹ — jegyezte fel Tompa László egy papírlap margójára. A Veszprém vármegyei Szapárról származó család vagyonát és tekintélyét megalapozó Szapáry Péter (1630?–1707) fiatalon többször is harcolt a törökökkel, majd 1657-ben fogságba esett, négy évig raboskodott. Szabó Lőrinc a *Tücsökéne* 64. versében így ír:

Nagyon megfogott, rettenetesen,
egy kép egy piros irkafödelen,
Szapáry Péter. A szöveg, belül,
elmesélte, mily istentelenül
bánt a vitéz gróffal a gaz török:
igába fogta és ökör helyett
vele szántatott. Így bukhat a hős?

⁸⁹ Idézet József Attila *Eszmélet* c. verséből.

⁹⁰ TÓTH Imre, *Palimpszeszt: Szavak egy háromszög előtt*, Bp., Typotex, 2001, 9. Tóth Imre (Szatmárnémeti, 1921 — Párizs, 2010) matematika-filozófus, „munkásságát elsősorban Zénón paradoxonjainak és a végtelen problémájának szentelte, valamint a nem-euklideszi geometria sajátos szerepének az emberi szellem kibontakozásában” — részlet a könyv fül-szövegéből.

⁹¹ Feljegyzés a költő kéziratos hagyatékából: HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül].

És nem váltják ki? A szerencse győz?
 Borzadva néztem a büszke rabot,
 irigyelve erejét, s a dacot,
 ahogy az ostort állta. Sebei
 húsomban égtek... Ha választani
 lehetett, mégis mindig azt a szép
 irkát vettem meg, a Szapáryét,
 azt a szörnyűt... És sírtam rajta, és
 szinte szent lett bennem a szenvedés;
 majd, mint aki készül valamire,
 szóttalanul bámultam a semmibe.

(Szabó Lőrinc: *Tücsökzene 64: Szapáry Péter*)

A Tompa által lejegyzett idézet pontos forrása azonban nem a *Tücsökzene 64: Szapáry Péter*, hanem Szabó Lőrinc egy másik Szapáry-verse, az előzővel rokon *A rab Szapáry az övéibe*:

Pogány igámnak (amelybe a sors fog,
 végeken törni az ugart) akik
 enyhítették olykor kínjait,
 ne higgyétek, hogy nagyon meghatódott
 szívvel fogadtam azt a korty vizet
 meg a félóra pihenőt: öröm
 s áldás volt az is, igaz, köszönöm:
 de számontartom a bűnötöket.
*Együtt volt a kincs s nem váltottatok ki.*⁹²
 Nem láttok most sem az ekémre rogyini:
 bírja még bennem a régi bivaly!
 Tudom, mi az érdem, s mi a barátság,
 de ha ennyit túrt, elnémul a jaj!
 — Gyere, kontyos, kezdjük az új barázdát!

(Szabó Lőrinc: *A rab Szapáry az övéibe*)

Nem lehet nem észrevenni e vers rokonságát Tompa László *Őszi szántás szé-
 kely hegyek alatt* című versével:

Borús az ég! De túl a dombon
 Meg-megcsillan a falu tornya.

⁹² Kiemelés tőlem [T. Zs.].

Hass, szántóvas, a földbe mélyen —
Már elzúgott a nagy tivornya.

Közben, hajh, mennyi változás jött!
Az életünk más, a világ más.
Csak az Örök-Úr változatlan —
S a rög, a munkagond, a szántás.

Sőt talán ez is terhesebb most!
S robotunkért kisebb a bérünk.
De azért így is megmutatjuk,
Ha gondban is, de csak megélünk!

Gyű hát no, húzzad, Fecske, Holló —

(*Őszi szántás székelly hegyek alatt*)

Már ez az egyetlen példa is hűen kifejezi, hogy Tompa László életműve (természetesen más költőkéihez hasonlóan) benne áll az irodalom teljes szöveguniverzumában. Tompa olvasmányélményei beleíródnak a saját versei által megteremtett szövegtérbe: a versek és az olvasmányélmények, valamint a közöttük születő kapcsolatok intertextuális hálózata egyfajta bábeli könyvtár része.

„[...] az ab aeterno létező Bábeli Könyvtár [...] minden leírhatót tartalmaz, és [...] az Univerzummal egyenlítődik ki. A világkönyv metaforája vagy a megfordított összetételű könyvvilág tériessége, az Univerzum alakmásként megjelenített borgeszi Bábeli Könyvtár, és a Totális Könyvtár is, a szövegterek és -kapcsolatok [...] kiterjesztett gondolatát hordozza. Az intertextuális jelenségkör egyenesen az irodalom létmódjaként értett szöveguniverzum fogalmában megjelenő térképzet-hez vezet.”⁹³

Egy a költő saját olvasmányélményeiről készített feljegyzéseit az életművel összevető alaposabb vizsgálat eredményei felmutathatnák, hogy a művelt⁹⁴ Tompa László életműve teljes értékű része az egyetemes irodalmi szöveguniverzumnak, a szövegkapcsolatokon alapuló, „az Univerzum alakmásként megjelenített borgeszi Bábeli Könyvtár”-nak.⁹⁵ Egy leendő monográfiának önálló, izgal-

⁹³ FARAGÓ Kornélia, *Irodalom és tériesség: Az intertextuális univerzum* = F. K., *Térirányok, távolságok: Térdinamizmus a regényben*, Újvidék, Forum, 2001, 40.

⁹⁴ Számos feljegyzés, a költő ez idáig csak kéziratban fennmaradt és annak idején csak szóban elhangzott előadása bizonyítja, hogy Tompa László műveltségével Székelyudvarhely szellemi életének egyik fontos szervezője és szereplője volt.

⁹⁵ FARAGÓ, *Irodalom és tériesség...*, i. m., 40.

mas fejezete lehetne ezeknek az összefüggéseknek a feltárása — jelen tanulmányomban gondolattöredékeként alább néhány izgalmas Tompa-feljegyzést közlök, helyenként zárójelbe téve hozzájuk fűzött, s később egy részletesebb elemzésben kibontásra váró asszociációimmal. Bízom benne, hogy egy-egy látszólag önmagában álló gondolat sem önmagában áll, s töredékessége ellenére izgalmas olvasmányt jelenthet e palimpszeszt-szerű felsorolás.

„Pro capite lectoris habent sua fata libelli.”⁹⁶

„Hosszú éveken át panasz és zokszó nélkül elviselted a művészlélek legnagyobb tragédiáját, az alkotási lehetőségek delén való kényszerű elnémulást.”⁹⁷ (Ez a trauma Tompa László sorsában sem volt ismeretlen.)

„Ha dicsekszem, gyöngeségeimmel fogok dicsekedni. (Pál. ap. II lev. kor XI. 30)”⁹⁸

„Res nolunt diu male administrari. (A dolgok nem hagyják magukat sokáig rosszul vezetetténi.)”⁹⁹

„Az alkotó és romboló idő — (A teremtő és pusztító idő)”¹⁰⁰ (A feljegyzés a Babitscsal is több ponton kapcsolatba hozható költői életművet és Bergsont mutatja eszünkbe. József Attilával rokon, bergsoni jellegű sorokat is ismerünk a Tompa-lírából, például: „S mindeneket magamhoz ölelek fel, / Hogy elvegyüljek rendre mindenekkel. / Így (ki azt hittem: különködni lettem) / Egység vagyok meg összesség is egyben. / Határtalanság, egy szűk körbe zártan: / Hang a mindenség végtelen dalában.” (*Hallgatagon*))

„A test lélekjelenlét.» (Németh L. Szerdai fogadónap. II. köt. 44. l.)”¹⁰¹ (Kiemelt figyelmet érdemel Tompa László Németh Lászlóval való, ez idáig feltáratlan kapcsolata: találkozásaik, Tompa Némethnek ajánlott verse stb.)

„— Mit akar még tőlem? Már minden kint, amit szerezhett, megszerzett nekem.» (Anatole France: A vörös liliom. XXXIV. 309. l.)”¹⁰² (A Tompa-líra legfontosabb szerelmi motívumaival rokon megállapítás.)

⁹⁶ „Pro caput (capite) lectoris habent sua fata libelli = a könyvek sorsa az olvasó értelmétől függ. (Tolsztoj kedvelt idézete. L. Shakespeare 112. l. Mi a művészet 46. l.)” (Feljegyzés a költő kéziratosa hagyatékából (HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül]).

⁹⁷ *Gál Gyula beszédéből (Császár Imre temetésén)...*, [kéziratosa feljegyzés], HRM–TLH, 7688/1317.

⁹⁸ Feljegyzés a költő kéziratosa hagyatékából (HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül]).

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Uo.

„»... a demokrácia igazi uralmához nem csupán a demokratikus berendezkedésre, sőt még nem is a demokratikus filozófiára van legégetőbb szükségünk, hanem a demokratikus érzésre.« (Chesterton — Hevesi S.: *Hagyományok és hazugságok*. 67. l.)¹⁰³ (Több feljegyzése tanúsítja, hogy Tompa kiemelt érdeklődéssel volt a történelmi folyamatok iránt.)

„»De hány van, aki mondja: 'Krisztus! Krisztus!' / és ítéletkor távolabb találja, / mint kinek ismeretlen volt a Krisztus.« (Dante (Babits): *A Paradicsom*. 19. ének. 106–109. sor.)¹⁰⁴ (Tompai László feljegyzései tanúságai szerint fokozottan izgatta az *Isteni színjáték*, valamint Dante és Babits alakja — nem véletlen, hogy Tompa maga is gyakran írt tercinákat.)

„»Engem a betegség nyomban megbénít. Rettegve utálok. Alkotni csak egészségesen, teljes testi és lelki egyensúly mellett tudok.«» (Dallos Sándor: *Levél Babits Mihálynak c. írásából*. B. emlékkönyv. 180 l.)¹⁰⁵ (A Babits-emlékkönyv olvasása is a Babits Mihály iránti érdeklődés tanúbizonysága lehet. A kiemelt idézet abban kapcsolódhat Tompa életéhez, hogy ő maga is szinte szüntelenül vívódott körülményeivel, később betegségeivel is, s rendre megverselte az alkotásban érzett hátráltatottságát.)

„»Inkább a hírt, mint a valót dicséri / az ily ítéss és mielőtt a költő / értékét megismerné, megítéli. (Purg. 26. é. 121–123. s.)«¹⁰⁶ (Tompai László saját költészetének megítélésére is vonatkoztatható feljegyzés a *Purgatóriumból*.)

(A *Divina Commedia* az alábbi feljegyzés szerint még Tompa játékos, groteszkebb humorra hajló énjét is előhívta.) „Furcsa elképzelni, hogy Dante, a *Divina Commediának*, ennek az évszázadoktól, kommentátoroktól, irodalomtörténettől szentesített, szinte kövületszerűen végleges remekké lett nagy költeménynek a szerzője valaha élő, küzdő, botladozó ember volt, s művének alakjai élő emberek. Még pedig nem is csupán az előtte messze múltban, történelmi időkben, mitológiában élt emberek, hanem nagy részben kortársai, barátai, ellenségei, vagy olyanok, akik őt egy-két nemzedékkel, ha megelőzték. Így azt is elképzelhetjük, hogy valakit, akire hirtelen megharagudott, tréfásan (ha ugyan volt valaha tréfás kedvében) vagy komolyan meg is fenyegethetett, így: — Te, vigyázz, mert beleírlak a Pokolba, vagy a Purgatóriumba!»¹⁰⁷

¹⁰³ *Uo.* (Az idézet pontos forrása: CHESTERTON, Gilbert Keith, *Hagyományok és hazugságok*, ford. HEVESI Sándor, Bp., Révai, [1921].)

¹⁰⁴ Feljegyzés a költő kéziratok hagyatékából (HRM–TLH, 7688/1317.).

¹⁰⁵ *Uo.*

¹⁰⁶ *Uo.*

¹⁰⁷ A költő feljegyzése Dante *Isteni színjátéka* kapcsán (HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül]).

„természetünk széles... képes magába fogadni minden lehető ellentétet...»¹⁰⁸ (Tompai László Dosztojevszkij *Karamazov testvérek* c. regényéből feljegyzett több idézetet is, s tudjuk, hogy kiemelt figyelemmel forgatta — édesanyjának is közvetítve — az orosz regényírókat: „Megléhet, maga is csodálkozott azon, hogy irányjelzőként Vajdát, Reviczkyt tartották méltatói (...). Persze, az említett poétákat jól ismerte, de fiatalkori olvasmányaiként a nagy angol és orosz regényírókat emlegette, s elgondolkodtató módon esszéírókat...”¹⁰⁹)

„A gonosz tettet jóval viszonzod, mert a gonosznak elég az ő gonoszsága.» (Ezeregyéjszaka: A halász és a szellem)¹¹⁰ (Tompai maga is írt *A Halász és a Szellem* címmel verset, melyet Antalfi Endrének, „az Ezeregyéjszaka tudós és művész fordítójának” ajánlott — a vers talán pont az olvasmányélményből született.)

Bár időmből egy perc se boldog,
Lelkemet, gyásznak fátylaképpen,
Nem lengetem meg minden lépten:
Nemesebb gyász a rejtvehordott!

Csak néha jönnek komor álmok,
Melyeket jólzáró palackba —:
Egy-egy versembe befalazva
Az idők árjába bocsátok.

Majd akad tán sorsküldte kéz,
Mely olykor egyet kihalászva,
Terhétől döbben, futni kész!

De már késő! A pecsét enged,
Búm feltör, égre száll, s uszálya
Úgy csüng alá, mint sűrű felleg!

(*A halász és a szellem*)

„— — — ki képtelen / Csak önmagát is kormányozni, szívesen / Kormányozná kevélyen embertársait...» (Goethe—Kozma: Faust II r. 77. l. Erichtho.)¹¹¹ (A *Divina Commedia* mellett Tompai kiemelten érdeklődött Goethe *Faustja* és a fa-

¹⁰⁸ Feljegyzés a költő kéziratok hagyatékából (HRM–TLH, 7688/1317.).

¹⁰⁹ VERESS Dániel, *Tompai László = Erdélyi Panteon 3. Művelődéstörténeti vázlatok*. Marosvásárhely, Mentor, 2001, 33.

¹¹⁰ Feljegyzés a költő kéziratok hagyatékából (HRM–TLH, 7688/1317.).

¹¹¹ *Uo.*

usti problematika iránt — ez az érdeklődése sem múlt el poétikai nyomok nélkül:
erre tanúbizonyság az *Egy új Faust szízenádja* c. verse.)

Hallod-e, Margit, mit zenélek?
Jobb lenne meg se hallanod —
De fent ím: tárva ablakod.
Dalom osonjon hát az éjnek
Lebjén eredbe s benne méreg
Legyen, mely lázat kelt legott.

Minden kis szóm, mint annyi szikra,
Ágyad körül pattanjon el.
Előlük menekvést ne lelj.
Tűzz bújjon gyöngé tagjaidba,
Míg végre hőségtől borítva,
Érzed, hogy jönni, jönni kell.

Most lant meg hant —: nincs semmi távol — —
S hold fénye rémlik mindenütt.
Apádnak is kövére süt.
De ő nem érez föl porából,
S nem néz utánad: „Ejnye hát hol
bolyong leánykám?” Meg nem üt.

Lásd: ő is rég halott, kifosztott!
Őrizned kincset hát minek?
A sír oly kapzsi és hideg — —
Míg vágyam perzselőbb, piroslobb
A napnál; gomolygó tűzszlop!
S már nem olthatja senki meg.

Tán utóbb önvád, s kín szorongat — —
Ma semmi gondom, bánatom!
Te se habozzál. Jer vakon.
Jer, hullj előmbe, úgy ahogy vagy,
Mint hóvirág, melyet kidobnak
Könnyelműen egy ablakon.

(*Egy új Faust szízenádja*)

„Sully Prudhomme—Vargha Gy.: Az utolsó egyedüllet.”¹¹² (A mű iránti érdeklődés a költő saját magányából fakadhat.)

„Hildebrand: A forma problémája”¹¹³ (Tompá László ebben a feljegyzésében a német szobrász, Hildebrand (1847–1921), *A forma problémája a képzőművészetben*¹¹⁴ c. művére utal. A könyv bevezető sorai komoly kapcsolatba hozhatók a Tompa-versek belső struktúráival, versszobraival:

„A szobrászatot és festészetet az építészettel ellentétben legtöbbször imitativ művészeteknek nevezték el. Ez a megjelölés csak a különbséget fejezi ki, azt ami közös, nem veszi figyelembe. Míg az imitativról van szó, a képzőművészetben a természet kutatásának egy neme rejlik s ehhez van kötve a művészi tevékenység. A problémákat, melyeket ebben a forma állít a művész elé, közvetlenül a természet szolgáltatja, az észrevevés diktálja. Hogyha csak ezek a problémák lennének megoldásra, azaz ha csak ebben a vonatkozásban existenciája az alkotásnak, akkor még, mint alkotás önmagában, nem lett az önálló egészé, melynek a természet mellett is és azzal szemben is szava lehetne. Hogy ezt elérje, imitativ tartalmának egy tágabb szempontból való fejlődésében, a művészet magasabb régiójába kell emelkednie.

Ezt a szempontot az *architektonikusnak* nevezhetném, nem törődve természetesen az architektúra szó rendes speciális jelentésével. Egy drámának vagy symphonianak is van egy ilyen architektúrája, ilyen belső felépítése, viszonylatoknak szerves egésze az is épűgy, mint a kép vagy szobor, ha teljesen külön formavilágokban élnek is az egyes művészetek. Egy műalkotásnak ilyen architektonikus alakítása mellett adódó forma-problémák nem a természettől felállítottak és nem magától értetődőek, mégis épen ezek az abszolút művésziek. Az architektonikus alakítás az, ami a természet művészi kutatásából magasabb rendű műalkotást teremtet. Az tehát, amit az imitativ szóval jelöltünk, magából a természetből vett formavilágot ábrázol, mely csak architektonikus átdolgozásában válik teljes műalkotássá. Ezzel lép csak be szobrászat és festészet a minden művészetek közös légkörébe, a puszta naturalizmus világából az igazi művészet világába.”¹¹⁵)

(Tompá László igen intenzíven érdeklődött a nyelvészet iránt is — kéziratot hagyatékában rendre találkozhatunk nyelvhelyességi problémák, nyelvi játékok, nyelvi értékek följegyzésével, mint például az alább idézett, *Különös szavak, melyeket csak anyámtól hallottam* c. feljegyzésben.)

Kavillál, cékászik = bolyong, ténfereg ide-oda
Szűpülyke = kicsi, idétlenül szűk (edény félére)

¹¹² Feljegyzés a költő kéziratot hagyatékából (HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül]). Az írás a *Vasárnapi Újság*ban jelent meg (VARGHA Gyula, *Az utolsó egyedüllet: (Sully Prudhomme után)*, Vasárnapi Újság, 1903, 98. [Az Arcanum Adatbázis alapján.]

¹¹³ Feljegyzés a költő kéziratot hagyatékából (HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül]).

¹¹⁴ HILDEBRAND, Adolf von, *A forma problémája a képzőművészetben*, ford. WILDE János, Politzer, Bp., 1910, (Modern Könyvtár 15).

¹¹⁵ HILDEBRAND, Adolf von, *A forma problémája a képzőművészetben*, ford. WILDE János, Politzer, Bp., 1910, (Modern Könyvtár 15), 5.

Szylimánk = sovány, gyenge
Pesterkedik = ágaskodik, erőlködik
Szigorog = sanyarog, rossz helyzetben van
Lecsperdi = locsogó beszédű, kotnyeles (?)
Tökéletlenkedik = erőltetve ügyetlenkedik, magát tetteti
Merkel = duzzog, dacoskodik
Mesterkedik = gyanúsán pizsmog valamivel, fúr-farag
Rigolya, rigolyáskodik = kényeskedés
Cihog = idétlenül, éretlenül nevetgél
Szószólóskodik = más helyett beszél (fogadatlan prókátorkodik)
Hurbol = nyűttre elvisel (ruhát)
Pirimókus = kikent-kifent cifrálkodó, félszegül divatos
Falu Kati = pletykálkodó, mindenfelé orrát beütő lézengő
Kasmatol, matat = beleturkál valamibe
Rényődözik = sopánkodik, óbégat
[...]atol = pletykál
Révezeteskedik = habozva, tűnődve késlekedik, élheteretlenkedik
Nyakángat = a nyakát durcáskodva fölveti, csavargatja
Cirézik vmivel = alkalmatlankodva, másnak útjában rázogat, himbál
 valamit
Giligógyi = gyengeelméjű, [...], idétlen
B[...]ász = tévelyeg
Tepelődik = ügyetlenül vesződik valamivel

„Hivatali magyarság: »A fennforgó partrész rendezést nyer.«”¹¹⁶ (Kritikával készült feljegyzés a hivatali nyelvről — igen gyakran előfordulnak hasonló jellegű megfigyelések Tompa László feljegyzései között.)

A komor, komoly Tompa Lászlóról talán kevesen gondolnák, hogy fogékony volt a groteszk humor iránt. Örömmel jegyeztet le többek között fekete humorral írt sírfeliratokat: van olyan felirat, ahol megjelöli a szöveg forrását, s van olyan is, amit hallomás útján írt le. A költő ilyen tárgyú érdeklődése is alapot szolgáltathat saját életműve egyes darabjainak lehetséges másképpen olvasataihoz. Alább közlök néhány példát a feljegyzett sírfeliratokból.¹¹⁷

Már Antonia 65 éves szüz
 Meghalt 1887 V. 30.
 Nyugodjék békében ezentul is

(*Léva*)

¹¹⁶ Feljegyzés a költő kéziratok hagyatékából (HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül]).

¹¹⁷ A feljegyzés a költő kéziratok hagyatékában található: HRM–TLH, 7688/1287.

Itt nyugszom én Wass Illés
Vármegyei pandur
Mivel képen karmolt
Egy megveszett kandur
Ki balga dühében
Nem tudta jól törvényt
Hála Istennek hogy
Nem a feleségemmel történt.
Állította hü neje.

Itt nyugszik Toth Rozália
A feleségem
Jó már néki
Hát még nekem

(*Tolcsva*)

Nőm teste nyugszik itten
Én pediglen otthon

Élete hires volt
Halála hirtelen

(*Perha*)

Itt e sirban pihen Orbán Balázs
Ki tavaly nyáron beleholt az Oltba
Máig sem találták meg.

Tompai László mindezidáig alig ismert arca rajzolódik ki előttünk azoknak az irodalomtörténeti előadásainak szövegeiből, melyek csupán kéziratban maradtak fenn — vagy életében közölte ugyan őket, de versei mellett feledésbe merültek.

Kicsi Antal bibliográfiája sem jegyzi a költő Goethéről tartott előadásának kéziratát, holott mind verseiből, mind műfordítási kísérleteiből, mind pedig feljegyzéseiből kitűnik, hogy Tompai Lászlót igen komolyan foglalkoztatta a szerző — ahogy nem jegyzi a Mécs László költészetéről szóló kéziratot sem. Az előadások képi világa egészen hasonló motívumokból építkezik, mint a Tompai-líra jellegzetes képei.

„Beszélgetésben vagy olvasmányban olykor nevekkal találkozunk, melyeket az, aki róluk ír vagy beszél, rendszeren ilyen toldalékkal említ: »az emberiség legnagyobb szel-
lemeinek egyike«, »a költők, drámaírók vagy zeneszerzők királya, fejedelme«. Legna-

gyobb szellem! Fejedelem. Király. Az egyszerű ember rendesen megdöbbenést, szinte fagyasztó borzadályt érez e súlyos szavak hallatára, körülbelül olyan formát, mintha fellegekbe nyúló, havas hegycsúcs kerülne elébe. Az ember ilyenkor felbecsüli az óriás magasságot, mely előtte emelkedik, a hegymászással járó nyaktörő veszedelmekre, a csúcson uralkodó fagyasztó hidegre gondol, és már el is ment a kedve a hegymászástól, mielőtt abban az első lépést megkísérelte volna. Kevesen vannak, akik arra gondolnak, hogy a havasok oldalán is, az alsóbb régiókban, sokszor csodaszép kis lankákra, fennsíkokra lehet találni, ahol a virágok színpompája virul, patakok sietnek, zuhannak a völgyek alá, s az ágakon ritka madarak soha nem hallott énekeket énekelnek. A csúcok közelében, vagy éppen a csúcson pedig isteni derűben, tiszta levegőben, a világra, az életre felséges kilátás nyílik. [...] Talán a nagy embereknek erre a nagy magányosságára, az irántuk érzett félelemmel vegyes tiszteletre gondolt a mély gondolkodó [...] Emerson¹¹⁸ is, mikor így kiált fel: »Nagy emberek! Kaszt ez, vagy végzet, vagy rendeltetés?»¹¹⁹

„Ilyen, szinte határtalanul átfogó ívelésű és egyetemes Mécs Lászlónak az érdeklődése, együttérző képessége, és ez az egyetemesség, természetesen, egyik legfontosabb jellemző vonása költészetének. Egyházi rendjére való tekintet nélkül is: katolikus költő, a katolikusságnak minden elfogulatlan lélek által megérthető és elismerhető legnemesebb és legtisztább értelmében. Képzelete pillanatok alatt átlendül [...] a földről az égre, a csillagvilág csodáihoz, övé a tél és a tavasz, magát királyfinak érzi, de testvér tud lenni a legkisebbekkel.”¹²⁰

Minden versben önmagunkat is olvassuk¹²¹ — természetes hát, hogy mikor Tompa László más alkotók szövegeivel foglalkozik, írásai valamiképp mindig saját költői világáról is szólnak, s leginkább olyan részeket, motívumokat emel ki mások verseiből, melyek közel állnak hozzá. Különösen igaz ez Sík Sándor költészetéről szóló esszéje kapcsán:

„Most már nagyon tudom: / A sok jóból semmi se volt enyém. / Csak átzizzent rajtam a szépség, / Mint a szellő a jegenyén, / Csak átsuhant rajtam az élet, / Mint dróton az üzenet, / Rostán a víz, árnyék a völgy felett. // Vízválasztó vagyok: / Jobbról-balról a sok forrás lefolyt, / S én száraz kőnek itt maradtam, / Színtelen, mint az égi bolt.” (Sík Sándor: Vízválasztó)¹²²

„De a legteljesebb a Sík Sándor alázata a maga egyéni sorsával, rendeltetésével szemben, amit [...] szinte predestinációs felelősségérzettel vállal: »Az ismeretlen Igét hordja vállunk. / bennünket ideállítottak. Állunk.« (Az acélember)”¹²³

¹¹⁸ Ralph Wardo Emerson: amerikai esszéíró, költő, unitárius lelkész.

¹¹⁹ TOMPA László, *Előadás Goethéről*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1336.

¹²⁰ Uő, *Mécs László estéjére*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1337.

¹²¹ „Tudom, hogy minden versben magamat olvasom.” (Beney Zsuzsa)

¹²² TOMPA László, *Sík Sándor: Magányos virrasztó*, Páosztortűz, 1937/8, 175.

¹²³ Uő.

„Viszont, észre kell vennünk, van ennek az előnyös körülménynek másik következménye, mondhatnók: visszája is. És most a különleges hivatás érzelmi területet szűkítő, a teljes hangsorozat némely változatát önkény-értetődően kirekesztő [...] eluralkodására gondolok elsősorban. Ami nagyszerű felvértettség, egyúttal Achillesz-sarok is! [...] Van a két neves papköltőnek [ti. Sík Sándornak és Mécs Lászlónak] egy [...] szembetűnő közös tulajdonsága is. Ez mind a kettőjük derűs világszemléletre való törekvése, amiben a törekvés bizony néha [...] meszterkéltnak látszik.”¹²⁴

„amit ma a lélekelemzés tudománya is tud, hogy [...] vigasztalni lehet nemcsak vidámsággal, [...] hanem közös emberi sebek megmutatásával is, s a sötét szívek sötétségén enyhít az is, aki »kiváltja« a szívből a sötétséget, a könnyet, amint ezt már Byron is megénekelte (*My soul is dark...*)”¹²⁵

Több más Tompa-tanulmányban megfigyelhető, hogy a költő kritikusai, elemző prózanyelve során gyakran használ metaforikusan zenei kifejezéseket: „uralgó szólam”, „vezető szólam”, „megkapóan hangszerelt vers”. Az ilyen jellegű szókapcsolatok forrása valószínűleg a költő és zongoratanár hitvestársa komoly zenei műveltségében rejlik (ez a zenei műveltség több Tompa-versben is felcsillan).

Végül, de nem utolsó sorban izgalmas életrajzi adalék, hogy egy időben Tompa László lejegyezte álmait, melyek gondos vezetése módszerességében és intimizálásában hasonló a naplóírás lélektanához. A naplóírás „gyakran krízisekhez kötődő tevékenység”¹²⁶, hiszen „műszerek nélkül navigálunk a hétköznapi megkezelési között”¹²⁷. A lejegyzett álmok mind Tompa László utolsó éveiből maradtak fenn. Gyakran „az írás és az élet vége együtt körvonalazódik a láthatáron, [...] a napló a halál elleni küzdelem terepévé alakul. [...] a napló nem az abszurd vég esetlegességére nyílik, hanem egy vagy több jövőbeli újraolvasás transzcendenciájára. [...] a halál megakadályozhat a napló folytatásában, de nem tehet semmit magával a naplóval szemben, [...] a szövegnek saját lélek-vándorlása lesz.”¹²⁸

„A művészet, az álom az egyetlen hely, hol ősi valónkra egyenesedhetünk ki. Megölhetnek-e, ha halhatatlan erőinkben élünk?”¹²⁹

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ Uo., 175–176.

¹²⁶ LEJEUNE, Phipippe, *Hogyan végződnek a naplók? = Önéletírás, élettörténet, napló: Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*, szerk. Z. VARGA Zoltán, Bp., L'Harmattan, 2003, 216.

¹²⁷ Uo., 218.

¹²⁸ Uo., 220.

¹²⁹ SZABÓ Dezső, *Tompá László: Éjszakai szél*, Élet és Irodalom, 1923/7–8., 87.

3. „Közös kincs”.

Fejezetek Tompa László kéziratos levélhagyatékából

„E bús kor bősei ők mind, gyér mécsek az éjben —
De egy itt, más ott, szanaszét mind több jelenik meg,
Több, s több kicsi láng, míg fényük egybeverődik,
S ráfénylik a jókra, kik akkor látni fognak,
S meglátván egymást, hogy: vannak, s mily sokaságban,
Örömmre gyúlnak, s egyszerre az éjben (a mélyben)
— Mint katakombákból — fölzendül a lélek...”

(Tompai László: *Bús csillagon*)¹³⁰

3. 1. „Titkos lánc nyúl át a földön”

Gondolattöredékek és feljegyzések Tompa László levelezéséről

Egy levelezés története mindig bűvópatakként van jelen az irodalom karszterdejében. Ahogy a karsztvidékek e különleges vízfolyásai hol megcsillanó, hol eltűnő, látható-láthatatlan szálaikkal átszövik és alakítják a táj rajzolatát, úgy írják, úgy formálják (át) az irodalomtörténet szűkebb-tágabb repedéseivel, kanyargó, titkos járatokkal tarkított karsztrendszerét a költők és írók levelezései. E levelezések valóban bűvópatakok: az alkotók között létrejövő szellemi párbeszéd hol látható, hol láthatatlan »ezüstszalagjai«.¹³¹

„Íróemberek barátságának, korok szellemiségének, lelkiületének vallomásos dokumentumai a levelek. Irodalmunkban alapozó és megkerülhetetlen hagyománya van ennek a sajátos, építő erejű megnyilatkozásnak.”¹³² E hagyományhoz hűen a helikoni költők erdélyi hegyei közt is gyakran vitt leveleket a posta, melyeket ma már csupán egy-egy eldugottabb hagyaték „barlangja” őriz. Ezeknek a levelezéseknek a feldolgozása irodalomtörténeti esély, hiszen hű tanúságtevőként beszélhetnek Tompa László kortársaival való, részben személyes, meghitt és baráti, részben szakmai-szellemi kapcsolatáról. Segítségükkel kirajzolódhat előttünk költőbarátságok története, a levélszövegek pedig akár irodalomtörténeti jelentőségű összefüggésekre is rávilágíthatnak. A levél ugyanis „mint önálló kisprózai műfaj, [...] az írásban terjedő irodalom legelső korszakától kezdve sem kizárólag személyes információkat tartalmazott: [...] a magánélet mellett tudósi-

¹³⁰ TOMPA László, *Bús csillagon* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 203–204.

¹³¹ TOMPA Zsófia, *Bűvópatak vizé csillan: Szabó Lőrinc ez idáig rejtőzködő, [első fennmaradt] levele Babits Mihályhoz*, Irodalomismeret, 2011/4, 101.

¹³² NAGY Pál, *Egy barátság dokumentumai: Tamási Áron levelei Tompa Lászlóhoz*, Hítel, 2005/9, 52.

tott a nagyobb közösség életéről, a közélet kiegészítője és ismeretforrása lett.”¹³³ Ennek okán pedig egy költő levelezése nem csupán „belső ügy” (még ha első-sorban az is), hanem „közügy”.

„Ahogy Ágoston mondja — az emlékezés nem más, mint maga a lélek”¹³⁴, és akire emlékezünk, ő valamiképp mindig arccal szemközt áll velünk.¹³⁵ Az idézett levelek egy-egy meghittebb emberi kapcsolat dokumentumai: finomítják, árnyalják a Tompa Lászlóról alkotott képet, megmutatva egy a kortársak visszaemlékezései szerint is befelé forduló, hallgatag, nehezen nyíló ember belső gazdagságát, lelki minőségét. Irodalomtörténeti „hasznosságuk” mellett Tompa László levelezése az emberi kapcsolatok titokzatos világába kalauzol: a szeretet területére, ahová csak nagy tisztelettel lehet belépni, hiszen enélkül a tudomány is csupán zengő érc vagy pengő cimbalom.

Milyen furcsa füstünk árnya
a túlsó tető haván:
mintha távol emlék szállna
rokon szívbe tétován.
Ki gondolhat ránk e csöndben,
míg körülvattáz a hó?
Titkos lánc nyúl át a földön
összekötve aki jó.

(Babits Mihály: *Halavány téli rajz*)¹³⁶

E költőket, írókat összekötő *titkos lánc* néhány szálát szeretném megmutatni, nem felfejtve e szálakat, csupán utalni létezésükre — életutak és életművek egymáshoz kötődésének irodalomtörténetünket és a Tompa-portrét gazdagító valóságára, melyek akár hatástörténeti összefüggésekre is fényt vethetnek. Levélhagyatékának tanúsága szerint ugyanis Tompa kapcsolatban állt kora jelentős erdélyi

¹³³ SIPOS Lajos, *A levélíró Babits Mihály = Babits Mihály levelezése (1890–1906)*, szerk. S. L., Bp., Historia Litteraria Alapítvány — Korona, 1998, 319–340.

¹³⁴ Szent Ágoston szavait idézi: BENEY Zsuzsa, *Áz emlékezés lelke = B. Zs., Möbius-szalag*, Bp., Vigilia, 2006, 159.

¹³⁵ „Ami bennem lélek, veletek megy, ott fog köztetek lenni mindig. Megtalálsz virágaid között, mikor elhervadnak, megtalálsz a falevélben, mikor lehull, meghallasz az esti harangszóban, mikor elenyészik, s mikor megemlékezel rólam, mindig arccal szemközt fogok veled állani.” (Jókai Mór sírfelirata a Fiumei úti sírkertben)

¹³⁶ BABITS Mihály, *Halavány téli rajz* = B. M., *Összegyűjtött versei*, szerk. KELEVÉZ Ágnes, Bp., Osiris, 347–348. A Babits-vers idézett sorai a Tompa-líra legkedveltebb képeire emlékeztetnek: hegytetőre, óra, csöndre, magányra. (Szeretném köszönetemet kifejezni G. Tóth Franciskának, az esztergomi Babits Mihály Emlékház irodalmi muzeológusának, aki felhívta figyelmemet e Babits-vers szépségére.)

lyi alkotóival és szellemi embereivel.¹³⁷ Levélhagyatéka építő erejű megnyilatkozások eddig még feltáratlan kincseit őrizi: közös kincseinket.

Tompa László több száz tételes levélhagyatéka szinte teljességgel feldolgozatlan. Az ismertebb helikonisták gyűjteményes levelezéskötetei közlik ugyan néhány levelét (ilyen kötet például Kós Károly levelezése¹³⁸ vagy Benedek Elek irodalmi levelezése¹³⁹), de azok a kapcsolatok, amelyek egy-egy szerzőtárs egymással váltott leveleiből kirajzolódhatnak, lényegében feltáratlanok. A közelmúltban történtek szép és igényes törekvések helikoni költőtársak levelezéseinek kiadására: ilyen az Áprily Lajos és Reményik Sándor levelezését felmutató *Rokon álmok*

¹³⁷ Kicsi Antal katalógusát bibliográfiai adatai alapján. Antalffy Endre (1), Áprily Lajos (46), Aszódy János (1), Asztalos István (1), Babits Mihály (1), Baksai Mária (2), Balázs Ferenc (1), Balogh Edgár (6), Bánffy Miklós (1), Bárd Oszkár (4), Benedek Elek (19), Benedek Marcell (10), Berde Mária (80), Csanády György (1), Császár Károly (10), Demeter Gyula (1), Dezső Miklós (6), Dienes László (2), Dsida Jenő (6), Endre Károly (4), Finta Zoltán (3), Farkas Gyula (2), Földessy Gyula (3), Gaál Gábor (6), Gagy László (4), Gálfalvi Zsolt (5), Geley Mária (1), Gulácsy Irén (3), Gyallay Domokos (11), György Dénes (14), György Lajos (4), Hajdú Dénes (1), Hajdu Győző (28), Hajdu Zoltán (1), Halász Anna (1), Hankiss János (1), Hegedüs Nándor (1), Hegyi Ilona (18), Holló Ernő (10), Horváth István (3), Illés Endre (2), Illyés Gyula (1), Ikafalvi Dienes Jenő (2), Jancsik Pál (2), Jancsó Béla (1), Jékely Zoltán (1), Járosi Andor (1), Kacsó Sándor (7), Kacsó Sándorné (1), Kántor József (1), Karácsony Benő (1), Kedves András (1), Kemény János (19), Kéki Béla (1), Kiss Jenő (1), Kiss Ferenc (1), Kós Károly (15), Kovács György (17), Kovács László (154), Krenner Miklós (1), Kuncz Aladár (15), Létay Lajos (1), Lestyán Sándor (1), Maksay Albert (1), Marosi Péter (9), Méliusz József (2), Molnár Sándor (1), Molter Károly (38), Nagy Dániel (1), Nagy Emma (9), (Zsögödi) Nagy Imre (19), Németh László (1), Nyirő József (4), Osvát Kálmán (13), Paál Árpád (3), Papp Ferenc (1), Reinel János (4), Reményik Sándor (36), Schöpflin Aladár (1), Sényi László (29), Sipos Domokos (23), Sóni Pál (1), Sütő András (2), Steiner Klára (1), Szabó Dezső (1), Szász János (1), Szabédi László (2), Székely János (4), Szemlér Ferenc (4), Szentimrei Jenő (52), Szíj Gábor (1), Szini Lajos (42), Szombati-Szabó István (9), Szűcs László (5), Tabéry Géza (2), Tamási Áron (22), Táray Ferenc (4), Tavaszy Sándor (1), Vajda Béla (1), Várkonyi Nándor (2), Vásárhelyi Z. Emil (2), Vita Zsigmond (10), Walter Gyula (40), Zágoni Dezső (1), Zárug József (1). Bibliográfiájában Kicsi Antal megjegyzi, hogy „a munkám készültkor még rendezetlen anyagban”. Az anyag rendezését és digitalizálását megkezdtem. Nagy hiátus a levelezésben, hogy felkutatatlanok a Tompa László által írt levelek. Kicsi Antal monográfiája írásakor csupán néhány Tompa-levél létezését regisztrálta (esetleg ezek másodlatban maradhettek meg a Tompa-családnál, hiszen Kicsi Antal megjegyzi, hogy a fenti és az alábbi leveleket is „a költő gyermekeinek köszönhetően volt alkalma tanulmányozni”): Benedek Elekhez (2), Birró Gabriellához (3), Gaál Gáborhoz (2), Hajdu Győzőhöz (1), Kacsó Sándorhoz (1), Kiss Jenőhöz (1), Kovács Lászlóhoz (1), Molter Károlyhoz (1), Sényi Lászlóhoz (8).

¹³⁸ *Kós Károly levelezése*, szerk. SAS Péter, Bp., Mundus, 2003.

¹³⁹ *Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1929*, szerk. SZABÓ Zsolt, Bukarest, Kriterion, 1979.

*álmodója*¹⁴⁰ vagy a Reményik Sándor és a Tompához hasonlóan szintén feledésbe merülő nevű erdélyi helikoni lírikus, Olosz Lajos levelezését feltáró *Félig élt élet*¹⁴¹ című kötet. Hasonló jellegű kötetek kiadására lehetne kísérletet tenni többek között Áprily Lajos és Tompa László, vagy Berde Mária és Tompa László viszonylag sok, kölcsönös levélváltásból álló levelezése kapcsán — és érdemes lehet fontolóra venni egy Tompa László levelezését egybegyűjtő kötet kiadását is.

Egy ilyen lehetséges kötetből mutatok meg mozaikokat az alábbi néhány fejezet vázaltszerű feljegyzéseiben. Kiemelt helyet tölt be ugyanis a levélhagyatékban Tompa László az idős Benedek Elekkel, a vele egykorú és sokáig egy sorsú Áprily Lajossal, valamint az ifjú Tamási Áronnal folytatott levelezése, továbbá nagy számukra és gazdag tartalmukra való tekintettel a női költőtárssal, Berde Máriával váltott levelek.

3. 2. „Édes poéta-öcsém!” Benedek Elek levelei Tompa Lászlóhoz

Megható az az írás, melyet a tanulmányait egykor Székelyudvarhelyen végző Benedek Elek küldött Tompának nem sokkal azután, hogy élete egykori színterén ünnepelték a nyolcvanöt éves mesemondó „nagyapót”, kinek nevétől gyermekkorunkban talán mindnyájan megérintődtünk. Hiszen a Trianon utáni „nagy hazatérő, [...] Elek apó sugárzó alakja ott van a magyar nép és más népek meséivel Andersen és a Grimm testvérek mellett.”¹⁴² Benedek Elek: „a köztiszteltnek örvendő idős író éppen akkor tért haza szülőföldjére, amikor mások kétszáz ezres tömegben hagyták el Erdélyt.”¹⁴³

„Most, hogy egy hosszú pálya utolsó állomása felé közeledem, sűrűn van részem ünneplésben (Budapesttől Csíkszeredáig meg vissza), de, úgy-e, természetes, hogy gyermekkorom tündérvárosa van legközelebb a szívemhez. [...]

Három év folyamán harmadszor mutattam fehér hajamat a tündérvárosnak, s mindaháromszor az volt az érzésem, hogy a tündérváros az én édes anyám, aki végtelen szeretettel öleli keblére fehér haju fiát. Ezt a fehér haju fiút a Sors mesze földre vetette egykor, s most fehér hajjal, de ifjú szívvel vissza-visszatér, hogy könnyeit (örömmek és bánatnak könnyeit) elsírja az édesanya keblén. [...]

¹⁴⁰ *Rokon álmok álmodója: Áprily Lajos és Reményik Sándor levelezése 1920–1941*, szerk. LIKTOR Katalin, Petőfi Irodalmi Múzeum — Polis, Bp. — Kolozsvár, 2014.

¹⁴¹ *Félig élt élet: Olosz Lajos és Reményik Sándor levelezése 1912–1940*, szerk. KIS OLOSZ Klára, Polis, Kolozsvár, 2003.

¹⁴² HEGEDŰS Imre János, *Válaszúton: Kuncz Aladáról*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1154-valaszutakon-kuncz-aladarrol.html#.VOSjECzRmyM>.

¹⁴³ CSEKE Péter, *A Tizenegyek és a székely írófiak*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/956-a-tizenegyek-es-a-szekely-irofiak.html#.VN7-rSzRmyM>.

Ó, de szép este volt [...], édes poéta öcsém! [...] meleg szavakkal rótt köszöntőkkel csillogtatták meg szememben Isten egyik legnagyobb áldását: a könnyet. S hogy megmutatták az utat, ha enélkül is nem tudnám, merre kell haladnom — a gyermekek: Erre, nagyapó, erre! Meséljen nekünk! [...]

És tudod-e, édes poéta öcsém, mi szerzette szívemnek a legnagyobb örömet ezen a szép estén? Az, hogy nagyanyóka tanúja volt, mily nagy szeretet veszi körül nagyapókat. Mert ti most nagyanyókában egy ritka írófeleséget láttatok: ő minden alkalmat kerülve került, ahol az urát ünnepelték, nehogy azt higgye valaki, ő is részt kíván az ünnepeltetésből. [...] Ő azok közé az asszonyok közé tartozik, aki azt hiszi: missziójának egy részét befejezte azzal, mikor hat derék gyereket fölnevelt, most már csak egy fő gondja van: hogy urának a gondolatát is ellesse, s ne engedje megzavartatni, amikor íróasztala mellett ül...

Mondjam-e, édes poéta öcsém, hogy nagyanyóka ritkán volt oly boldog, mint vasárnap este? Mert mostanában sok diadalkaput emelnek, de mindezek elhalványodnak ama diadalkapuk mellett, amelyeket lelki szemeim virágokból összefonódva láttak lebegni két fehér haju fej fölött, a tündérvárostól a tündérkertig. [...]

Szeretettel:

Benedek Elek”¹⁴⁴

Benedek Elek Tompa Lászlónak küldött tizenkilenc levele értékes, meleg háttérfénye lehet annak a korszaknak, amelynek asztalánál a fiatalabb nemzedékek vívták harcaikat.

3. 3. „Van közöttünk valami telepátikus összeköttetés”

Áprily Lajos levelei Tompa Lászlóhoz

Különösen értékes Áprily Lajos és Tompa László levelezése is, Áprily első levelével, melyet a költőtárs akkor még Jékely Lajosként írt a nagyenyedi csendből, 1923-ban. Áprily és Tompa nem csupán azáltal kapcsolódtak egymáshoz, hogy lírájukban mindketten a „tájtranszszilvanizmus” hangján szólaltak meg: a köztük lévő szellemi, lelki „összeköttetés”-nek leveleik és egymásnak ajánlott verseik¹⁴⁵ is tanúságtevői — kapcsolatuk, levelezésük mélyebb megismerése pedig talán a(z erdélyi) magyar irodalom történetének egyik szép költőbarátságára vethetne fényt.

„Kedves jó Tompa László!

¹⁴⁴ Benedek Elek levele Tompa Lászlónak (Kisbacon, 1926. jún. 1.), HRM-TLH, A levél le-
lőhelye, 7688/398.

¹⁴⁵ Áprily *A podságai forrás*, Tompa az *Őszi üdvözlét* című versét ajánlotta költőtársának.
(ÁPRILY Lajos, *A podságai forrás* = Á. L. *Őszes költeményei*, Bp., Osiris, 2006.; TOMPA László,
Őszi üdvözlét = T. L., *Ne félj!*, i. m., 183.)

Haáz Rudi kérdezte tőlem egyszer: ismered-e Tompa Lászlót? »Sohasem találkoztam, nem is leveleztem vele, de mindig éreztem, hogy van közöttünk valami telepátiás összeköttetés.«

Köszönöm, hogy a levele most igazolja az én sokszor szinte babonás erejű érzésemet. [...]

Melancholia és musicalitás: így határoztam meg valamikor a magam számára a rokonságunk legerősebb vonásait. [...]

Ma már nem férne el egy levélben, ha felsorakoztatnám mindazokat a pontokat, amelyeken én a lelki berendezettségünk, s a sorsunk hasonlóságát érzem. „Elkésztett lovas” módjára történt elindulásunk, idegenkedésünk a spontán megnyilatkozásoktól és a harckeveréstől.

Én sem írtam; olykor szinte dacosan jól esett a tudat, hogy „sziklavárak” módjára barátságos farkasszemmel nézünk egymással, s mind a ketten sejtjük talán, hogy egyszer magától megéri a helyzet a megismerkedésre. [...]

Egyre nagyon kérem: szálljon ki nálunk átutazóban. [...] Enyeden, s szerezze meg nekem ilyen módon a rég várt találkozás alkalmát.

Szeretettel köszönti:

Jékely Lajos¹⁴⁶

Néhány további, értékes és izgalmas levélrészlet Áprily Lajos Tompa Lászlóhoz írt leveleiből:

„Kedves jó Tompa László!

Megvártam ezt a fénykép-másolatot, hogy kedves amateur képét viszonzni tudjam. [...]

A fénykép arcvonásai [ti. a Tompa által küldött képé] egészen újak voltak; a versek: régi ismerősöm.”

* * *

„Kis önképzőköriünk egyik közelebbi gyűlésén, melyen a fent említett okból nem lehettem* jelen, egyik jobb diákom tanulmány alakjában foglalkozott Tompa L. költészetével.

* Itt nagy meglepetésre betoppant Osvát Kálmán, s félbe kellett szakítanom a levélírást.”¹⁴⁷

¹⁴⁶ Áprily Lajos levele Tompa Lászlónak (Nagyenyed, 1923. ápr. 28.). A levél lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László Hagyaték: 7688/345.)

¹⁴⁷ Áprily Lajos levele Tompa Lászlónak (Nagyenyed, 1923. dec. 19.). A levél lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László Hagyaték: 7688/345.)

* * *

„Dijonba megyek, francia egyetemi tanfolyamra. 1909-ben egyszer jártam már arra nagyon fiatalon és romantikus tervszerűtlenséggel; most kedvvel vállalt, komoly munkára megyek ki, sokkal több ember-ismerettel, egészen átalakulva.”

* * *

„Kedves Barátom!

Örömmel s a felszabadulás hálájával adom vissza a tegező megszólítást. Magam is úgy érzem, hogy ideje volna közelebb kerülnünk egymáshoz.”¹⁴⁸

Tompa László és Áprily Lajos élő szellemi kapcsolatának és egymáshoz közelebb kerülésének nem csupán levelezésükben, hanem költészetükben is megtehetjük bizonyítékait. Túl azon, hogy Áprily is mélyen kötődött a Tompa László életét csillogó ezüstszálként átfűző folyóhoz, a Küküllőhöz — ennek tanúbizonysága Áprily Lajos *Ének a Küküllőhöz* című verse —, konkrétan egymásnak is írtak, ajánlottak verseket: Tompa a *Régi út porában*, Áprily pedig *A podságai forrás* című versét ajánlotta költőtársának.

A podságai forrás

Tompa Lászlónak

Ott él vöröslő sziklafényben:
örökre sajgó sziklaseb.
Erdők csillagmohos csodája
sohase volt rejtelmesebb.

(Dárdájával tán itt kutatta
a föld szívét egy ős titán
s a bűn helyén bilincses átok
maradt a bösz döfés után:)

Vize egy zengő pillanatra
a fényre néha felbuzog —
de börtönébe visszarejtik
az alvilági mágusok...

Szeretnék Podságára menni,
mikor a nyár nagyon nevet.

¹⁴⁸ Áprily Lajos levele Tompa Lászlónak (Nagyenyed, 1924. máj. 12.). A levél lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László Hagyaték: 7688/345.)

Patak-parton meglátogatnám
titokzatos testvéremet.

Pihentető kövére dűlve
várnám, míg jó a szent varázs
s a rejtett földalatti jelre
felcseng a boldog buggyanás.

Meghallgatnám a vallomását,
a vívódást, amely örök.
S magam sorsát is szánva szánnám,
ha börtönözve bűg s hörög.

Régi út porában

*Énekeltem a keresztúr-betfalvi úton
egy májusi délelőtt 1925-ben és szeretettel
ajánlom testvéremnek: Áprily Lajosnak*

Tavaszi égen
Fellegfodorkák — —
Játékos szellők
Erre sodorták.

Egy ily szelecske
Most port kavargat —
Meg-megszikrázik
Közte a felszállt
Hajnali harmat.

[...]

Most rigó rikkant —
S rikkantok én is!

[...]

S nézem: ni, mind itt
A régi fecskék —
Vagy unokáik —

S már tudom: ez, ez
A végtelenség!

Helyettem is, ha
Magam kidőltém —:
Fiam, unokám
Már ott a körben!

S így láncolódik
Szemből-szem szembe...
S lánc nő, tánc lüktet,
Meg sem pihenve.

Az életet hát
Én is mit bánnám?! —
Van egy-egy nótám —
S tudom: olyan is
Akad, ki vár rám.

S ha nem? Legyen: nem! —
Úgyis jó mennem —

Betfalvi úton Napfényörömben.	Dícsért, gyalázott, Visszás világot!
Mennem, csak mennem — Míg lassan, lépve, Megtérek ismét Anyám elébe.	S szólhatok majd, ha Érzem a véget: Csak verj le, s áradj Rajtam át, zúgva, Mély tenger, élet!
S kezére hullok: — Légy százszor áldott: Láthattam ezt a	Végtelen élet!

Mindkét versben megtalálhatjuk, megérezhetjük a költőtárs poézisének jellegzetes karakterét, tipikus képeit, verseinek zeneiségét.

Az egymáshoz szóló leveleken és az egymásnak ajánlott verseken túl pedig tanulmányok és kritikák is összefűzik a két költő életművét. Az *Esti párbeszéd*ről gondolkodván például így jellemzi Áprily költészetét Tompa László:

„...halálos biztonsággal célba találó szavak, élesen kontúrozott, s mégis messze nyúló távlatokat mutató képek nem csak elvétele, itt-ott bukkannak elő strófáiból. Szinte minden strófája ilyen: bevezető, finom műalkotás. [...] Ha a vers művészi korrektségéről, ideális formai bevezettségéről beszélnek, beleértik ebbe rendszert a szavak, sorok zeneiségét is. Az Áprily-versekben azonban ez külön is méltó a megemlékezésre. Tiszta és tömören kifejező szavaiból valami csodálatosan édes kantiléna árad.”¹⁴⁹

Lírájuk lehetséges kapcsolatára pedig, miként azt a következő idézetek is bizonyítják, kortársaik is felfigyeltek:

„Tompa László *Minden fény búnyván* című költeménye „ráüt Áprily híres *Most szőlj, rigó!* című versének hangulatára, fiatalság-siratására.”¹⁵⁰

A *Havasi tájékon* két versében „Tompa az Áprily Lajos régiójában jár, — de egészen a maga lábán.”¹⁵¹

¹⁴⁹ TOMPA László, *Áprily Lajos: Esti párbeszéd*, Pásztortűz, 1923/30.

¹⁵⁰ MOLTER Károly, *Hol vagy, ember?*, Erdélyi Helikon, 1940/7, 474.

¹⁵¹ REMÉNYIK Sándor, *Tompa László: Éjszaki szél*, Pásztortűz, 1923/23, 772.

3. 4. „Fájna, ha Neked nem tetszenék!” Tamási Áron levelei Tompa Lászlóhoz

„Elek nagyapó” és a költőtárs Áprily Lajos levelei mellett érzékeny lelki és szellemi kapcsolatról tesznek tanúságot Tamási Áronnak, a *Lófűrösztés* fiatal „Áron”-jának — akit az *Este egy székelly festőnél* zárlatában Tompa „ifjabb testvérének” s „fiának” nevezett — Tompa Lászlóhoz írt levelei is.

„Kedves Laci,

hetek óta készülök levelet írni Neked. Nem múlik el nap, hogy Te és házad, örömmel és kedvességgel tele lévő házad eszembe ne jutna. Nem tudom, hogy vagytok, s nem tudom: hogy gondoltok rám, de hinni szeretném, hogy azzal a szeretettel, amellyel engemet [...] fogadtatok. [...] Nyugtalan vagyok. Félek, hogy tudatomon és akaratomon kívül valamivel megbántottalak. Marosvécsen sem lehettem úgy Veled, ahogy szerettem volna. A hazautazásom éppen úgy történt, hogy nem láthattalak.

Nem hiszem azonban, hogy ezek bántanának Téged.

Nagyon kérlek, ne neheztelj rám, amiért ilyen furcsán, nyugtalanul írok. Elég-gé ragaszkodom Hozzád ahhoz, és eléggé bízom Benned ahhoz, hogy [...] a könyvemről [...] nem íratok semmit a Székely Közéletben. [...] Nem az fáj, hogy nem írtál oda, hanem az fájna, ha tényleg volna közöttünk olyan ok, amely miatt ne írhatnál. Nekem igazán nem hiányzik a „kiszervezés”, de nagyon jól esne és megnyugtató, ha megírnád nekem, hogy nem haragszol. [...] fájna, ha Neked nem tetszenék.

Természetesen, ha szabad ezt megtennem, arra kérlek, hogy a lapba ne is írd semmit velem vonatkozásban, de igen hálásan venném, ha nekem írnál, ide egy levelet. Te már tapasztaltabb, higgadtabb vagy: végy úgy engemet, ahogy vagyok: rajongással, nyugtalankodással, szeretettel.

Egy hét óta itt vagyok Elek bácsiéknál. Hívtak, jól érzem magamat, dolgozom nagyon, és készülök új könyvet írni. [...] Kedves Feleséged hogy van? Meleg vendégszeretetére sokat gondolok, és hálás csókjaimat küldöm neki. Téged őszinte szeretettel és rajongással ölel:

Tamási Áron¹⁵²

Az alábbiakban egy csokorba összegyűjtve, de nem összefűzve közlök néhány figyelemre méltó mozzanatot Tompa László és Tamási Áron kapcsolatából. A kapcsolat Tompa „szemszögéből” való¹⁵³, elemző bemutatása természetesen még további kutatásokat igényel.

¹⁵² *Tamási Áron levele Tompa Lászlónak* (Kisbácson, 1928. szept. 23.), [kézirat], HRM–TLH, 7688/313.

¹⁵³ A „szemszögéből való” kifejezés használatával nem az objektivitás hiányára kívánok utalni, hanem arra a tényre, hogy a Tamási Áron levelezését gondozó és közre bocsátó

Tamási Áron is közreműködött abban, hogy munkásságának gyümölcseként Tompa László 1929-ben elnyerte az *Erdélyi Helikon* Kemény János-nagydíját.

Az író így dedikálta a költőnek a *Jégtörő Mátyás* egyik példányát: „Tompa Lászlónak, társamnak és barátomnak” — az *Ábel Amerikában*-t pedig a következőképpen: „Tompa Lászlónak, a székely hegyek és az emberi időjárás rokonának, barátsággal adja: Tamási Áron”¹⁵⁴.

Érdekesség, hogy a székelyudvarhelyi Tompa László Általános Iskola a Farkaslaka felé vezető udvarhelyi utcában, a Tamási Áron utca 19. alatt található — Szigetszentmiklóson pedig egymás mellett fekszik a Tompa László és a Tamási Áron utca.

Tamási Tompa iránti tiszteletét kifejező szavai:

Azoknak adódik csend és alkalom a versírásra, akiknek a versei az ő derekáig sem érnek!¹⁵⁵

Németh László esszébe hajló sorai a Tompa- és a Tamási-sors és alkotáslélektan, valamint a két alkotó művészete kapcsán:

Tompa az öregebb, a végzet teljhatalma alól szól, Tamási a kidaloló, aki meg tudta törni a végzetet. Olyanféle nemzedékkülönbség ez, amilyen a görög mitológiában választja el a titánokat s az isteneket. Tompa belesulykolódott ebbe az elkárhozott tájba, színei sötét héjak és kopár sziklák burkában maradtak, lehetőségei belérévedtek vagy körékeményedtek. Tamásinak adatott, ami a kérget megpatintja s a rejtett nedvekből csinál a tar valóságnak virággúnyát. A két ember igen kevéssé hasonlít, de valahogy kiegészíti egymást. Tamási hódító, varázslatos lénye mögé oda kell képzelni ezt a tragikus, lenyűgözött alakot; Tompa fájdalmát pedig nem lehet megérteni a tavasz nélkül, mely őt is szaggatta, s Áronban kivirágzott.¹⁵⁶

Izgalmas volna feltárni a rendelkezésünkre álló dokumentumok — levelek (nem csupán az egymásnak, hanem az egymásról írt levelek!), a másik munkásságáról írt kritikák, visszaemlékezések, dedikációk, egymásra tett versbéli és prózai utalások — segítségével kapcsolatuk teljes (lehetségesen teljes) történetét. Mivel a két alkotó ugyanannak a földnek a szülötte, de két különböző nemzedékhez

Nagy Pál munkáiban természetesen már több ponton érintette a két alkotó barátságát. (NAGY Pál, *Egy barátság dokumentumai: Tamási Áron levelei Tompa Lászlóhoz*, Hittel, 2005/9, 52–67.; TAMÁSI Áron, *Ölő szeretettel: Válogatott irodalmi levelek*, szerk. NAGY Pál, [Bp.], Palatinus, 2008.)

¹⁵⁴ A könyvbejegyzésről készült felvételt tanulmányom **2. mellékletében** közlöm.

¹⁵⁵ TAMÁSI Áron, *Tompa Lászlónál = Szellemi őrség: Esszék, cikkek, útirajzok 1936–1965*, szerk. NAGY Pál, Bp., Palatinus, 2001, 330.

¹⁵⁶ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskötetéről*, Híd, 1940. nov. 22., 13–14.

tartozik, fontos irodalomtörténeti értékeket rejthet és vonatkozásokat tárhat fel e kapcsolat a kezdeti konfliktusoktól¹⁵⁷ — hiszen „a nemzedéki különbségek és ellentétek természetszerű jelenlétével, [...] feszítő erejével minden korban számolnunk kell”¹⁵⁸ — az elmélyült megbecsülésig, támogatásig és tiszteletig.

Tompá László és Tamási Áron barátságának „Barátságuk szilárd talaja a közös szülőföld, a hargitai székely világ; Farkaslaka és Székelyudvarhely úgyszólván szomszédai egymásnak”¹⁵⁹ — ahogy a szülőföld emberi kapcsolatok szilárd talaja, úgy szilárd talaja versnek és prózának is.

„Az udvarhelyi magányában élő Tompa László számára Tamási Áron levelei bizonyos mértékben az erdélyi irodalom vérkeringésébe való bekapcsolódást, a tájékozódást, a nélkülözhetetlen eszmecsere lehetőségét is jelentették”¹⁶⁰ — ez egy Tamási-kutató szemszögéből megfogalmazódott gondolat. Az első levélváltások ugyanis éppen arról tanúskodnak, hogy kezdetben az egy nemzedékkel idősebb Tompa jelentett Tamási számára egyfajta szellemi forrást, s hogy maga Tompa is részt vesz (lelki értelemben mindenképpen) Tamási irodalomba kapcsolásában: ezt példázzák a Tamási nevét fényezve (e szót nem ironikus jelentésben értve) említő versek is: a *Lófiüröszítés* és az *Este egy székely festőnél*.

A kapcsolatukról alkotott kép mélyítését, árnyalását szolgálná egy Tompa László (válasz)leveleivel gazdagított gyűjtemény, ám sajnos ezek a levelek „egyelőre ismeretlen helyen lappanganak, ha valamiképpen meg nem semmisültek”¹⁶¹.

¹⁵⁷ „Hát az Antológiánk, bizon, jobb is lehetett volna. Egyik-másik kritikus meg is seprűzött jól. S Berde Mária és Tompa László nekem még a seprű nyelit is odafordították. Mert azt mondják rólam, hogy csupán *ügyes »másoló«* vagyok. Jól van. Én eddigelé annál több bajt láttam, semhogy egy kicsi kritikától valami likba bébujjak. Majtég leszen más beszéd is, ha megérdemlem.” (*Tamási Áron levele Benedek Elekhez* (New York, 1923. nov. 12.) = TAMÁSI, *Ölő szeretettel...*, i. m., 21.); „Tompá László hosszú, gúnyos és tiszteletre utasító levelet írt nekem, mire megírtam neki, hogy azt a hangot, ami náluk tanár és tanuló közt szokás, már némi esztendőkkal ezelőtt elhagytam az udvarhelyi gimnáziumban, s egyébként is megmondtam lezáró véleményemet, mert a magam szent meggyőződését még a Kicsi Jézusnak is megmondom, s holmi atyáskodó irodalmi tanároktól, míg erőmet tudom, nem rettegek. Mert én művészetet vallok s nem Ferenc Jóska módjára kiszabott irodalmat.” (*Tamási Áron levele Jancsó Bélának* (Welch, 1924. márc. 7.) = TAMÁSI, *Ölő szeretettel...*, i. m., 29.)

¹⁵⁸ CSEKE Péter, *Nemzedéki értékhorizontok drámája: Az Erdélyi Fialatok és a Hitel konfrontációi 1935 és 1940 között* = CS. P., *Erdélyi értékhorizontok: Újabb eszmetörténeti tanulmányok*, Bp., Magyar Napló, 2015.

¹⁵⁹ NAGY Pál, *Egy barátság dokumentumai...*, i. m., 52.

¹⁶⁰ Uo.

¹⁶¹ Uo.

3. 5. „Ismét magához fordulok, édes Laci!” Berde Mária levelei Tompa Lászlóhoz

Berde Mária nevét — Tompa Lászlóéhoz hasonlóan — feledni kezdi lassan az irodalmi emlékezet. Eredendően az ő nevéhez fűződik, ám nagyon hamar önálló fogalommal vált az erdélyi író hivatásának tisztázó megvitatását célzó antológiának címe: *Vallani és vállalni*.¹⁶²

Tompa László kéziratos hagyatéka nyolcvan levelet őriz Berde Máriától. E nagy szám is jelzi, hogy e levelek egy szellemi síkon nyíltabb és szorosabb kapcsolat rezdüléseit őrzik. Az alábbiakban egy csokorba összegyűjtve, de nem összefűzve közlök néhány figyelemre méltó mozzanatot Tompa László és Berde Mária levelezése és szellemi kapcsolata kapcsán. E kapcsolat elemző bemutatása azonban természetesen még további kutatásokat igényel.

Az Áprilyval való barátsághoz, lelki-szellemi párbeszédhez hasonlóan Berde és Tompa is kölcsönösen ajánlották egymásnak verseiket: Berde Mária többek

¹⁶² Az erdélyi magyar író tíz éve „jó messze megy témáért és azóta — tíz éve — folyton meg-megtér a multba, mint terméketlen hegyek lakója búzájáért a síkságra. [...] Aki ma tolat fog, az mondani akar valamit a mesén felül is. Ez a külön mondanivaló kétféle: az örök-érvényű emberi igazságnak, vagy a jelenvaló (esetleg efemer) értékű, de ma égetően kimondandó igazságnak tolmácsolása. Az örök mondanivalóknak nem kedvez a mai időjárás. Aki nek kő van a cipőjében, az nem vizsgálja a csillagok utait. [...] De más az: a mi jelenvaló, külön igazságainkat visszacsempészni a multba. Már a nehézség is nagyobb: mert a különleges és csak a mi sorsunkra álló igazság arculatának kevésbé könnyű alteregót keresni a multban — még akkor is, ha a történelem csupa ismétlődés. Az igazság az ily esetben szükségesség misztifikációval egyrészt nyer ugyan éppen a misztikum által [...] a betűzve való „ráismerés” szuggesztív hatásokat válthat ki, de másfelől anakronizmushoz is vezethet, és ami sokkal gyakoribb és veszélyesebb: kiagyaltságokhoz. Ezért az ilyen történeti regény szükséges rossz csupán és nem is igen élnek vele, csak mint az allegóriával: a megszorult, megszorított nemzetek, nemzedékek. Swift a fantasztikumba menekült aktuális mondanivalóival, az erdélyi regényíró a történelemben. Igenis, vannak tehát történelmi regények, amelyek eleven kapcsolatokkal fogóznak a jelenbe, de az olyan írásmű, ahol fordítva: a jelen van átfecskendezve a multba, mint valami mesterséges injekció, kezd meggondolkodtatni, elsősorban nem létjogosultságával, hanem aranka-természetével, mert úgy látszik, hogy elnyomja a ma regényének megszületését. Egy német kritikus felkiált: — Hol vannak a kisebbségek életét kifejező irodalmi alkotások? Igen, visszhangozzuk, hol? Minek az avaralatti cserkészés, amikor rakásban rothad el a friss (és a maga mivoltában később soha meg nem írható) regénytárgy mindennapi életünk két oldalán! Tisztán irodalmi nézőpontból pedig nemcsak hogy becsületesebb, de részben könnyebb is volna megfogni a jelenben lüktető s magát felkínáló életet. Csakhogy persze, a könnyebbség pusztán a megalkotás munkájára vonatkozik, viszont kiállani a művünk mellé, a bőrünkremenő igazságaink mellé — vallani és vállalni — ahhoz emeltebb homlok, több mindennel való leszámolás, több mindenre való elkészülés is kell, író és kiadó részéről egyaránt.” (BERDE Mária, *Vallani és vállalni*, Erdélyi Helikon, 1929. okt, http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1387.pdf.)

között az *Esthajnal*¹⁶³, Tompa László pedig az *Ádám kacag?* című versét ajánlotta költőtársának.

Berde Mária: Esthajnal

Tompá Lászlónak

— Lázadatlan sűrű csöndben
Fent a liliomköröndben. —

Már a fények messze vannak,
Már a liliák suhannak.
Már a fák mind feketébe
Öltöztek a zöld helyébe,
Még a hold is — rajta fátyol —
Eltiltott a mosolyától.
Csak a rózsák nem tágnak,
Fehér lázban világítanak.

— Lázadatlan sűrű csöndben
Fent. És liliomköröndben. —

Mind, mit ígértem magamnak:
Már a fények messze vannak,
Szemhatárom holdas öblét
Fedi fátyol, fedi többjét.
A remények, zöld remények
Színt váltottak mind szegények,
És a gondok mégse bánthatnak,
Szárnyra kaptak, légbe szántnak.
Lázadatlan sűrű csöndben
Jó a liliomköröndben.

Jó a fény, mely bucsút vett rég.
Jó a hold, ha nem nevet még.
Jó a lomb, ha zöld helyébe
Gyászt veszen fel halk cserébe.
Jó a gond, ha szárnya támad,
Mint a lenge liliának.

¹⁶³ BERDE Mária, *Esthajnal: Vers Tompa Lászlónak*, Páztortűz, 1926/18, 409.

Lázadatlan sűrű csöndben
Szép a liliomköröndben.

Szép, ha fények messzemultán,
Holdvilág fátyolbafultán,
Lomb előtt, mely színevesztve
Gond alatt, mely szárnyeresztve
Szélt se küldve légbe hintáz —
Este gyúlva, úgy, amint láz,
Rózsa nyúl ki, át az éjen,
Álom gyúl ki, árnyba, mélyen.
Messze izzik, mégse tágít,
S esthajnalkor felvirágzik.

Tompa László

Ádám kacag?

*Ajánlva — s egy versére feleletül is —
Berde Máriának.*

Új lelkű lánya évai nemednek,
Érző, s okos —: oh, tulságos a vád tán,
Hogy rogyástokon csak kacagna Ádám —
Hisz Ádám is folyvást küszködve szenved.
Olykor magán ha keserűt kacag —
Különben oka nincs kacagni ma.
Bár vérzik, s lelke sokszor lankatag:
Harcát magában kell megvívnia!

Mert mindhiába minden áltatás,
S minden síró vágy is haszontalan:
Eggyel sohasem egy-lélek a más,
S ha van is társa —: csak látszatra van!
Ez örök törvény itt az ég alatt —
Nem tehetsz róla, tennél bár nagyot,
Bár tíz körmöddel bontanál falat,
Vagy lenne mód szárny nélkül szállanod!
Egymás szemébe úgy merül szemünk,
Mint egy magunkat tükröző tükörbe, —
Magát imádja társában a törpe,
S a derék, — másként nem is tehetünk!

Gondold el itt vonalak rendjeit
 (Ahány ember), vagy annyi szirtet, dombot — —
 Vonalak egymást nem érinthetik — —
 Csúcshoz csúcs nem tud átjuttatni hangot;
 S ha nagy: még inkább különül borong ott...

Ezt rótták rád is rejtelmes hatalmak — —
 Társalan társa felhőnek, viharoknak!

A két költő kapcsolatának szorosságát mutatja, hogy Berde több ízben nem vagy nem csupán Tompának írt, hanem feleségének, Tompa Margitnak is. Berde Mária leveleiből sejtéseink lehetnek a Tompa-család hétköznapijairól, nehézségeiről, örömeiről — és az erdélyi magyar irodalmi élet olyan jelentősebb eseményeiről is, melynek a költő maga részese volt (például az Erdélyi Szépmíves Céhen belüli konfliktusokról).

Azt a szellemi intenzitást figyelve, mellyel leveleiben Berde Mária Tompa László verseiről szól, izgalmas betekintést nyerhetünk a női olvasók Tompa iránti érzéseinek világába is. A rendkívül zárkózott és szemérmes Tompa lírájáról a kortársak hangsúlyozottan férfi költészetként beszéltek: Tompa „férfias és tiszta őszinteséggel”¹⁶⁴ „játszik a férfi-líra húrjain.”¹⁶⁵

Valamikor, talán, világszép asszonyok
 Tünődnek (versemet olvasva) sorsomon —
 Míg most szívem, szegény, oly magában sajog,
 S ha van is vágyam: azt csak nyugúl hurcolom.

— írja Tompa *Erdélyi végzet alatt* című versében. A verseit olvasó asszonyok közül azonban többen már a jelenben válaszoltak neki.

Bíróné Váró Éva

Semmi sem marad...¹⁶⁶

Tompai Lászlónak

Néha mozdul bennem egy hangulat,
 új színt kever, új képeket mutat,

¹⁶⁴ KACSÓ Sándor, *Tompai László* = K. S., *Írók, írók: Tanulmányok és cikkek*, Bukarest, Irodalmi, 1964, 189.

¹⁶⁵ HAJDU Győző, *Tompai László arcképe* = H. Gy., *Műhely*, Bukarest, Irodalmi, 1967, 33.

¹⁶⁶ BÍRÓNÉ VÁRÓ Éva, *Semmi sem marad: Vers Tompai Lászlónak*, Pásztortűz, 1939/4–5, 248.

ecsetté lesz kezemben a szó,
s a kép, a kép — nem „tisztavizű tó”.

Jönnek-mennek a sokszínű szavak,
a nyomukban csak a színhalmaz marad,

vonalak és kapkodó, kusza képek, —
a hátuk mögött elsiklik a lényeg.

Míg én a fény és színhatást lesem,
a vers indul zavartan és üresen...

A világító Lélek a szavaktól
olyan messze van, mint a föld a naptól.

S nem marad nekem se fény, se meleg...
Úgy állok itten, mint a kisgyerek,

aki megfogja a napsugarat, —
s mikor szétnyitja fényfogó kezét,
látja, hogy benne semmi sem maradt.

Izgalmas volna feltárni, felkutatni (ha vannak még) ezeket a férfisorson valamiképp enyhíteni vágyó válaszverseket, és megvizsgálni, hogy vajon milyen kölcsönhatásban állnak ezek a Tompa Lászlónak ajánlott „női” versek a „férfias” Tompa-líra motívumaival (liliomokkal, rózsákkal, gondolatjelekkel, versformákkal).

3. 6. „Arra kérlek nagyon, [...] ne feledkezzetek meg róla!” Titkos szálak Babits Mihály, Kuncz Aladár és Tompa László között¹⁶⁷

3. 6. 1. Életrajzi szálak

Tompa László Babits Mihály születése (1883. november 26.) után csupán bő két héttel, 1883. december 14-én látta meg a napvilágot a Hargita megyei Bet-

¹⁶⁷ E fejezet alapjául jelentős részben két, korábban már megjelent tanulmányom szolgál: TOMPA Zsófia, *Babits Mihály „erdélyi literatúra”-képe és a helikoni–transzszilvanista líra (újra)olvasási lehetőségei Tompa László néhány verse alapján* = *Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Cédrus Művészeti Alapítvány — Napkút Kiadó, 2015, 285–302.; TOMPA Zsófia, „*Titkos lánc nyúl át a földön*”: *Feljegyzések Babits Mihály és Tompa László kapcsolatáról*, Vár, 2015/1, 58–67.

falván. Míg Babits szülőháza a Séd-patak kanyarulatánál feküdt, addig Tompa László szülőházának kertvégeiben a Küküllő folydogált.

Muzsikál a napsugár ma s ragyogva tükröz a Séd:
 olyan símán gyűri lejjebb vizei halk hűsét,
 mint titkos mángorlóból gördülne selyem lepedő.
 Kanyarg a mély szakadékban, s locsolja arany csepegő.

(Te se bújhatsz el a naptól, vízmosta vad szakadék:
 zord lelkem is élvez és áld,
 szabad ég! szabad ég!)¹⁶⁸

— írja Babits metaforikus belső megféleltetést teremtve lelke és a szekszárdi szülőház közelében kanyargó patak között. Az otthonába hazatérő Tompa pedig így vall a Küküllő ölelte kertről, egészen-övének érzett kis folyójáról:

Már tudom én: itt volt a mese-erdő,
 Melyet, bent élve, másfelé kerestem.¹⁶⁹

[...] ez a kis folyóvíz ezüstszalagként fűzi át szülővármegyém hegyek közé szorult, többnyire szűk völgyeit, s úgy látszik, ugyanígy kellett elrendelést szerűen átfűződnie sorsom egyes szakaszain is.¹⁷⁰

A két költő életútjában szintén közös szál, hogy mindketten évtizedeken át, egyazon történelmi-politikai időben az irodalom időtlenségébe és idők felettségébe kapaszkodva szerkesztették mindennapi, virrasztó munkával a rájuk bízott folyóiratot. Tompa László a székelyudvarhelyi *Székely Közélet* szerkesztőjeként dolgozott, ahol a szerkesztéssel járó feladatok mellett a lap *Irodalomtörténeti naptár* című rovatában kritikáival rendszeresen ismertette kora erdélyi magyar irodalmának alkotásait, *könyvről könyvre*. Természetesen Babits és Tompa munkájának nagysága, a *Nyugat* és a *Székely Közélet* irodalmi és irodalomtörténeti értéke semmiképp sem rokonítható egymással — csupán egy halvány, őket összekötő életrajzi szálra, két azonos korú, azonos korban élő ember hasonló szellemi helyzetére szerettem volna rámutatni ezzel. E szálaknál azonban léteznek erősebb kötődések is a két költő között.

¹⁶⁸ BABITS Mihály, *Téltó a Séd-pataknál* = B. M., *Összegyűjtött versei, i. m.*, 306.

¹⁶⁹ TOMPA László, *Őszi látogatás Csípkörözsze erdejében* = T. L., *Ne félj!*, Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1934, 45.

¹⁷⁰ UŐ, *A Küküllő mellett* = *Séta bölcsőbelyem körül: Erdélyi képeskönyv*, szerk. KOVÁCS László, Bp., Révai, 1940, 29.

3. 6. 2. Irodalomtörténeti szálak

A Babits és Tompa közötti valóságosabb kapcsolatokat részben levélhagyatékukban, részben erdélyiségről, erdélyi irodalomról tett vallomásaikban kell keresnünk.

A kortársak visszaemlékezései szerint és a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban található levélhagyaték alapján elmondható, hogy Tompa László befelé forduló, hallgató, magától nehezen nyíló és magáról nehezen író ember volt¹⁷¹ — talán hasonló ebben (is) Babits Mihályhoz. A Babits-levelezésben leghangsúlyosabban akkor találkozunk nevével, amikor Kuncz Aladár, a költőhöz a már említett éjszakán váratlan betoppanó, „nevetőszemű fiatal uriember” 1931 februárjában így ír Babits Mihálynak¹⁷²:

Kedves Barátom,

már hosszú ideje készülök írni neked levelet egy ügyben, de sajnos betegségem s mindenféle utazások megfosztottak attól a lehetőségtől, hogy szabad időt találjak e levél megírására. Most írom hát meg, amikor nem tudom, hogy aktualitása nem veszett-e el? Ugyanis arról volna szó, hogy figyelmedet Tompa László barátomra hívjam fel, erre a székelyudvarhelyi, meglehetősen nagy elvonultságában, anyagi és lelki mizériában élő erdélyi lírikusra, akit én nagyon sokra tartok s akiben talán a legtöbb ízt, igazi nedvet találok abból a bizonyos transzilvánisztikus forrásból, amelyet annyszor szeretünk hangoztatni. Azt hiszem, hogy szerencsebb körülmények között talán egyenes folytatója lehetne annak a népköltészeti zseninek, amely a székely népballadákban mutatkozott. Elismerem, hogy formailag talán nem olyan tökéletes, egyenetlensége mellett is azonban sokszor tud igazán [...] művészettel kifejezni. De azt hiszem, hogy ismered őt verseiből, talán forgattad is költeményeit. [...] Tompa a legszerényebb emberek közzé tartozik s bizonyára nem juttatott el Hozzád hírt nagy anyagi bajairól sem, hacsak valakinek, mint nekem, tőle teljesen függetlenül nem jutott eszébe, hogy felhívja rá figyelmedet. Úgy tudom, hogy Ti az év folyamán is szoktatok kisebb nagyobb Baumgarten-segélyeket kiosztani. Arra kérek nagyon, hogyha egy ilyen segély kiosztásánál lehetne rá gondolni, akkor ne feledkezzetek meg róla. Mindenképpen

¹⁷¹ Tompa László „töprengő költő, [...] noha részt vesz [...] a transzszilvanizmus körüli ádáz vitákban, úgy tűnik, csak az összecsapások peremén, roppant magányos.” (VERESS Dániel, *Tompa László = Erdélyi panteon 3.: Művelődéstörténeti vázlatok*, Marosvásárhely, Mentor, 2011, 34.)

¹⁷² E levél átírásánál Babits Mihály levelezése kritikai kiadásainak hagyományát követem (vö. *Babits Mihály levelezése 1916–1918*, szerk. MAJOROS Györgyi, TOMPA Zsófia, TÓTH Máté, Bp., Argumentum, 2011.; *Babits Mihály levelezése 1919–1921*, szerk. MAJOROS Györgyi, TOMPA Zsófia, Bp., Argumentum, 2012.). Köszönettel tartozom Káposztay Jánosnak, a *Babits Mihály levelezése* című kritikai kiadássorozat egyik szerkesztőjének (*Babits Mihály levelezése 1931–1933*, szerk. KÁPOSZTAY János, Bp., Argumentum, [megjelenés előtt]), hogy felhívta figyelmemet e levélre.

jó helyre érkeznek ez a segély, nemcsak betegsége, anyagi bajai miatt, hanem azért is, mert ettől a poétától még sokat lehet várni s tudom, hogy nagyobb koncepciókat forgat elméjében, amelyeket bizonyára megírna és kidolgozna, ha egy kicsit szabadabban fel tudna lélegzeni. Ne haragudj, hogy ilyen kéréssel zavarlak, és szaporítom bizonyára óriási tömkelegét azoknak a leveleknek, melyekben hasonló esetekre hívják fel figyelmedet. De azt hiszem, hogy ez legalábbis itt Erdélyben, egészen speciális. S ha talán arra gondoltátok, hogy attok erdélyi írónak segélyt, akkor igazán méltán elsősorban jöhetne számításba. Ezt a levelet természetesen teljesen bizalmasan írom és bárhogy is döntenél ebben a kérdésben, rajtam kívül senki sem tudna róla semmit.

Téged őszinte hálával
és barátsággal ölellek:
Kuncz Aladár¹⁷³

Tompá László kéziratos hagyatékának tanúsága szerint szűk tíz esztendő múlva, 1940 novemberében a székelyudvarhelyi magányba levél érkezett a *Nyugat* szerkesztőségéből Babits Mihály, Schöpflin Aladár és Illyés Gyula aláírásával:

„Kedves Barátunk, felhívjuk szíves figyelmedet arra a körkérdésre, melyet folyóiratunk az egységes magyar szellemről rendezett novemberi számában. Nagyon örülnénk, ha decemberi számunkban a Te hozzászólásodat is közölhetnők.”¹⁷⁴

Az udvarhelyi költő hozzászólását a *Nyugat* 1941-es első száma hozta, közvetlenül Babits Mihály azonos címmel megjelent írása előtt.¹⁷⁵ A két szöveg figyelemre méltó szellemi egyezéseket mutat, s Tompa László gondolatai más, az erdélyi magyar irodalom kérdésehez kapcsolódó Babits-esszéivel is szellemi rokonságban állnak.¹⁷⁶ Pedig Tompa egy ízben magával Babitscsal is együtt publikált a *Nyugat* hasábjain: a folyóirat 1941-es első száma közvetlenül egymás után hozta

¹⁷³ Részletek *Kuncz Aladár Babits Mihályhoz írt leveléből* (Kolozsvár, 1931. febr. 3.). A kézirat lelőhelye: OSZK Fond III/810/17. (A levélre a *Babits Mihály levelezése* című kritikai kiadássorozat egyik készülő kötetének szerkesztője, Káposztay János hívta fel figyelmemet, amit ezúton is köszönök. (*Babits Mihály levelezése 1931–1933*, szerk. KÁPOSZTAY János, Bp., Argumentum, megj. előtt.)

¹⁷⁴ A levelet monográfiája mellékletében Kicsi Antal közli (KICSI Antal, *Tompá László*, Bukarest, Kriterion, 1978.).

¹⁷⁵ TOMPA László, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 26–27.; BABITS Mihály, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 28–29.

¹⁷⁶ Azokat a pontokat, ahol Tompa László szavai egy másik — nem a Nyugat 1941/1. számában megjelent — Babits-írással is kapcsolatba hozhatók, a Tompa-idézetbe szúrt láb-jegyzetekkel jelölöm.

hozzászólásaikat az *Egységes magyarság* körkérdéséhez.¹⁷⁷ A két szöveg figyelemre méltó szellemi egyezéseket mutat:

„Hogyan, kire, mire, milyen vonatkozásban, milyen mélységben és szélességben értsük azt, hogy egység? — írja Tompa az *Egységes magyarság* kérdéséről. — Mást jelent ez a szó, ha vele földrajzi, politikai, területigazgatási egységet, [...] mást, ha szellemben, művészetekben, irodalomban való egységet akarunk kifejezni. [...] Kívánunk minél kevesebb frázist és halandsabeszédet, ezzel szemben azonban minél több, a józan kritika előtt is helytálló, teremtő eszmét és teremtő munkát.¹⁷⁸ [...] ezekben kell látnunk az alapjait, a tartószerkezetét az egész magyarság közös szellemi magatartásának, egységesítő együttérzésének. Nem lehet azonban kifogásunk az ellen, hogy egy ilyen nagy építményben [...] az alap, az összetartó szerkezet mellett külön tagolt formái, ívei, kiugrásai legyenek a részleteknek is. Testvérek vagyunk, de vonásaink egymástól sokban különböznek.¹⁷⁹ Vagy [...] kívánunk-e olyan orgonát, amelyiknek minden billentyűje csak ugyanazt az egy hangot tudja megszólaltatni? Mennyivel szebb, teljesebb himnusza az életnek zendülhet meg, ég felé szállva, azon az orgonán, amelyiknek minél több hangja van, hangszínben minél gazdagabb változatul! És végül — nyugodjunk is meg ebben — az életben mindaz, ami van, nem éppen csak azért van így vagy

¹⁷⁷ TOMPA László, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 26–27.; BABITS Mihály, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 28–29.

¹⁷⁸ „Az első cikk amit az erdélyi irodalomról irtam, a regionálizmus tulzásaitól és veszélyeitől óvott. Az igazi veszély nem a »helyi színek« tultengésében, vagy egy sajátos erdélyi hagyományhoz való ragaszkodásban állott. Eszem ágában sincs hogy kritika tárgyává tegyem az ugynevezett »transzilvánizmust«. Ezt történelmi szükségszerűség hozta létre, és nemes lelkesedés fűti. Kényszerűség szülte azokban a szomorú években mikor [...] az erdélyi magyar kultúra magára maradt. [...] Így alakult ki az a közszellem, amelynek természetes szerepe és feladata kezdetben csak egy lehetett: egymást bátorítani és gyámolítani. Minden költő vagy író küldetést teljesített, akármilyen szerény volt is tehetsége. Nekem erről mindig az jut eszembe, mikor kis hegyi kertemben töltést csináltam: mennyire örültem amint az első eső után a friss földtermést fölverte a gaz! Ez erősítette a töltést, s a sivár, csupasz talajt az élet színébe öltöztette. Ahol a pusztaság fenyeget, ott öröm a fű, akármilyen alacsony, s még a kórót is virágszámba vesszük. Ezek az idők elmúltak már; de a »mentalitásuk« valahogy megmaradt. [...] Az erdélyiség maga fémjelzésnek és irodalmi nemeslevélnek számít [...] de a kritika nagy hibát követne el, ha engedne annak a szuggesztiónak, amely ebből a gondolkodásból árad. Maga az erdélyi irodalom sem köszönné meg ezt az engedékenységet! [...] irodalmon kívüli erők hozták létre, de csak irodalmi erő, a saját belső gazdagsága tarthatja fenn az elfáradás és a közöny veszélyei ellen. Csak az irodalmi érték tarthatja fenn.” (BABITS Mihály, *Az én erdélyiségem*, Nyugat, 1935/8, 71–75.)

¹⁷⁹ „Az erdélyi magyar irodalmat én sohasem mint külön »autonóm« kis literatúrát néztem és méltányoltam. Számomra ez az egységes magyar irodalom része. [...] Magyar irodalom csak egy van, egyetlen föld, melynek termő talaja a magyar nyelv. Ebből a talajból hajtottak ki az erdélyi magyar írások és a magyarországiak egyformán.” (BABITS Mihály, *Az én erdélyiségem*, Nyugat, 1935/8, 71–75.)

úgy, mert mi így vagy úgy akarjuk. Természeti folyamatok dolgoznak ezen örök időn szakadatlanul.”¹⁸⁰

„Az erdélyi irodalmat csak az irodalmi érték tarthatja fenn — írja Babits Mihály. Az erdélyi író, mikor erősebb székely vagy kalotaszegi színeket kent festéktáblájára, csak az egységes magyar irodalom színskáláját gazdagította. Csakhogy ez az erdélyi különszín hozzátartozik az egységes magyarság színéhez. Ez már rég elválaszthatatlanul beleszövődött a magyar kultúra szöttekébe. Három évet töltöttem Fogarasban. Ennek az emlékei lényeges részévé váltak lelkemnek, nélkülük nem lennék az, aki vagyok. És épenígy nem lenne az erdélyi színek és hangulatok nélkül a magyar kultúra az, ami. De mégiscsak egyetlen s szétdarabolhatatlan kincs ez. Minden, ami lélek, egységes és oszthatatlan.”¹⁸¹

Tompá László e két írás születésének évében, Kuncz Aladár méltató levele kelte után tíz esztendővel, 1941-ben Baumgarten-díjat kapott. Az *Erdélyi Helikon* hasábjain így mondtak köszönetet e díjért az erdélyi alkotótársak:

„Amikor a nagy magyar központ felől kitüntetésekkel jöttek Erdély felé, szinte egyöntetűen azt figyeltük, vajjon észreveszik-e őt, a szerintünk legméltóbbak egyikét. Sokáig figyeltük ezt hiába. Míg végre az idén egyik Baumgarten-díjat neki osztották ki. Talán egyszer se keltett díj nálunk ilyen egyöntetű megnyugvást és örömet. Úgy érezzük, meg kell mondanunk neki most ezt, és meg kell mondanunk azoknak is, akik a díjat neki adták.”¹⁸²

3. 6. 4. Poétikai szálak

Az életrajzi hasonlóságok és az irodalomtörténeti kapcsolódások mellett talán Babits Mihály és Tompa László verseit is egymáshoz fűzi egy-egy halvány poétikai szál. Az irodalmi vizsgálódások és poétikai elemzések során életművüknek más részeihez képest talán kevesebb hangsúly helyeződik mind Babits Mihály, mind Tompa László szerelmi poézisére. A *Nyugtalanág völgye* (1920) és az *Erdély hegyei között* (1921) nagy verseinek udvarában mint belső kertben rejtőznek e két költő szerelmi lírájának darabjai.¹⁸³

Az antik-keresztény gyökerű babitsi költészethez hasonlóan Tompa László ismeretlen poézisének is fontos forrásául szolgált a mitológiai-bibliai szövegha-

¹⁸⁰ TOMPA László, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 26–27.

¹⁸¹ BABITS Mihály, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 28–29.

¹⁸² KOVÁCS László, *Tompá László*, Erdélyi Helikon, 1941/14, 85.

¹⁸³ Néhány példa a teljesség igénye nélkül Babbitstól: *Emlékezés*, *Szerelmes vers*, *Dal*, *prózában*, *Két nyári vers*, *A régi kert* — és néhány példa Tompától: *Noémi Senki-szigetén*, *Tavaszi vihar*, *Szánkázás*, *Noémi és az ősz*, *Öreg faun*, *Mindig együtt!*.

gyomány és motívumkincs. Ebből táplálkozik többek között *A vénülő Salamon király szerelmes énekeiből* című verse, mely 1920-ban jelent meg a *Zord Időben*:

Szulámith, hajh, a te nagy ifjúságod,
Mint rózsák szirma pereg vén szívemre
[...]
Napom helyett, mely már bukásnak indul,
Hajad korongja ragyog, mint arany nap
[...]
Oh szeress, ringass karjaidban, ápolj,
S rejts el, védj meg a rámleső haláltól!¹⁸⁴

Ugyanebben az esztendőben, mindössze egy hónappal később közölte a *Nyugaton* Babits Mihály az *Énekek éneke* parafrázisát, *Salamon király könyvéből* alcímmel:

Bal kezed a fejem alatt, jobb kezeddél megölelgetsz, megcirógatsz, édes;
nyakad mint a karcsú torony kimagaslik hasonlóan Libanon hegyéhez.
[...]
Tégy engem mint egy pecsétet a te kebeledre, mint egy bélyeget karodra,
mert kemény a szerelem mint a koporsó és erős mint nagy vizeknek sodra.¹⁸⁵

A két vers az átköltést különböző poétikai utakon valósítja meg, ám izgalmas rokonságuk újabb szállal köti egymáshoz Babits Mihályt és ismeretlen ismerőjét, kettejük költészetét. Mindez azonban már egy önálló tanulmány alapja lehet.

A Tompa László levelezéséből most előttünk álló néhány példa is megmutatja, hogy „egy levelezéstörténet vizsgálatakor talán a legszebb lelki-szellemi kaland, hogy kirajzolódhat előttünk két ember kapcsolatának alakulása, s hogy ezt a kapcsolatot a levelezés a maga belső folyamatában mutatja fel. Ez a belső folyamat pedig a mindenkori embert érinti: bennünket, akik a magunk személyes életében szintén nap mint nap szőjük emberi kapcsolataink titokzatos, megtartó hálóját »vágyak és megbánások, örömök és szenvedések, haragok és megbocsátások«¹⁸⁶ egymást keresztező fonalaival. Egy levelezéstörténet feltárásakor pedig a belső, lelki utak rajzolatán és a közös emberi jegyeken túl szemlélhetjük azt is, ahogyan ezeknek a személyes történeteknek a szálai összeötlődnek az irodalom-

¹⁸⁴ TOMPA László, *A vénülő Salamon király szerelmes énekeiből*, Zord Idő, 1920/11, 458. (A vers az 1921-ben megjelent *Erdély hegyei közt* című kötetben is szerepel: TOMPA László, *Erdély hegyei közt*, Kolozsvár, 1921, 33.)

¹⁸⁵ BABITS Mihály, *Énekek éneke: Salamon király könyvéből*, Nyugat, 1920/23–24, 1079. (A vers az 1920-ban megjelent *Nyugtalanság völgye* című kötetben is szerepel: BABITS Mihály, *Nyugtalanság völgye*, Bp., Táltos, 1920, 55–56.)

¹⁸⁶ SAINT-EXUPÉRY, Antoine de, *Citadella*, Szeged, Lazi, 2002, 17.

történet szálaival, s maguk is alkotó módon szövik az emberi kultúra egyik legfontosabb szövedékét: az irodalomét.

Az emberi kapcsolatok bűvópatakjai megcsillannak, s eltűnnek előlünk.¹⁸⁷

Nem földi tenger felé tartanak.”¹⁸⁸

Mellékletek

13. melléklet

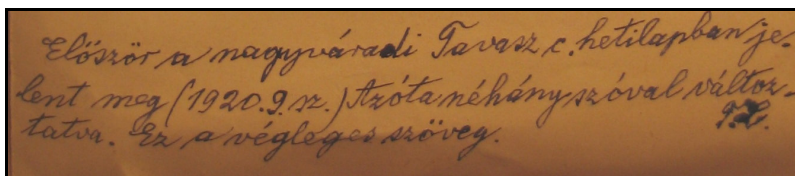
Példák ultima manusokra Tompa László verseinek kéziratos hagyatékában

13. 1. Részlet a *Napok, szürke szekerek* c. vers kéziratáról

(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László Hagyaték: 7688/1011.)

A költő rájegyzése:

„Először a nagyvárad *Tavas* c. hetilapban jelent meg (1920. 9. sz.). Azóta néhány szóval változtatva. Ez a végleges szöveg.”

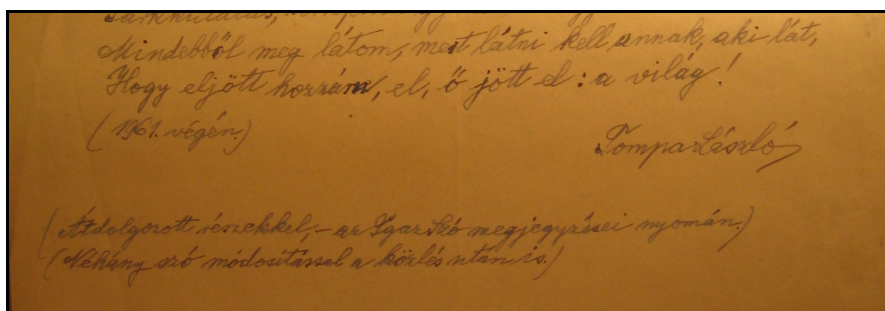
13. 2. Részlet az *Eljött hozzám a világ* c. vers kéziratáról

(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László Hagyaték: 7688/941.)

A költő rájegyzése:

„(Átdolgozott részekkel, az *Igaz Szó* megjegyzései nyomán.)

(Néhány szó módosítással a közlés után is.)”

¹⁸⁷ A képet Beney Zsuzsa *Csillog, de eltűnik* című ciklusából kölcsönöztem. (BENEY Zsuzsa, *Hulló idő: Összegyűjtött versek*, szerk. DARÓCZI Anikó, Bp., Gondolat, 2008, I, 121–150.)

¹⁸⁸ TOMPA Zsófia, *Bűvópatak víze csillan...*, i. m.

14. melléklet

Tompai László ez idáig ismeretlen, kiadatlan verseinek
és verstörődéseinek kéziratai

14. 1. Ismeretlen, kiadatlan versek

14. 1. 1. A *Borszéki emlék* c. kiadatlan vers és kézirata(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum —
Tompai László hagyatéka: 7688/1008.)**Borszéki emlék**

Borszékfürdőn, ős-fenyvesek közt
Kis, szűk szobában, egyedül
Fekszik egy furcsa nyári vendég,
Mereven, élettelenül.

„Esetéről” még senki sem tud,
Csak az a néhány lomha légy,
Melyek közül négy-öt az arcán
Máskál, s a kezén újra négy.

De ő már el nem hajtogatja
Magáról azt a pár legyet —
Már olyan érzéketlen ő is,
Mint kereken a nagy hegyek.

Amilyen vágyott lenni ő is,
De amit máig el nem ért —
Még halálát is ez okozta,
A szíve ölte meg szegényt.

Közel egy rádió zenélget,
Egy érzelmes „fantáziát”,
De a vén diák hűlő vérét
Még az sem melegíti át.

Mert csak diák volt ő valóban,
— Bár szörnyen megviselt, kopott —
Akit nyílt vizsgáin az élet
Százszor is megbuktatgatott.

Az ugyanis faggatta váltig,
De épkézláb feleletet
Nem kapott, — a halott is egyre
Csak vizsgálódott, kérdezett.

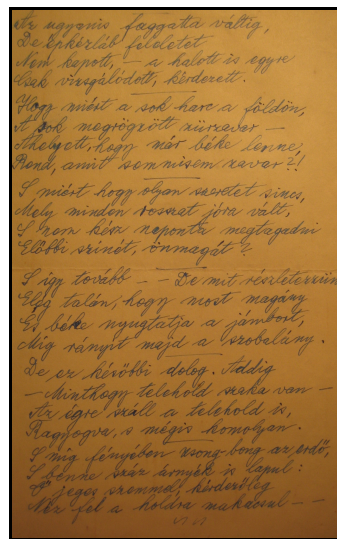
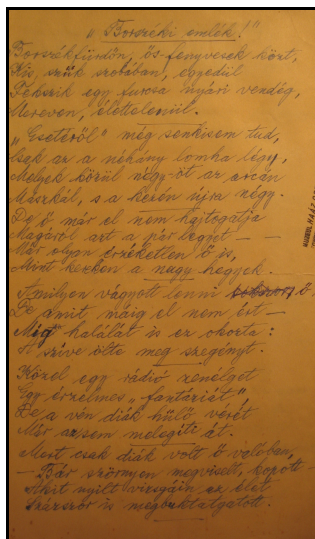
Hogy miért a sok harc a földön,
A sok megrögzött zűrzavar —
Ahelyett, hogy már béke lenne,
Rend, amit semmisem zavar?!

S miért hogy olyan szeretet sincs,
Mely minden rosszat jóra vált,
S nem kész naponta megtagadni
Előbbi színét, önmagát?

S így tovább — — De mit részletezzünk?
Elég talán, hogy most magány
És béke nyugtatja a jámbort,
Míg rányit majd a szobalány.

De ez későbbi dolog. Addig
— Minthogy telehold szaka van —
Az égre száll a telehold is,
Ragyogva, s mégis komolyan.

S míg fényében zsong-bong az erdő,
S benne száz árnyék is lapul:
Ő jeges szemmel, kérdezőleg
Néz fel a holdra makacsul — —

14. 1. 2. A Fehér csúcson c. kiadatlan vers és kézirata
(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka: 7688/1056.)

Megjegyzés: a verset a költő Németh Lászlónak ajánlja.

Fehér csúcson

Németh Lászlónak

Igen, ez a csúcs már, — hava tiszta balzsam...
Mint az egész tájat, be is havaz lassan —
Piros a fehérből itt már ki nem harsan.

Meg-megállok: lássam, hol lesz már világom?
Erdőszél... kis irtás... pár elvesző lábnyom — —
(S előbb mennyit kellett bizakodnom, bánnom!)

Míntha húnó harang még egy hangot csendít,
S azzal el is némul — olyan most a csend itt!
S olyan jó ez a csend: nyugtat naplementig!

Közel tépett fenyő búsong elhagyottan —
Ágain könnygyöngyök csüggnek gyér sorokban —
Egy-egy sor a mással olykor összekoccan...

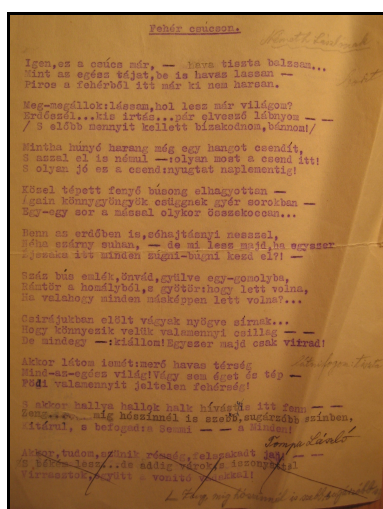
Benn az erdőben is, sóhajtásnyi nessel,
Néha szárny suhan, — de mi lesz majd, ha egyszer
Éjszaka itt minden zúgni-búgni kezd el?!

Száz bús emlék, önvád, gyölve egy-gomolyba
Rám tör a homályból, s gyötör: hogy lett volna,
Ha valahogy minden másképpen lett volna?...

Csirájukban elölt vágyak nyögve sírnak,
Hogy könnyezik velük valamennyi csillag — —
De mindegy —: kiállom! Egyszer majd csak virrad!

Akkor látom ismét: merő havas térség
Mind-az-egész világ! Vágy sem éget és tép —
Födi valamennyit jeltelen fehérség!

S akkor hallva hallok halk hívást is itt fenn — —
Zeng... míg hősinnél is szebb, sugárzóbb színben
Kitárul, s befogad: a Semmi — a Minden!

14. 1. 3. Tompa László *Játék* c. kiadatlan verse és kézirata
(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka: 7688/1023.)

Játék

Csak játék, s tudjuk, több nem is lesz!
De mégis: mily sok, s mennyivel szebb,
Mintha már (egy-egy bús akárki)
A szívét fogva nyögve szenved.

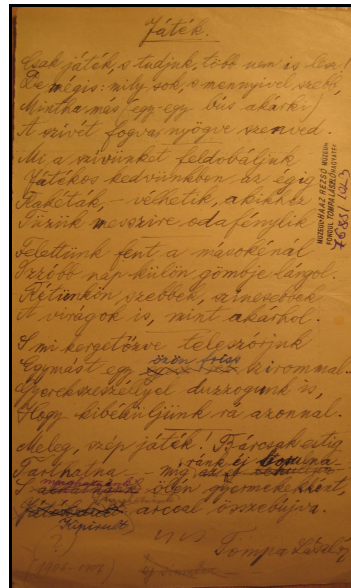
Mi a szívünket feldobáljuk
Játékos kedvünkben az égig,

Rakéták, — vélhetik, akikhez
Tüzük messziről odafénylik.

Felettünk fent a másokénál
Izzóbb nap külön gömbje lángol.
Rétünkön szebbek, színesebbek
A virágok is, mint akárhol.

S mi kergetőzve teleszórjuk
Egymást egy özön friss szírommal...
Gyerekszeszélyel duzzogunk is,
Hogy kibéküljünk rá azonnal.

Meleg, szép játék! Bárcsak estig
Tarthatna — — míg ránk éj borulna — —
S nyughatnánk ölen gyermekeként,
Kipirult arccal összebújva.

14. 1. 4. A *Késői felelet* c. kiadatlan vers és kézirata
(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tomba László hagyatéka: 7688/946.)

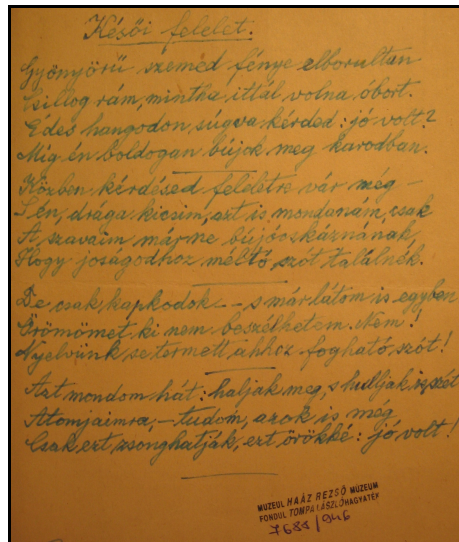
Késői felelet

Gyönyörű szemed fénye elborultan
Csillog rám, mintha ittál volna óbort.
Édes hangodon sűgva kérded: jó volt?
Míg én boldogan bújok meg karodban.

Közben kérdésed feleletre vár még
S én, drága kicsim, azt is mondanám, csak
A szavaim már ne bújócskáznának,
Hogy jószágodhoz méltó szót találnék.

De csak kapkodok — — s már látom is egyben:
Örömet ki nem beszélhetem. Nem!
Nyelvünk se teremtett ahhoz fogható szót!

Azt mondom hát: haljak meg, s hulljak is szét
Atomjaimra, tudom — azok is még
Csak ezt zsonghatják, ezt örökké: jó volt!

14. 1. 5. A *Mondtad, velem jössz!* c. kiadatlan vers és kézirata
(Lelőhely: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka: 7688/978.)

Mondtad, velem jössz!

Lásd, mennyi piros láng lobog az őszben!
Mintha egy végtelen gyűjtőzsinor
Hálózta volna be titkon a földet,
Hogy kigyújtsa minden maradék tüzét,
Amely most körül csomókban piroslik —
Vagy mintha egy roppant földalatti kohó
Lökdöste volna izzó anyagát fel,
Hogy szétfreccsentse réten, berken, erdőn —

Egy kohó, — igen, egy kohó épp a közelben
Most készülődik nyitó ünnepére.
Szirénáját már hallom is előre,
Mint ahogy hallom (ha estefelé mezőn
Bolyongok), hogy rőt szélű ég alól
Milyen örülten kong felénk száz harang —
De szirénasikoly, harangkongás nekem
Nem hajnalt hirdet, újabb munkakezdést —
Hanem vést visít, vesztemet jelenti —
Szeretném, hogy te is értenél belőlük!

Mondtad, velem jössz, ha egyszer hívni foglak,
Ha látom, itt már nincsen mit keresnem,
Ha vágy, hit megcsalt, s magamban is csalódva,

Felkészültem az utolsó nagy útra —
Mondtad, velem jössz! Nos, útra kész vagyok már!

Valaha bizony más volt az indulásom!
Hittem, fölébe emelkedem koromnak —
Megértek mindent, ami volt, van és lesz,
S így bízva tudom fogadni a jövőt is,
Melynek érkezését vártam is előre.
Vártam is, jaj, de nem ennyi hamis zaj,
Az útcsinálók ennyi erőszaka közben,
Amelyek, tudom, el is ülnek idővel,
Csakhogy én azt már nem érek rá bevárni.

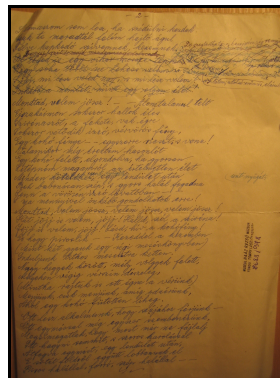
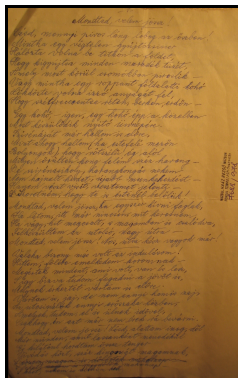
Mondtad, velem jössz! Lásd, alattam inog, dől
Már minden, amit lassanként menedékül
És kilátóul hordtam össze tenger
Vívódás közt, száz kínon át magamnak,
S lehet, nekem is dőlnöm kell maholnap —
S támaszom nem lesz, ha szédülni kezdek.
Csak te maradtál felém hajló águl
Félve kapkodó szívemnek, kezemnek.
De megtarthatsz-e, ha új rémség remegtet,
S látom, utolsó erőm is elárul?!...

Mondtad, velem jössz! — Álomtalanul telt
Éjszakáimon sokszor hallok éles
Szirénaszót, a fekete vak égre
Sokszor vetődik izzó, vérvörös fény,
Egy kohó fénye — — egyszerre riaszt, s vonz!
Valamikor rég éreztem hasonlót
Egy kohó felett, elgondolva, ha gyorsan
Letépném magamról az értelmetlen élet
Minden unt nyögét, egy lendület után
Beh babonásan szép s gyors halál fogadna
Lenn a vörösen izzó lávatóban — —
S ma mennyivel inkább gondolhatok erre!

Mondtad, velem jössz, velem jössz, velem jössz!
Hát jöjj is velem, jöjj! Halld, szól a sziréna!
Jöjj is velem, jöjj! Lásd, hív a kohófény!
És hogy piroslik — — Kezeddel a kezemben
(Mint két gyerek egy régi meséskönyvben)
Induljunk titkos meseútra ketten.
Nagy hegyek között, mély völgyek felett,
Melyeken végig vérszín díszeleg,

(Mintha rajtuk is ott égne a vérünk)
Menjünk, csak menjünk, amíg odaérünk,
Ahol egy kohó fütötten liheg.

Ott lesz alkalmunk, hogy szájához férjünk —
Ott egymással még egyszer szembenézünk,
Megsímogatlak, hogy most már ne fájlalj
Itt hagyni semmit, s szoros karolással
Átfogva egymást, egy lendület után,
E sötét földről együtt lobbanunk el
Piros halállal, forró szép halállal — —

14. 1. 6. A *Tiszta torzkép...* c. kiadatlan vers és kézirata
(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka: 7688/1032.)

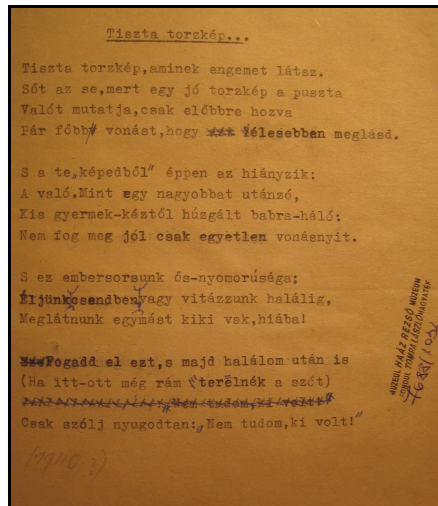
Tiszta torzkép...

Tiszta torzkép, aminek engemet látsz.
Sőt az se, mert egy jó torzkép a puszta
Valót mutatja, csak előbbre hozva
Pár főbb vonást, hogy élesebben meglásd.

S a te „képedből” éppen az hiányzik:
A való. Mint egy nagyobb utánpótló,
Kis gyermek-kéztől huzgált babra-háló
Nem fog meg jól, csak egyetlen vonásnyit.

S ez embersorsunk ős-nyomorúsága:
Éljünk csendben vagy vitázzunk halálig,
Meglátnunk egymást, ki-ki vak, hiába!

Fogadd el ezt, s majd halálom után is
(Ha itt-ott még rám terelnék a szót)
Csak szólj nyugodtan: »Nem tudom ki volt!«

14. 2. Ismeretlen, kiadatlan verstöredékek

14. 2. 1. A menekülő c. kiadatlan verstöredék és kézirata

(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka: 7688/1015.)

Megjegyzés: a lapszélen néhány [valószínűleg utólagos betoldási szándékkal írt], a szövegbe nehezebben illeszthető fogalmazvány látható.

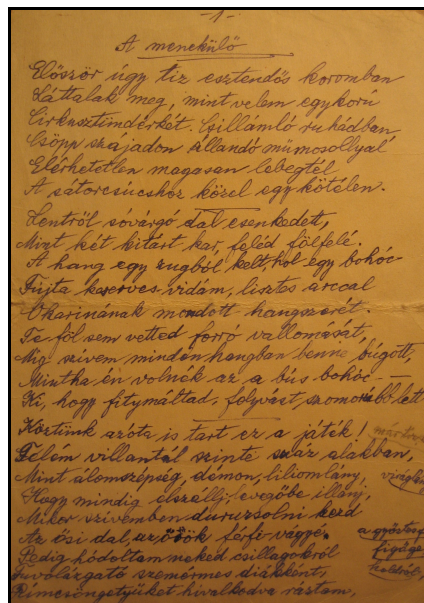
A menekülő

Először úgy tíz esztendő's koromban
Láttalak meg, mint velem egykorú
Cirkusztündérkét. Csillámló ruhádban
Csöpp szájadon állandó műmosollyal
Elérhetetlen magasan lebegtél
A sátorcsúcshoz közel egy kötélén.

Lentről sóvárgó dal esenkedett
Mint két kitárt kar feléd, fölfelé.
A hang egy zugból kelt, hol egy bohóc
Fújta keserves-vidám, lisztes arccal
Okarinának mondott hangszerét.
Te föl sem vetted forró vallomását,
Míg szívem minden hangban benne bűgött,
Mintha én volnék az a bús bohóc —
Ki, hogy fitymáltad, folyvást szomorúbb lett — —

Köztünk azóta is tart ez a játék!
Felém villantál szinte száz alakban,

Mint álomszépség, démon, liliomlány,
 Hogy mindig elszállj, levegőbe illanj,
 Mikor szívemben duruzsolni kezd
 Az ősi dal, az örök férfi-vágyé.
 Pedig hódoltam neked csillagokról
 Fuvalázgató szemérmes diákként,
 Rímcsöngettyűket hivalkodva ráztam [...]

14. 2. 2. Az Érzem, hogy hátra még egy tartozásom... kezdetű kiadatlan verstördék és kézirata

(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka: 7688/944.)

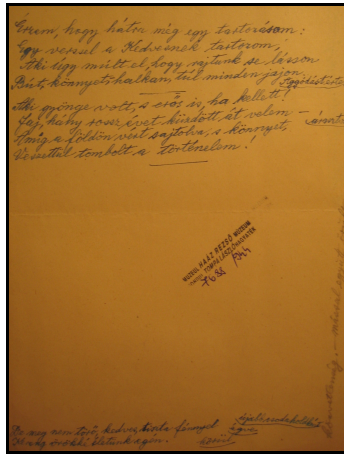
Megjegyzés: a lapszéleken egy nehezen összeállítható versszakrész fogalmazványa látható.

Érzem, hogy hátra még egy tartozásom...

Érzem, hogy hátra még egy tartozásom:
 Egy verssel a Kedvesnek tartozom,
 Aki úgy múlt el, hogy rajtunk se lásson
 Bút, könnyet; halkan, túl minden jajon.

Aki gyöngé volt, s erős is, ha kellett!
 Jaj, hány rossz évet küzdött át velem —
 Amíg a földön vért sajtolva, s könnyet [árasztva],
 Veszettül tombolt a történelem!
 [...]

De meg nem törő, kedves, tiszta fényvel
 Itt kereng örökké életünk egén.
 [Újabb csodaholdként égve körül.]
 [közvetlenség. — mással együtt örült.]

15. melléklet

Tompai László megjelent verseinek szövegvariánsai

15. 1. A *Lélekvarás* c. megjelent vers a költő fontos, kiegészítő rájegyzésével

(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompai László hagyatéka: 7688/1064.)

Megjegyzés: a vers végén a költő magyarázata a versszületés körülményeiről, mely egy izgalmas, kettős olvasat lehetőségét nyitja meg.

Lélekvarás

*Akkor nagy hirtelenséggel lőn az
 égből mint egy sebesen zúgó szélnek
 zendülése, mely eltérte az egész házat,
 amelyben ültek vala.*

(Apostolok Cselekedetei, 2. rész 2. vers)

Ki dicsőségben, fényben mennybe mentél:
 Mester, lelkeddel szállj e házra. Várunk!
 Nélküled, gyarlón csak dadog a szájunk —
 Így esdeklünk, hogy közénk újra megtérj.

Te tűz voltál, s szél, béklyókat szakítván,
 S csodatévő is — tedd, hogy egy ütésre

A költő megjegyzése: „(Az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság az 1922. évi november hó elején Kolozsváron az erdélyi magyar írás néhány művelőjével Petőfi-hetet szándékozott rendezni – ez a vers arra az alkalomra készült. Az ünnepség terve azonban megvalósulás közben elakadván: a vers akkor nem került előadásra.)”

**15. 2. Az *Éjjeli havazásban* c. vers 4. és 5. szakaszának
szövegvariánsa és kézirata**

(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka:
7688/[leltári szám nélkül].)

Megjegyzés: a lapszálon a költő rájegyzése olvasható: „(A 4. és 5. versszak szövegváltozata. Ez a helyes.)”. A Tompa-életműben az ismertebb versek közé számító *Éjjeli havazásban* először az *Erdély hegyei közt* (1921) c. kötetben jelent meg, majd *Ne félj!* [1934] c., az Erdélyi Szépművés Céh tízéves jubileuma alkalmából kiadott ünnepi kötetébe ismét beválogatta a szerző. Ebben a két emblemikus kötetben a 4–5. szakasz még máshogyan, első variánsában szerepel, a Tompa László 80. születésnapja alkalmából megjelent *Versek* (1963) azonban ezzel a kéziratos hagyatékban különálló szövegvariánssal hozza. A recepció tehát két eltérő szöveghagyományt ismer és használ, melyre egy Tompa László összegyűjtött verseit tartalmazó újabb, megalapozott filológiai munkálatok után megjelenő kötet esetében feltétlen utalni kell.

Éjjeli havazásban

az eredeti 4–5. szakasz

Feljük mégis égve küzködöm.
Tüdőm zihál, a kín agyamba fájdul.
S egyszerre tép száz kegyetlen köröm.

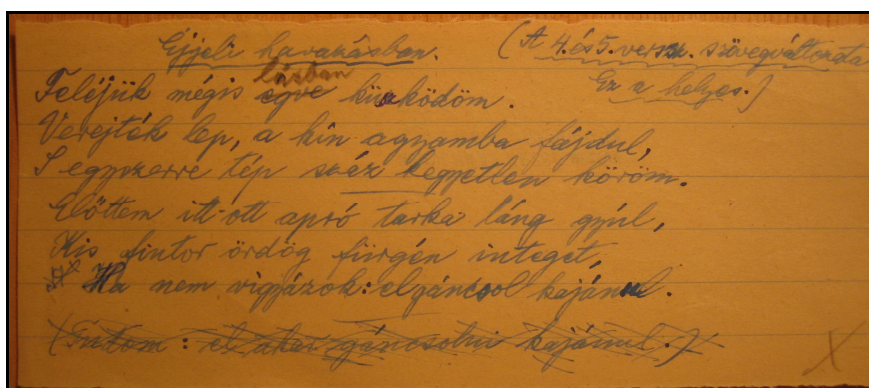
Elöttem itt-ott apró tarka láng gyúl,
Kis fintor ördög fürgén integet,
S hideg verejték ver ki már a láztúl.

Éjjeli havazásban

a 4–5. szakasz szövegvariánsa

Feljük mégis lázban küzködöm,
Verejték lep, a kín agyamba fájdul,
S egyszerre tép száz kegyetlen köröm.

Elöttem itt-ott apró, tarka láng gyúl,
Kis fintor ördög fürgén integet,
Ha nem vigyázok: elgáncsol kajánul.

15. 3. A *Ne félj!* c. vers kiadatlan szövegváltozata és kézirata

(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László Hagyaték:
7688/[leltári szám nélkül])

Megjegyzés: a *Ne félj!* c. kötetek (*Ne félj!*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1929; *Ne félj! Összegyűjtött költemények*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, [1934]; *Ne félj! Összegyűjtött költemények*, Bp., Révai, 1936.) címadó költeménye, a helikoni-transzszilvanista líra recepciójában a korszak egyik emblematikus verseként számon tartott vers eredeti változatát és a kéziratban talált szövegváltozatot egymás mellett közlöm.

Ne félj!

Ne félj! Ha bedőlt bánya éje
Béklyóz is élve, — mégse félj!
Lehet, hogy hamar közelére
Eszmélsz a kéznek,
Mely szabadulást hoz, s elér!

Tudd meg, hogy nincs örökös éjjel —
S nincs pálma nélkül sivatag!
Sorsod is bántást, bajt elégel,
S feloldja zúzott,
Szállni adatott szárnyadat.

S ha nem? Úgyis szebb: nem remegve — —
(Hadd inogjon folyvást a nád!)
Tikkasztó tűzben, bajviharban
Vérző fejedre
Kovácsol a kín koronát! —

(Első megjelenés: *Ellenzék*, 1929. szept. 18., 9.)

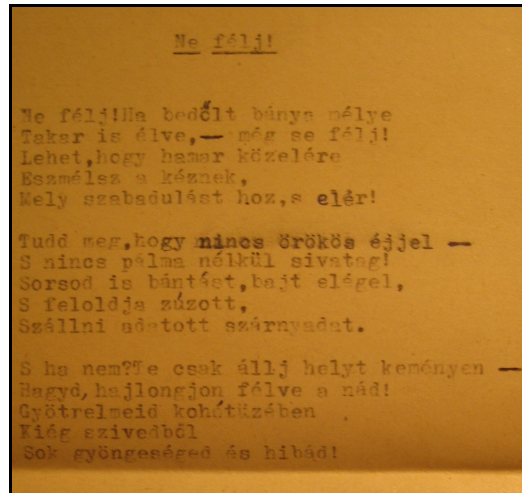
Ne félj!

Ne félj! Ha bedőlt bánya mélye
Takar is élve, — még se félj!
Lehet, hogy hamar közelére
Eszmélsz a kéznek,
Mely szabadulást hoz, s elér!

Tudd meg, hogy nincs örökös éjjel —
S nincs pálma nélkül sivatag!
Sorsod is bántást, bajt elégel,
S feloldja zúzott,
Szállni adatott szárnyadat.

S ha nem? Te csak állj helyt keményen — —
 Hagyd, hajlongjon félve a nád!
 Gyötrelmeid kohótüzében
 Kiég szívedből
 Sok gyöngeséged és hibád!

(Kézirat: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka: 7688/[leltári szám nélkül])

15. 4. A *Magányos fenyő* c. emblematikus vers első szövegvariánsa *Én nem!* címmel

Megjegyzés: A vers először ezzel a címmel jelent meg a *Pásztorújság*-ban (1922/3, 73.).
 (A szövegkivágás lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László Hagyaték: 7688/[leltári szám nélkül])

Én nem!

Jaj, hogy hörög, esd és fuldokol
 A szélcibálta bús bokor!
 Az ágakról levert levelek
 A levegőben lengenek.
 Haraszt repül, vén fűz nyikorog — — —
 Minden csupa gyász, por, pernye, romok.
 A végét várja minden e zord vidéken —
 Csak én nem!

Én, amíg minden omlik, összedül,
 Gyökereimmel e kopár fokon

— Bús székely fenyő megkapaszkodom,
S állok, daccal, társ nélkül, egyedül.

S míg havat dob rám, hóköpenyt
egy szeles nap vagy egy vad éj,
Így biztatom magam: ne félj,
te tovább tartasz mint a tél!
A gúnyos holdnak, mely nekem
halált, s hasonlót emleget,
Így szólok: »Uram, láttam én
már karón varjat eleget!«
Görnyedtem én még máskor is,
némultan hó és jég alatt — —
De törzsem, ágam akkor is,
a hó alatt is zöld maradt.
Kibírtam én már sok telet,
Míg jöttek a jégtörő szelek:
A gallyaimon mint húrokon,
Új fuvalmak zenéltek,
Így múlnak, újulnak évek...
Én az időkkal bátran szembenézek!

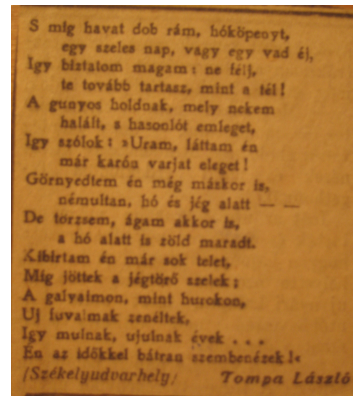
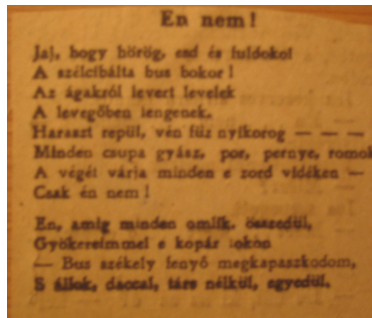
Magányos fenyő

Hogy görnyed, mint aki bűnt lakol,
Az őszcibálta bús bokor!
Az ágról levert levelek
A szélben föl- s le-kerengenek.
Haraszt röpül, vén fűz nyikorog — —
Minden csupa gyász, por, pernye, romok.
A végét várja minden e zord vidéken —
Csak én nem!

Én, amíg minden omlik, összedűl,
Gyökereimmal e kopár fokon
— Bús székely fenyő — megkapaszkodom,
S állok daccal, társ nélkül, egyedül.

S míg havat dob rám, hóköpenyt,
egy szeles nap, vagy egy vad éj,
Így biztatom magam: ne félj,
te tovább tartasz mint a tél!
A gúnyos holdnak, mely nekem
halált, s hasonlót emleget,

Így szólok: „Uram, láttam én
már karón varjat eleget!
Görnyedtem én még máskor is,
némultan, hó és jég alatt — —
De törzsem, ágam akkor is,
a hó alatt is zöld maradt.
Kibírtam én már sok telet,
Míg jöttek jégtörő szelek,
S gallyaimon, mint húrokon,
Új fuvalmak zenéltek!
Így múlnak, újulnak évek...
En az időkkel bátran szembenézek!”

17. melléklet

Tompá László kiadatlan műfordításainak kéziratai

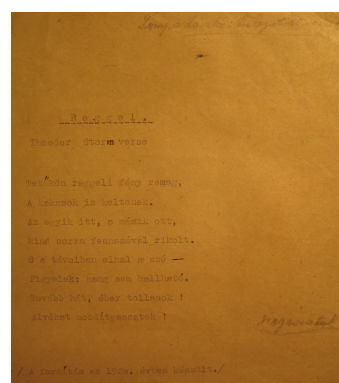
17. 1. Theodor Storm versének fordítása és a fordítás kézirata

(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompá László hagyaték: 7688/946.)

Megjegyzés: a vers utolsó szava a ceruzás rájegyzés formájában olvasható *ultima manus* (és nem a gépelt szöveg) alapján.

Theodor Storm: Reggel

Tetőkön reggeli fény remeg,
A kakasok is keltenek.
Az egyik itt, a másik ott,
Mind sorra fennszóval rikolt.
S a távolban elhal a szó —
Figyelek: hang sem hallható.
Tovább hát, éber tollasok!
Alvókat riogassatok!

17. 2. Versfordítás és kézírata a „Cigányzene”-sorozatból
(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka: 7688/988.)

Megjegyzés: a lap alján a költő megjegyzése olvasható: „(Talán 1919-ből)”.

**Marie Eugenie delle Grazie:
A „Cigányzene”-sorozatból**

I.

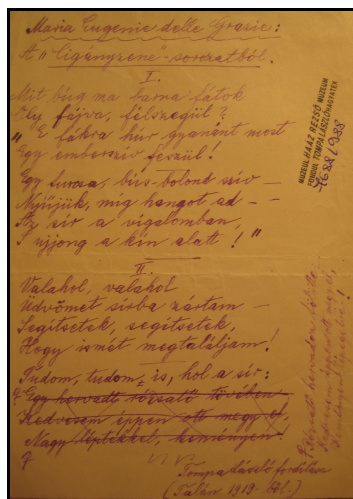
Mit bűg ma barna fátok
Oly fájva, félszegül?
„E fákra húr gyanánt most
Egy emberszív feszül!

Egy furcsa, bús-bolond szív —
Nyűjük, míg hangot ad! — —
Az sír a vigalomban,
S ujjong a kín alatt!”

II.

Valahol, valahol
Üdvömet sírba zártam —
Segítsetek, segítsetek,
Hogy ismét megtaláljam!

Tudom, tudom is, hol a sír,
Rózsató hervadoz fölötté —
Kedvesem éppen ott megy el,
Keményen lépegetve!

**17. 3. Goethe *Vándor éji dala* c. versének két fordítási kísérlete
és a fordítások kézíratai**
(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka: 7688/946.)

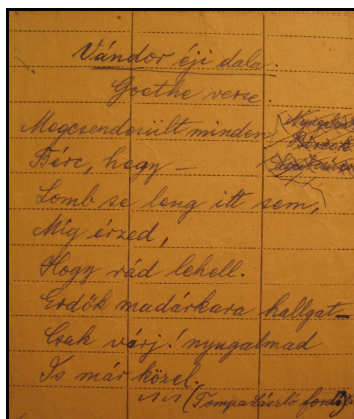
Megjegyzések:

Az első kézirat alján a költő alábbi feljegyzései olvashatók: „(Tompa László ford.)”.

A második kézirat tetején és jobb oldalán a költő alábbi feljegyzései olvashatók:
„(Más változat)”, „Manciék telefonszáma: I: 3302.” [magánjellegű feljegyzés: Manci
(Tompa Margit) a költő lánya, Szabédi László felesége].

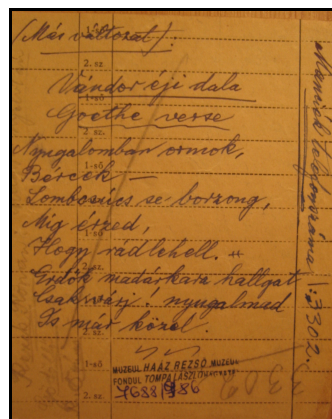
Vándor éji dala
Goethe verse

Megcsendesült minden
Bérc, hegy —
Lomb se leng itt sem,
Míg érzed,
Hogy rád lehell.
Erdők madárkara hallgat —
Csak várj! Nyugalmad
Is már közel.

Vándor éji dala
Goethe verse

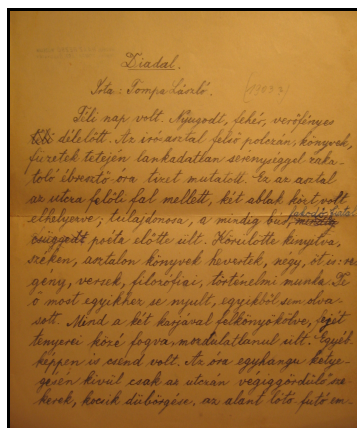
Nyugalomban ormok,
Bércék —
Lombsúcs se borzong,
Míg érzed,
Hogy rád lehell.
Erdők madárkara hallgat —
Csak várj! nyugalmad
Is már közel.

18. melléklet

Tompá László kiadatlan elbeszéléseinek kéziratai

18. 1. A *Diadal* c. kiadatlan elbeszélés [1903?] kéziratának első oldala
(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompá László Hagyaték: 7688/1372.)

18. 2. A *Pokázánov zongoraművész Erdélyben*
c. kiadatlan elbeszélés [1929?] kéziratának első oldala
(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László Hagyaték: 7688/1360.)

